

ปรมัตถโชติกะ
หลักสูตรจุฬารักษิณมิกะตรี
นมโ มตสุส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส
ประณาม และ ปฏิญญา

1. อหญญวิสยํ ธมฺมํ	วทุทามิหํ วทํ ชิन्हํ
ตสุเสว ธมฺมสงฺฆญจ	มหาเถรํ มมาเจริ
2. โสตุหนํ ปาทภาวาย	อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ
มณฺเฑสฺสํ สาทิปฺปาเยน	สรูเปน สทา สุภํ

1. ข้าพระพุทธเจ้าขอขอบน้อมถวายอภิวันทนาการ แต่พระพุทธองค์ผู้ทรงชนะมารประกอบด้วยเป็นผู้ทรงแสดงพระอภิธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่มีใช้เป็นนิสัยของปัจเจกพุทธะและสาวกทั้งหลาย พร้อมด้วยพระธรรมและพระสงฆ์ของพระองค์นั้น กับขอขอบน้อมนมัสการแต่พระเดชพระคุณทั้ง 8 รูป คือ

ท่านอาจารย์ภัททันตะ กุมารเถระ ผู้เป็นคณาจารย์ชั้นมกเถระ เจ้าอาวาสวัดวาโสได้ จังหวัดเมียนฉาน

ท่านอาจารย์ภัททันตะ ญาณิกเถระ ผู้เป็นวินัยธรชั้นฎีกา ซึ่งเป็นอัครมหาบัณฑิต และอธิบดีสงฆ์วัดเตี้ยยะโตได้ จังหวัดแรงกุน ก็ดี

ท่านอาจารย์ภัททันตะ ปัญญาเถระ ท่านอาจารย์ภัททันตะ สุนทรเถระ และท่านอาจารย์ภัททันตะ นั้นทวังสเถระ ซึ่งเป็นอัครมหาบัณฑิตปัญจุนิกายปารคฺฐ ผู้เป็นคณะปาโมกข์ วัดมหาวิสุตาราม จังหวัดปะคกกุ ก็ดี

ท่านอาจารย์ภัททันตะ ชนกาภิวงสะ ซึ่งเป็นอัครมหาบัณฑิต ผู้เป็นธัมมาจริยะคันถการกะ เจ้าอาวาสวัดมหาคันธาราม

ท่านอาจารย์ภัททันตะ นันทิยเถระ ที่เป็นอภิธรรมคณาจริยะ เจ้าอาวาสวัดตูมองได้

ท่านอาจารย์ภัททันตะ นันทิยเถระ ที่เป็นอภิธรรมคณาจริยะ เจ้าอาวาสวัดตูมองได้

ท่านอาจารย์ภัททันตะ วิมลเถระ ที่เป็นอภิธรรมคณาจริยะ เจ้าอาวาสวัดมั่งคณาราม จังหวัดอมรปุระ ก็ดี ซึ่งเป็นผู้สอนปฏิภังทั้งสาม พร้อมด้วยอรรถกถา ฎีกา แก่อาตมาภาพ

2. บัดนี้ อาตมาภาพจะปรับปรุงแต่งอภิธรรมัตถสังคหปกรณ ด้วยการสรุปรูป
ใจความพร้อมด้วยคำอธิบายให้เรียบร้อยทุกปริจเฉท เพื่อเป็นบาทแห่งความมั่นคง
และจะได้เป็นประโยชน์ในการศึกษาเล่าเรียนของนักศึกษาทั้งหลาย

ปริจเฉทที่ 1 จิตตสังคหะ

พระณามและปฎิญาของพระอนุรุทธาจารย์
สมุมาสุมพุทธมตฺถ์ สสทฺธมฺมคณฺตุตฺถมํ
อภิชาติย ภาสิสฺส อภิธมฺมตฺถสฺกฺหํ

ข้าพระพุทธเจ้า (พระอนุรุทธาจารย์) ขอนอบน้อมถวายอภิวันทนาการแต่พระ
พุทธองค์ผู้ตรัสรู้เวยยธรรมทั้งหลายเอง ไม่มีผู้เปรียบปาน พร้อมด้วยพระสัทธรรม
และคณะพระอริยสงฆ์เจ้าทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้อุตมแล้ว จักแต่งคัมภีร์ที่มีนามว่า
อภิธรรมัตถสังคหะ ต่อไป

อธิบาย

คาถาบทนี้แสดงถึงพระณาม คือ การกล่าวคำนอบน้อมแต่พระรัตนตรัยและ
ปฎิญา คือ ความตั้งใจกล่าวรับรองว่าจะแต่งคัมภีร์นี้ ให้สำเร็จตามที่ขอรับรอง

ตามธรรมดาผู้ที่เริ่มแต่งปกรณ์นั้น จำเป็นจะต้องกล่าวคำนอบน้อมแต่พระ
รัตนตรัยเสียก่อน เพื่อขอความคุ้มครองป้องกันอุปสรรคอันตรายต่างๆ ไม่ให้เข้า
มาขัดขวางในการแต่งปกรณ์นี้ สมดังคำที่กล่าวไว้ว่า ปุชา จ ปุชนียานํ, เอตมฺมฺง
คฺลมฺมุตฺถมํ พร้อมด้วยคำกล่าวรับรองว่าจะแต่งอภิธรรมัตถสังคหปกรณ ด้วยเหตุนี้จึง
ได้ยกคาถาบทว่า สมุมาสุมพุทธมตฺถ์ เป็นต้น ขึ้นแสดงไว้เป็นบทแรก

ที่พระอนุรุทธาจารย์แสดงการนอบน้อมพระรัตนตรัย (พระณาม) ด้วยบทว่า
สมุมา สมุพุทธมตฺถ์ สสทฺธมฺมคณฺตุตฺถมํ อภิชาติย และแสดงคำปฎิญาด้วยบทว่า ภา
สิสฺส อภิธมฺมตฺถสฺกฺหํ นั้น เมื่อจำแนกบทโดยสามัญแล้ว มี 6 บทด้วยกันคือ สม
มาสมุพุทธมตฺถ์, อตฺถลํ, สสทฺธมฺมคณฺตุตฺถมํ, อภิชาติย, ภาสิสฺส, อภิธมฺมตฺถสฺกฺหํ

สมุมาสุมพุทธมตฺถ์ หมายความว่า ผู้ตรัสรู้เวยยธรรมทั้งปวงตามลำพังพระองค์
เองอย่างถูกถ้วน ได้แก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพวกเดียว เป็นการปฏิเสธปัจเจกพุทธะ
สาวกพุทธะทั้งสอง

อตฺถลํ หมายความว่า หาผู้เปรียบปานมิได้ การที่พระอนุรุทธาจารย์มาระลึกนึก
ถึงพระคุณของพระพุทธองค์ด้วยคำว่า อตฺถลํ นี้ เป็นการสมควรยิ่ง เพราะตามหลัก

ธรรมดานั้น การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า และพระสาวกทั้งหลาย คือในสมัยหนึ่งๆ พระปัจเจกพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายย่อมอุบัติขึ้นได้หลายองค์ โดยไม่มีจำกัด แต่สำหรับพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นคงอุบัติขึ้นได้เฉพาะแต่พระองค์เดียว โดยเหตุนี้ พระอนุรุทธาจารย์มาระลឹกนึกถึงพระคุณด้วยบทว่า **อตฺถลํ** หาผู้เปรียบปานมิได้นี้เป็นการเหมาะสมยิ่ง ถ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นได้ในสมัยหนึ่งๆมากกว่าหนึ่งพระองค์ได้แล้ว การระลឹกนึกถึงพระคุณด้วยบทว่า **อตฺถลํ** นั้นก็ไม่เหมาะสมการที่พระอนุรุทธาจารย์มาระลឹกนึกถึงพระคุณด้วยบทว่า **อตฺถลํ** นี้ ก็เพราะมีความประสงค์ที่จะให้นักศึกษาทั้งหลายได้ทราบถึง การอุบัติขึ้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เมื่อจะอุบัติขึ้นในสมัยใด ก็คงอุบัติขึ้นได้เฉพาะพระองค์เดียว จะอุบัติขึ้นถึง 2 พระองค์ไม่ได้นั่นเอง

สสทฺธมฺมคณฺตุตมํ หมายความว่า พร้อมด้วยพระสัทธรรมและคณะพระอริยสงฆ์เจ้าทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้อุตม การกล่าวคำนอบน้อมด้วยบทว่า **สสทฺธมฺมคณฺตุตมํ** นี้ คำว่า **สสทฺธมฺม** คือ พระธรรม **คณฺตุตมํ** คือพระสงฆ์ สัทธรรมมี 3 อย่าง คือ **ปริยัติสัทธรรม** ได้แก่พระบาลีและอรรถกถา **ปฏิบัติสัทธรรม** ได้แก่การรักษาศีล, การถือชฎงค์, การเจริญสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน **ปฏิเวธสัทธรรม** ได้แก่ มรรค ผล นิพพาน ญาณ อภิปัญญา

อภิวาทิย หมายความว่า เป็นคำนอบน้อมแต่พระรัตนตรัย ด้วยบทว่า **สมฺมาสมฺพุทฺธมฺมตฺถลํ สสทฺธมฺมคณฺตุตมํ** นั้นเอง

ภาสิสุสํ หมายความว่า เป็นคำรับรองว่าจะแต่ง

อภิธมฺมตฺถสฺงคหํ หมายความว่า ตามที่ได้กล่าวคำรับรองไว้ว่าจะแต่งนั้นก็ ได้แก่คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหปกรณนี้เอง

ที่เรียกว่า อภิธัมมัตถสังคหปกรณนี้ เพราะเป็นปกรณที่รวบรวมเนื้อความในอภิธรรม 7 คัมภีร์ย่อลงในปกรณนี้

คำว่า อภิธมฺมตฺถสฺงคหํ นั้น เมื่อแยกบทแล้วคงได้ 4 บท คือ

อภิธมฺม+อตฺถ+สํ+คห

อภิธมฺม = ธรรมที่พิเศษยิ่งกว่าพระสูตร ได้แก่พระอภิธรรม 7 คัมภีร์

อตฺถ = เนื้อความแห่งพระอภิธรรม ได้แก่ จิต, เจตสิก, รูป, นิพพาน,

บัญญัติ

สํ = โดยย่อ

คห = การรวบรวม

ฉะนั้น เมื่อรวมบททั้ง 4 บทนี้แล้วเป็น อภิขยมตถสงคห แปลว่า การรวบรวม จิต, เจตสิก, รูป, นิพพาน, บัญญัติ ที่พระองค์ทรงแสดงไว้ในอภิธรรม 7 คัมภีร์ ย่อลงในปกรณ์นี้ ฉะนั้น อาจารย์ทั้งหลายจึงเรียก อภิขยมตถสงคหปกรณ์นี้ว่า “อรรถกถา นีวกัถอย”

ปรมัตถธรรม 4

ตตถ วุตตาทิขยมตถถ

จตุธา ปรมตถโต

จิตตํ เจตสิกํ รูปํ

นิพพานมิตติ สพพถา

ในคำว่า อภิขยมตถสงคหะ นั้น เมื่อว่าโดยปรมัตถธรรมแล้ว ไม่ว่าประการใด ๆ ย่อมมีเนื้อความของพระอภิธรรมอยู่เพียง 4 ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน¹

---

¹สำหรับปกรณ์นี้ ก็คงแสดงปรมัตถธรรม 4 ประการโดยลำดับ ตามที่พระอนุรุทธาจารย์ได้ยกขึ้นเป็นอรัมภบทไว้ นั้นโดยตั้งชื่อว่า จุพอาภิขยมิกะตรี เพื่อให้ นักศึกษาทั้งหลายได้เข้าใจในปรมัตถธรรมทั้ง 4 เสียก่อน จะได้เป็นการเหมาะสมด้วย กาลเวลาและอรรถาสัยของบรรดานักศึกษาทั้งหลายด้วย

อธิบาย

คาถานี้เป็นการรวบรวมการแสดงปรมาัตถธรรม 4 ประการ โดยลำดับ ที่พระอนุรุทธาจารย์ ได้ยกขึ้นแสดงเป็นอาร์มภบทในอภิธรรมมัตถสังคหปกรณ์นี้

ปรมตถ แยกออกเป็น 2 บท คือ ปรม+อตถ

ปรม = เป็นธรรมอันประเสริฐ คือไม่มีการเปลี่ยนแปลงผันแปรอย่างใด หรือ เป็นธรรมที่เป็นประธานในอัตถบัญญัติ และนามบัญญัติทั้งปวง

อตถ = เป็นเนื้อความ คือ สภาพของรูปนามที่เป็นองค์ธรรมนั่นเอง

ฉะนั้น เมื่อรวมความทั้งสองบทนี้แล้ว คือ สภาพของนาม รูปที่เป็นองค์ธรรมอันประเสริฐไม่มีการเปลี่ยนแปลงผันแปรอย่างใด และเป็นธรรมที่เป็นประธานในอัตถบัญญัติ และนามบัญญัติ ชื่อว่า **ปรมาัตถ**

การแสดงธรรมที่เป็นความจริงของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น มีอยู่ 2 ประการ คือ

1. ทรงแสดงธรรมตามความเป็นจริงของสมมุติโวหาร ชื่อว่า สมมุติสังจะ ได้แก่ พระสูตร พระวินัย ปุคคลบัญญัติ
2. ทรงแสดงธรรมตามความเป็นจริงของสภาวะ ชื่อว่า ปรมาัตถสังจะ ได้แก่ พระอภิธรรม 6 คัมภีร์ เว้นปุคคลบัญญัติ ดังมีสาธกแสดงไว้ใน มโนรถปूरณือรรคถาว่า

ทฺเว สจฺจาณี อกฺขาลิ

สมฺพุทฺโธ ทตฺ วโร

สมฺมุติ ปรมตฺถญฺจ

ตติยํ นฺุปลพฺภติ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐยิ่งกว่าบรรดานักปราชญ์ทั้งหลาย ไม่ได้ทรงแสดงธรรมที่เป็นความจริงถึง 3 ประการ ทรงแสดงเพียง 2 เท่านั้น คือ **สมมุติสังจธรรม** ประการหนึ่ง และ **ปรมาัตถสังจธรรม** ประการหนึ่ง

การที่พระองค์ทรงแสดงสังจะ 2 ประการนี้ ก็เพื่อประโยชน์แก่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย เพราะว่า เวไนยสัตว์บางเหล่านั้น ไม่เคยศึกษาเล่าเรียน และระดับรับฟังพระอภิธรรมในสมัยพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ที่ได้ล่วงไปแล้ว ฉะนั้นเวไนยสัตว์เหล่านั้น จึงมีอาจที่จะรับฟังปรมาัตถธรรมได้ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงยกสมมุติสังจะ คือ เรื่องต่างๆ ที่เวไนยสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นจะพึงรู้ได้โดยง่ายขึ้นแสดงเป็นประธาน แล้วทรงยกปรมาัตถสังจะแสดงประกอบเป็นปริโยสาน

ส่วนเวไนยสัตว์เหล่าใด ที่ได้เคยศึกษาเล่าเรียนพระอภิธรรมมาแล้ว ในสมัยพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ที่ได้ล่วงไปแล้วนั้น เวไนยสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นก็มีปัญญา

เพียงพอที่จะรับฟังปรมาัตถธรรมได้ พระองค์จึงทรงยกปรมาัตถสังจะล้วน ๆ ขึ้นเทศนา แก่บรรดาเวไนยสัตว์ทั้งหลายเหบ้านั้น

จะเป็นอย่างไรก็ตาม การแสดงธรรมที่เป็นความจริงทั้ง 2 ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ย่อมเป็นประโยชน์แก่เวไนยสัตว์ทั้งสิ้น

ในสังจะทั้ง 2 นี้ สมมุติสังจะมี 2 ประการ คือ สมมุติสังจะ ที่พระองค์ทรงเทศนาไว้ในพระสูตร พระวินัย ประการหนึ่ง สมมุติสังจะ ที่ชาวโลกใช้พูดกัน ประการหนึ่ง

สมมุติสังจะทั้ง 2 ประการนี้ แม้ว่าจะเป็นความจริงก็ตาม แต่ก็เป็นความจริงโดยสมมุติโวหารเท่านั้น เมื่อว่าโดยสภาวะองค์ธรรมแล้วไม่มีความเป็นจริง หากแต่เป็นความจริงส่วนหนึ่งที่ป้อวกันการก้าวล่วงมุสาวาท

ส่วนปรมาัตถสังจะนั้นเป็นธรรมที่มีจริง อันได้แก่ รูป นามทั้งสอง ฉะนั้นการที่พระองค์ทรงแสดงสมมุติสังจะไว้ในพระสูตรและพระวินัยก็ดี ชาวโลกทั้งหลายที่นิยมใช้พูดกันอยู่โดยถูกต้องก็ดี ย่อมไม่เป็นมุสาวาทแต่อย่างใด ดังมีสาธกกลีแสดงไว้ในอังกุตตรอรธกถา เอกนิบาตปุคคลวรรณนา ว่า

ตสฺมา โวหารกฺุสฺลสฺส

โลกนาถสฺส สตฺถุโน

สมฺมุติ โวหรนฺตสฺส

มุสาวาทो น ชายติ

เหตุตั้งที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ฉลาดในสมมุติโวหารและเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลาย เมื่อทรงแสดงธรรมที่เป็นสมมุติสังจะแล้วก็ไม่เป็นคำมุสาวาทแต่อย่างใด

ปรมาัตถสังจะมี 2 ประการ คือ

1. สภาวะสังจะ ธรรมที่เป็นจริงตามสภาวะลักษณะ ได้แก่ กุศลธรรม อกุศลธรรม เป็นต้น ที่แสดงไว้ในอภิธรรมปิฎก

2. อริยสังจะ ธรรมที่เป็นจริงโดยเฉพาะอริยบุคคลทั้งหลาย ได้แก่ อริยสังจัจ 4 มีทุกขสังจะ เป็นต้น ดังที่พระอนุรุทธาจารย์ได้แสดงเป็นคาถาว่า ตตฺถ วุฑฺฒาภิธมฺมตฺตา เป็นต้น นี่เป็นการแสดงนับตามจำนวนของปรมาัตถสังจะ

จิตปรมาัตถ

จิต = เป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ (อารมณ์นิชานนลกฺขณ) คือได้รับอารมณ์อยู่เสมอ นั่นเอง จึงเรียกว่ารู้อารมณ์ ดังแสดงวจนัตถะว่า อารมฺมณฺ จินฺเตตฺตีติ = จิตฺติ ธรรมชาติใด ย่อมรู้อารมณ์ คือได้รับอารมณ์อยู่เสมอ ฉะนั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่า จิต,

หรืออีกนัยหนึ่ง จินฺตุนฺติ สมฺปยุตฺตธมฺมา เอเตนาติ = จิตฺตํ สัมปยุตฺตธมฺมํ คือ เจตสิกทั้งหลาย ย่อมรู้อารมณ์โดยอาศัยธรรมชาตินั้น ฉะนั้น ธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งการรู้ อารมณ์ของเจตสิกเหล่านั้น ชื่อว่า จิต, หรือ อีกนัยหนึ่ง จินฺตุนฺตํ = จิตฺตํ ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ ได้รับอารมณ์ นั้นแหละชื่อว่า จิต, หรือ อีกนัยหนึ่ง จิตฺตํ กโรตีติ = จิตฺตํ ธรรมชาติใดทำให้ความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลายให้วิจิตร ฉะนั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่า จิต

สิ่งที่ไม่มีชีวิตทั้งหมดที่วิจิตรพิสดารนั้น ก็เพราะอำนาจแห่งจิต คือจิตเป็นผู้ทำให้วิจิตรพิสดารขึ้น สัตว์ทั้งหลายที่วิจิตรนั้นก็เพราะกำเนิดวิจิตร, กำเนิดวิจิตรเพราะการกระทำทางกาย วาจา ใจ วิจิตร, การกระทำทางกาย วาจา ใจ ที่วิจิตรนั้นเพราะตัณหา คือ ความพอใจ วิจิตร, ตัณหาวิจิตรก็เพราะสัญญา คือ ความจำเรื่องราวต่างๆ วิจิตร, สัญญาวิจิตรก็เพราะจิตวิจิตร ดังมีบาลีแสดงไว้ในปรมัตถพจนี¹ ว่า จิตฺตวิจิตฺตตาย สมฺญาวิจิตฺตา, สมฺญาวิจิตฺตตาย ตณฺหาวิจิตฺตา, ตณฺหาวิจิตฺตตาย กมฺมาหิ วิจิตฺตานิ, กมฺมวิจิตฺตตาย โยนิโย วิจิตฺตา, โยนิวิจิตฺตตาย เตสํ ตีรจฺฉานคตานิ วิจิตฺตตา เวทิตพฺพา

นักศึกษากันหลายพึงทราบความวิจิตรของสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายนั้น เพราะกำเนิดวิจิตร, กำเนิดวิจิตรเพราะการกระทำทางกาย วาจา ใจ วิจิตร, การกระทำทางกาย วาจา ใจ ที่วิจิตร นั้น เพราะตัณหาคือความพอใจวิจิตร, ตัณหาวิจิตร ก็เพราะสัญญา คือความจำเรื่องราวต่างๆ วิจิตร, สัญญาวิจิตร ก็เพราะจิตวิจิตร

สรุปความว่า ธรรมชาติของจิตนั้น มีอยู่ 3 ประการ คือ:-

1. มีการรับอารมณ์อยู่เสมอ
2. เป็นเหตุให้เจตสิกทั้งหลายรู้อารมณ์ได้คล้ายๆกับผู้นำ
3. ทำให้สิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตวิจิตรพิสดาร

ฉะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมด้วยทานอรรถกถาจารย์ และท่านฎีกาจารย์ทั้งหลาย จึงได้แสดงความมหัศจรรย์ และความสำคัญของจิตไว้มากมายแต่เฉพาะในปกรณนี้ จะยกขึ้นมาแสดงแต่พอสังเขปดังต่อไปนี้

ทิสฺสุจฺจํ โว ภิกฺขเว จรณํ นาม จิตฺตุนฺติ? เอวํ ภนฺเต ตมฺปิ ดข ภิกฺขเว จรณํ นาม จิตฺตํ จิตฺเตเนว จิตฺติตํ เตนปิ โข ภิกฺขเว จรเณน จิตฺเตน จิตฺตญฺเฆว จิตฺตรรนฺติ

นาหํ ภิกฺขเว อญฺญํ เอกนิกายมฺปิ สมฺนุปลิสฺสามิ เอวํ จิตฺตํ, ยถยิทํ ภิกฺขเว ตีรจฺฉนคตา ปาณา, เตปิโข ภิกฺขเว ตีรจฺฉนคตา ปาณา จฺเตเนว จิตฺติตา, เตหิปิ โข ภิกฺขเว ตีรจฺฉนคเตหิ ปาเณหิ จตฺตญฺเฆว จิตฺตตฺตํ

(สังยุตตพระบาลี)²

แปลความว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถามว่า ภิกษุทั้งหลาย รูปภาพอัน วิจิตรชื่อว่าจร ณะที่มีเผยแพร่ออกไปนั้น พวกเธอเห็นแล้วหรือ? เห็นแล้วพระเจ้าข้า ภิกษุทั้งหลายแม้รูปภาพที่วิจิตรถึงอย่างนั้น ก็เพราะจิตนั่นเองคิดขึ้น ภิกษุทั้งหลาย จิตนั้นเป็นธรรมชาติที่วิจิตรยิ่งกว่ารูปภาพอันวิจิตรนี้ ภิกษุทั้งหลายบรรดาจำพวก สัตว์ดิรัจฉานเหล่าใดมีอยู่ในโลก ตถาคตไม่เคยเห็นว่า สัตว์เหล่าอื่นเหล่าใดที่จะวิจิตร เหมือนกับพวกเหล่าสัตว์ดิรัจฉานนี้เลย ภิกษุทั้งหลายบรรดาจำพวกดิรัจฉานที่วิจิตร ถึงเพียงนี้ ก็เพราะจิตนี้เองเป็นผู้กระทำให้วิจิตร ภิกษุทั้งหลายจิตนี้แหละวิจิตรยิ่งกว่า พวกดิรัจฉาน

จิตฺเตน นียติ โลกํ   จิตฺเตน ปริกฺขสฺสตี

จิตฺตฺสฺส เอกชฺมมฺสฺส   สพฺเพว วสฺมนวฺวคฺ

(สังยุตตพระบาลี)¹

กุศลจิตย่อมนำสัตว์โลกไปสู่สุคติภูมิ อกุศลจิตย่อมนำสัตว์โลกให้ไปสู่ อบายภูมิ, สัตว์ทั้งหลายย่อมมีปกติเป็นไปตามอำนาจแห่งจิต

จิตฺตนาณตฺตมาคฺคมฺม   นานตฺตํ โหตี วายุโน

วายุณานตฺตโต นาน   โหตี กายสฺส อិฉฺชนา

(สังยุตตพระบาลี)²

จิตตชวาโยที่สามารถทำให้การยืน, เดิน, นั่ง, นอน, เกิดขึ้นได้ ก็เพราะอาศัย ความประสงค์ของจิตที่เป็นไปต่างๆเป็นเหตุ ร่างกายที่กำลังเคลื่อนไหวเป็นไปต่างๆ ปรากฏขึ้นได้ เหมือนกับรูปหุ่นที่กำลังเชิดอยู่นั้น ก็เพราะอาศัยความเป็นไปต่างๆ แห่งจิตตชวาโยเป็นเหตุ

วิจิตฺตกรณฺหา จิตฺตํ   อตฺตโน จิตฺตตฺตยา วา

จิตํ กมฺมกิลฺเสหิ   จิตํ ตายตี วา ตถา

จิโนตี อตฺตสนฺทานํ   วิจิตฺตารมฺมณฺนฺตี จาตี

(สังยุตตพระบาลี)³

ชื่อว่า จิต เพราะทำให้กิริยาอาการวิจิตร (มุ่งหมายเฉพาะจิต 32 ดวง) หรือชื่อว่า จิตเพราะสภาพของตนเป็นวิจิตร (มุ่งหมายเอาจิตทั้งหมด 89 ดวง) วิปากจิตชื่อว่า จิต เพราะกุศลกรรม อกุศลกรรมและกิเลสเหล่านี้เป็นผู้สั่งสม หรือวิปากจิตชื่อว่า จิต เพราะย่อมนำรักษาไว้ซึ่งร่างกาย ที่เกิดจากกุศลกรรม อกุศลกรรมและกิเลส วิญญูญาณใด ย่อมทำให้ขันธสันดานเกิดขึ้นติดต่อกันโดยไม่ขาดสาย ฉะนั้น วิญญูญาณนั้นชื่อว่า จิต (มุ่งหมายเอาอกุศลและโลกียกุศลชวณะ) (แปลอีกนัยหนึ่ง) วิญญูญาณใดย่อมทำให้ สันดานตนเกิดขึ้นสืบต่อกันโดยไม่ขาดสาย(มุ่งหมายเอาโลกียชวณะ 47 ที่เป็นอาเสวน

ปัจจัยได้) วิญญาณใด มีอารมณ์วิจิตรพิสดาร ฉะนั้นวิญญาณนั้นชื่อว่า จิต (มุ่งหมายเอาจิตทั้งหมด 89 ดวง)

ความดับของจิตนี้ย่อมเป็นไปอย่างรวดเร็ว ยากที่จะหาอะไรมาเปรียบเทียบกับ ฉะนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงทรงเทศนาไว้ในอังคุตตรพระบาลีว่า

ยาวณฺจิทํ ภิกฺขเว อุปมาปิ น สุกรา ยาวลหุปริวตฺตํ จิตฺตุนฺติ

ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้เกิดดับอย่างรวดเร็ว ด้วยเหตุนี้จึงหาข้ออุปมาที่จะยกขึ้นมาเปรียบเทียบกับได้โดยยากยิ่ง

เจตสิกปรมัตถ์

เจตสิก = เป็นธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด (จิตตนิสสิตลกฺขณ) เจตสิกที่อาศัยจิตเกิดขึ้นนี้ ต่างกันกับต้นไม้ที่ต้องอาศัยพื้นแผ่นดินเกิดขึ้น เพราะว่าพื้นแผ่นดินกับต้นไม้ นั้น พื้นแผ่นดินเป็นฐานอาหาระ ส่วนต้นไม้เป็นฐานอาหาระ สำหรับจิตและเจตสิกนั้น จิตเป็นนิสสยะ เจตสิกเป็นนิสสิตะ เหมือนกันกับอาจารย์และลูกศิษย์ ทั้งนี้ก็เพราะว่า เจตสิกทั้งหลายจะรู้อารมณ์ได้ก็เพราะอาศัยจิตเป็นหัวหน้า ยกเว้นจิตเสียแล้ว เจตสิกก็รู้อารมณ์ไม่ได้ จำเป็นที่จะต้องอาศัยจิตเกิดเสมอไป ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ธรรมชาติของเจตสิกนั้นย่อมเกิดในจิต หรือย่อมประกอบในจิตเป็นนิตย์ ดังมีวจนัตถะว่า เจตสิ ภาวํ = เจตสิกํ (วา) เจตสิ นียุตฺตํ = เจตสิกํ ธรรมชาติที่เกิดในจิต ชื่อว่า เจตสิก หรือธรรมชาติที่ประกอบในจิตเป็นนิตย์ ชื่อว่า เจตสิก

แสดงความเป็นไปของจิต เจตสิก และอารมณ์

ความเป็นไปของจิต เจตสิก และอารมณ์ ทั้ง 3 อย่างนี้ อุปมาเหมือนหนึ่งกับช่างเขียนที่กำลังเขียนรูปภาพต่างๆลงบนผืนผ้า เมื่อยกจิต เจตสิก และ อารมณ์ ทั้ง 3 อย่างขึ้นมาเปรียบเทียบกับแล้ว จิตเหมือนกับน้ำที่ถูกผสมกับสีต่างๆ เจตสิก เหมือนกับสีต่างๆ อารมณ์คือ สิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลายเหมือนกับผืนผ้า พู่กัน เหมือนกับทวารทั้ง 6 มี ตา หู เป็นต้น ช่างเขียนเหมือนกับสัตว์ทั้งหลาย

รูปปรมัตถ์

รูป = เป็นธรรมชาติที่มีการผันแปรเปลี่ยนแปลงสลายไป (รูปปนลกฺขณ) ในเมื่อได้กระทบกันกับเหตุที่ไม่ถูกกันขึ้น เหตุที่ไม่ถูกกันนั้นเรียกว่า วิโรธิปัจจัย ได้แก่ ความเย็น, ร้อน, หิวข้าว, กระจายน้ำ, ยุง, รื่น, เหลือบ, ไร, ลม, แดด, งูกัด ตะขาบต่อย, แมลงป่องต่อย เหล่านี้เป็นต้น ดังมีวจนัตถะว่า สัตฺตุนฺหาทิวโรธิปัจจัยเยหิ รูปปตีติ = รูป

ธรรมชาติไดย่อมเปลี่ยนแปลงสลายไปเพราะวิโรธปัจจัย มีความเย็น ร้อน เป็นต้น ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น เชื่อว่า รูป

นิพพานปรมาตถ์

นิพพาน = เป็นธรรมชาติที่สงบจากรูปนามขั้น 5 (สนธิลักษณะ) การที่เป็น เช่นนี้ก็เพราะว่า นิพพานนี้เป็นธรรมชาติที่พ้นจากตัณหาอย่างเด็ดขาดนั่นเอง โดยเหตุนี้พระอรหันต์ทั้งหลายเมื่อได้เข้าถึงซึ่งขั้นชรูปนิพพานแล้ว วัฏฏทุกข์ต่างๆที่เป็น การเกิด, แก่, เจ็บ, ตาย เป็นต้น เหล่านี้ ก็ดับสูญสิ้นทั้งหมดโดยไม่มีเหลือ ดังมีวจนัตถะว่า วานโต นิภขณฺตุนฺติ = นิพฺพานํ (วา) นิพฺพายนฺติ สพฺเพ วัฏฏทฺทุกฺขสนฺตปา เอตฺตสมฺมุตฺติ = นิพฺพานํ (วา) นิพฺพายนฺติ อริยชนา เอตฺตสมฺมุตฺติ = นิพฺพานํ ธรรมชาติไดย่อมพ้นจากตัณหาที่ชื่อว่า วานะ อันเป็นเครื่องร้อยภพน้อยภพใหญ่ให้ติดต่อกันอย่างเด็ดขาด ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า นิพพาน (หรือ) วัฏฏทุกข์ และ ความเดือดร้อนต่างๆนี้ชื่อว่า นิพพาน (หรือ) พระอรหันต์ทั้งหลายเมื่อถึงซึ่งขั้นชรูปนิพพานแล้ว ย่อมดับสูญสิ้น คือ ไม่เกิด ไม่ตาย ฉะนั้น ธรรมชาติที่ทำลายการเกิด การตาย ให้สูญสิ้นหมดไปชื่อว่า นิพพาน

คำว่า นิพพาน เมื่อตัดบทแล้วได้ 2 บท คือ นิ+วาน

นิ แปลว่า พ้น หรือ ออก

วาน แปลว่า ตัณหา

เมื่อรวมบททั้งสองเข้ากันแล้วเป็น นิวาน แปลว่า พ้นจากตัณหา หรือออกจากตัณหา คำว่า นิวานะ เป็นนิพพานนั้น เป็นไปโดยนัยไวยากรณ์ คือ ว ตัวเดียวให้เป็น ว ว สองตัว(โดยภาวะ) ว ว สองตัว เปลี่ยนเป็น พ พ สองตัว ฉะนั้น จึงเป็น นิพพาน

ลูกกุญแจ ดอกที่ 1

จำแนกจิตโดยภูมิ

ตตฺถ จิตฺตํ ตาว จตฺตพฺพิธํ โหติ กามาวจรํ รูปาวจรํ อรูปาวจรํ โลกุตฺตรญฺเจติ

ในปรมาตถธรรมทั้ง 4 นั้น จิตปรมาตถธรรมที่แสดงไว้เป็นอันดับแรกใน อารัมภบทนั้นมี 4 ประเภท คือ กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต
อธิบาย

ในปรมาตถธรรมทั้ง 4 นั้น พระอนุรุทธาจารย์ ยกจิตปรมาตถธรรมชั้นแสดงเป็นอันดับแรกในอารัมภบท ดังมีคาถาว่า

ตตถ วุตตตาทิฆมมตถา จตฺธา ปรมตถโต
 จิตฺตํ เจตสิกํ รูปํ นิพฺพานมิตฺติ สพฺพธา
 จิตฺมี 4 ประเภท คือ กามาวจรจิต มี 54 รูปาวจรจิต มี 15 อรูปาวจรจิต มี 12 โลกุต
 ตรจิต มี 8 หรือ 40 รวมเป็นจิต 89 หรือ 121

กามาวจรจิต 54 คือ	อโสมณจิต	20	}	รวมเป็นกามาวจรจิต 54
	โสมณจิต	24		
อโสมณจิต 30 คือ	อกุศลจิต	12	}	รวมเป็นอโสมณจิต 30
	อเหตุกจิต	18		
อกุศลจิต 12 คือ	โลภมูลจิต	8	}	รวมเป็นอกุศลจิต 12
	โทสมมูลจิต	2		
	โมหมูลจิต	2		
อเหตุกจิต 18 คือ	อกุศลวิปากจิต	7	}	รวมเป็นอเหตุกจิต 18
	อเหตุกกุศลวิปากจิต	8		
	อเหตุกกริยาจิต	3		
กามาวจรโสมณจิต 24 คือ	มหากุศลจิต	8	}	รวมเป็นกามาวจรโสมณจิต 24
	มหากิริยจิต	8		
	มหากิริยาจิต	8		
รูปาวจรจิต 15 คือ	กุศลจิต	5	}	รวมเป็นรูปาวจรจิต 15
	วิปากจิต	5		
	กริยาจิต	5		
อรูปาวจรจิต 12 คือ	กุศลจิต	4	}	รวมเป็นอรูปาวจรจิต 12
	วิปากจิต	4		
	กริยาจิต	4		
มหัคคตจี 27 คือ	รูปาวจรจิต	15	}	รวมเป็นมหัคคตจิต 27
	อรูปาวจรจิต	12		
โลกียจิต 81 คือ	กามาวจรจิต	54	}	รวมเป็นโลกียจิต 81
	มหัคคตจิต	27		
โลกุตตรจิต 8 หรือ 40 คือ	มรรคจิต	4	}	รวมเป็นโลกุตตรจิต 8
	ผลจิต	4		

หรือ	มรรคจิต	20	}	รวมเป็นโลกุตตรจิต 40
	ผลจิต	20		

มรรคจิต 4 หรือ 20 นั้น คือ โสดาปัตติมรรคจิต 1 หรือ 5
 สกทาคามีมรรคจิต 1 หรือ 5
 อนาคามีมรรคจิต 1 หรือ 5
 อรหัตตมรรคจิต 1 หรือ 5

ผลจิต 4 หรือ 20 นั้น คือ โสดาปัตติผลจิต 1 หรือ 5
 สกทาคามีผลจิต 1 หรือ 5
 อนาคามีผลจิต 1 หรือ 5
 อรหัตตผลจิต 1 หรือ 5

ฌานจิต 67 คือ	มหัคคตจิต	27	}	รวมเป็นฌานจิต 67
	โลกุตตรจิต	40		

สเหตุกจิต 71หรือ103คือ	อกุศลจิต	12	}	รวมเป็นสเหตุกจิต 71 หรือ 103
	กามาวจรโสภณจิต	24		
	มหัคคตจิต	27		
	โลกุตตรจิต	8 หรือ 40		

ลูกกุญแจ ดอกที่ 2

อกุศลจิต 12

โลภมูลจิต 8 คือ

1. โสมนัสสหคต	ทัญญุจิตตสมปยุตต	อสงฺขาริก
2. โสมนัสสหคต	ทัญญุจิตตสมปยุตต	สสงฺขาริก
3. โสมนัสสหคต	ทัญญุจิตตวิปฺปยุตต	อสงฺขาริก
4. โสมนัสสหคต	ทัญญุจิตตวิปฺปยุตต	สสงฺขาริก
5. อุปกุขาสหคต	ทัญญุจิตตสมปยุตต	อสงฺขาริก
6. อุปกุขาสหคต	ทัญญุจิตตสมปยุตต	สสงฺขาริก
7. อุปกุขาสหคต	ทัญญุจิตตวิปฺปยุตต	อสงฺขาริก
8. อุปกุขาสหคต	ทัญญุจิตตวิปฺปยุตต	สสงฺขาริก

โทสมูลจิต 2 คือ

1. โทมนัสสหคต	ปฏฺฐสมปยุตต	อสงฺขาริก
2. โทมนัสสหคต	ปฏฺฐสมปยุตต	สสงฺขาริก

โมหมูลจิต 2 คือ

1. อุปกุขาสหคต	วิจิกิจฉาสมปยุตต
2. อุปกุขาสหคต	อุทฺทจจสมปยุตต

อเหตุกจิต 18

อกุศลวิปากจิต 7 คือ

1. อุปกุขาสหคต	จกฺขุวิญญาณ
2. อุปกุขาสหคต	โสตฺตวิญญาณ
3. อุปกุขาสหคต	ฆานวิญญาณ
4. อุปกุขาสหคต	ชิวฺหาวิญญาณ
5. ทุกฺขสหคต	กายวิญญาณ
6. อุปกุขาสหคต	สมปฏฺฐิจฺจนจิตต
7. อุปกุขาสหคต	สนฺตึรณจิตต

อเหตุกกุศลวิปากจิต 8 คือ

1. อุปกุขาสหคต	จกฺขุวิญญาณ
----------------	-------------

2. อุpekขาสหคต์	โสตวิญญณ
3. อุpekขาสหคต์	ฆณวิญญณ
4. อุpekขาสหคต์	ชิวหาวิญญณ
5. สุขสหคต์	กายวิญญณ
6. อุpekขาสหคต์	สมปฏิจจนจิตต์
7. อุpekขาสหคต์	สนธิ์รณจิตต์
8. โสมนสสสหคต์	หนธิ์รณจิตต์

อเหตุกกริยาจิต 3 คือ

1. อุpekขาสหคต์	ปญจทวาราราชชนจิตต์
2. อุpekขาสหคต์	มโนทวาราราชชนจิตต์
3. โสมนสสสหคต์	หสิตูปปาทจิตต์

กามาวจรโสภณจิต 24

มหากุศลจิต 8 มหาวิปากจิต 8 มหากกริยาจิต 8 คือ

1. โสมนสสสหคต์	ญาณสมปยุตต์	อสงขาริก
2. โสมนสสสหคต์	ญาณสมปยุตต์	สสงขาริก
3. โสมนสสสหคต์	ญาณวิปยุตต์	อสงขาริก
4. โสมนสสสหคต์	ญาณวิปยุตต์	สสงขาริก
5. อุpekขาสหคต์	ญาณสมปยุตต์	อสงขาริก
6. อุpekขาสหคต์	ญาณสมปยุตต์	สสงขาริก
7. อุpekขาสหคต์	ญาณวิปยุตต์	อสงขาริก
8. อุpekขาสหคต์	ญาณวิปยุตต์	สสงขาริก

รูปาวจรจิต 15

1. วิตกุกวิจารปีตีสุขเอกคตาสหิต์	ปจมชฎณ	กุสลจิตต์	วิปากจิตต์	กริยจิตต์	
2. วิจารปีตีสุขเอกคตาสหิต์	ทุตยชฎณ	กุสลจิตต์	วิปากจิตต์	กริยจิตต์	
3. ปีตีสุขเอกคตาสหิต์	ตตยชฎณ	กุสลจิตต์	วิปากจิตต์	กริยจิตต์	
4. สุขเอกคตาสหิต์	จตุตถชฎณ	กุสลจิตต์	วิปากจิตต์	กริยจิตต์	
5. อุpekขาสหคต์	เอกคตาสหิต์	ปจจมชฎณ	กุสลจิตต์	วิปากจิตต์	กริยจิตต์

อรูปาวจรจิต 12

1. อุpekขาสหคต์	เอกคตาสหิต์	อากาสนนญายตนกุสลจิตต์	วิปากจิตต์	กริยจิตต์

2. อุปเพกษาเอกคฤคตาสหิตํ วิญญาณญายตนกุสลจิตฺตํ   วิปากจิตฺตํ กุริยจิตฺตํ
3. อุปเพกษาเอกคฤคตาสหิตํ อากิญจณญายตนกุสลจิตฺตํ   วิปากจิตฺตํ กุริยจิตฺตํ
4. อุปเพกษาเอกคฤคตาสหิตํ เนวสมณานาสณญายตนกุสลจิตฺตํ วิปากจิตฺตํ กุริย
จิตฺตํ

โลกุตตรจิต 12

โสดาปัตติมรรคจิต 5 คือ

วิตกฺกวิจาร์ปิติสฺสวเอกคฤคตาสหิตํ ปจฺมชฺชฌานโสดาปัตติมคฺคจิตฺตํ

วิจาร์ปิติสฺสวเอกคฤคตาสหิตํ ทฺตยชฺชฌานโสดาปัตติมคฺคจิตฺตํ

ปิติสฺสวเอกคฤคตาสหิตํ ตตฺยชฺชฌานโสดาปัตติมคฺคจิตฺตํ

สฺสวเอกคฤคตาสหิตํ จตฺตชฺชฌานโสดาปัตติมคฺคจิตฺตํ

อุปเพกษาเอกคฤคตาสหิตํ ปญฺจชฺชฌานโสดาปัตติมคฺคจิตฺตํ

สกทาคามิมรรคจิต 5 อนาคามิมรรคจิต 5 อรหัตตมรรคจิต 5 และ ผลจิต 20 มี

โสดาปัตติผลจิต 5 เป็นต้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับโสดาปัตติมรรคจิต 5

คำแปลโดยย่อในลูกกุญแจ ดอกที่ 2

คำแปลในคำว่า สหคต 5 อย่าง

1. โสมนสฺสสหคตํ = จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา คือ ความดีใจ
2. อุปเพกษาสหคตํ = จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุปเพกษาเวทนา คือ ความเฉยๆ
3. โทมนสฺสสหคตํ = จิตที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัสเวทนา คือ ความเสียใจ
4. ทฺกฺขสหคตํ = จิตที่เกิดพร้อมด้วยทฺกฺขเวทนา คือ ความทุกข์กาย
5. สฺสวสหคตํ = จิตที่เกิดพร้อมด้วยสฺสวเวทนา คือ ความสุขกาย

คำแปลในคำว่า สมฺปยุตฺต 5 อย่าง

1. ทิฏฺฐิจิตตสมฺปยุตฺตํ = จิตที่ประกอบด้วยทิฏฺฐิ คือ ความเห็นผิด
2. ปฏฺิฆสมฺปยุตฺตํ = จิตที่ประกอบด้วยโทสะ คือ ความโกรธ
3. วิจิกิฉณสมฺปยุตฺตํ = จิตที่ประกอบด้วยวิจิกิฉณา คือ ความสงสัย
4. อฺทฺทจจสมฺปยุตฺตํ = จิตที่ประกอบด้วยอฺทฺทจจจะ คือ ความฟุ้งซ่าน
5. ฌาณสมฺปยุตฺตํ = จิตที่ประกอบด้วยปัญญา คือ ความรู้

คำแปลในคำว่า วิปฺปยุตฺต 2 อย่าง

1. ทิฏฺฐิจิตตวิปฺปยุตฺตํ = จิตที่ไม่ประกอบด้วยทิฏฺฐิ คือ ไม่มีความเห็นผิด

2. ฅาณวิปยุตต์ = จิตที่ไม่วะกอบด้วยปัญญา คือ ไม้มีความรู้
คำแปลในคำว่า อสงขาริกั และ สสงขาริกั

1. อสงขาริกั = จิตที่เกดขึ้นโดยไม่วะมีการชั๊กชวน
2. สสงขาริกั = จิตที่เกดขึ้นโดยมีวะการชั๊กชวน

คำแปลในคำว่า วิญญาณั 5 อย่าง

1. จกขุวิญญาณั = จิตที่อาศัยจกขุวัตถุเห็นรูปารมณั ที่ดีและไม่วะดี
2. โสถวิญญาณั = จิตที่อาศัยโสถวัตถุได้ยินเสียง ที่ดีและไม่วะดี
3. ฅวานวิญญาณั = จิตที่อาศัยฅวานวัตถุรู้กลิ่น ที่ดีและไม่วะดี
4. ชิวหาวิญญาณั = จิตที่อาศัยชิวหาวัตถุรู้รส ที่ดีและไม่วะดี
5. กายวิญญาณั = จิตที่อาศัยกายวัตถุรู้สีกัโผฏฐัพพารมณั (ความเย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง) ที่ดีและไม่วะดี

คำแปลในคำทัง 5 มี สมปฏิจจนจิตต์ เป็นตัน

1. สมปฏิจจนจิตต์ = จิตที่รับปัญจารมณั ที่ดีและไม่วะดี
2. สนุตฺตรณจิตต์ = จิตที่ไต่สวนปัญจารมณั ที่ดีและไม่วะดี
3. ปญจทวาราวชชนจิตต์ = จิตที่พิจารณาอารมณัทวงปัญจทวาร คือทวงตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่ดีและไม่วะดี
4. มโนทวาราวชชนจิตต์ = จิตที่พิจารณาอารมณัทวงมโนทวาร คือทวงใจ ที่ดีและไม่วะดี
5. หลสิตุปปาทจิตต์ = จิตที่ให้เกดการยิมของพระอรหันต์

คำแปลในรูปาวจรจิต

1. วิตกุกุวิจาร์ปีติสุขเอกัคคตาสหิต์ ปจมชฎาณากุสลจิตต์, วิปากจิตต์, กุริยจิตต์ ปจมชฎาณากุสลจิต 1 วิปากจิต 1 กุริยจิต 1 ที่เกดพร้อมด้วยองค์ฅวาร 5 คือ วิตกุกุวิจาร์ ปีติ สุขเอกัคคตา
2. วิจาร์ปีติสุขเอกัคคตาสหิต์ ทุติชฎาณากุสลจิตต์, วิปากจิตต์, กุริยจิตต์ ทุติชฎาณากุสลจิต 1 วิปากจิต 1 กุริยจิต 1 ที่เกดพร้อมด้วยองค์ฅวาร 4 คือ วิจาร์ ปีติ สุข เอกัคคตา
3. ปีติสุขเอกัคคตาสหิต์ ตติยชฎาณากุสลจิตต์, วิปากจิตต์, กุริยจิตต์ ตติยชฎาณากุสลจิต 1 วิปากจิต 1 กุริยจิต 1 ที่เกดพร้อมด้วยองค์ฅวาร 3 คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

4. สุขเอกคฤคตาสหิตํ จตุตถชฎมานกุสลจิตฺตํ, วิปากจิตฺตํ, กุริยจิตฺตํ จตุตถชฎมานกุสลจิต 1 วิปากจิต 1 กุริยจิต 1 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ สุขเอกคฤคตา
5. อุเปกฺขาศหิตํ ปณฺจมชฎมารกุสลจิตฺตํ, วิปากจิตฺตํ, กุริยจิตฺตํ ปณฺจมชฎมานกุสลจิต 1 วิปากจิต 1 กุริยจิต 1 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา เอกคฤคตา

คำแปลในรูปาวจรจิต

1. อุเปกฺขาศหิตํ อากาसानนฺจายตนกุสลจิตฺตํ, วิปากจิตฺตํ, กุริยจิตฺตํ อากาसानนฺจายตนกุสลจิต 1 วิปากจิต 1 กุริยจิต 1 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขาเอกคฤคตา
2. อุเปกฺขาศหิตํ วิณฺณณนฺจายตนกุสลจิตฺตํ, วิปากจิตฺตํ, กุริยจิตฺตํ วิณฺณณนฺจายตนกุสลจิต 1 วิปากจิต 1 กุริยจิต 1 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา เอกคฤคตา
3. อุเปกฺขาศหิตํ อากิณฺณนฺจายตนกุสลจิตฺตํ, วิปากจิตฺตํ, กุริยจิตฺตํ อากิณฺณนฺจายตนกุสลจิต 1 วิปากจิต 1 กุริยจิต 1 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา เอกคฤคตา
4. อุเปกฺขาศหิตํ เหนวสนฺณานาสณฺนิยตนกุสลจิตฺตํ, วิปากจิตฺตํ, กุริยจิตฺตํ เหนวสนฺณานาสณฺนิยตนกุสลจิต 1 วิปากจิต 1 กุริยจิต 1 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา เอกคฤคตา

(คำแปลในโลกุตตรจิต 40 เหมือนกันกับคำแปลในรูปาวจรจิต)

ยกตัวอย่างคำแปลรวม

1. โสมนสฺสสหคฺตํ ทิฏฺฐคคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ = จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวนพร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยความเห็นผิด
2. อุเปกฺขาสหคฺตํ ทิกจคตวิปฺยุตฺตํ สสงฺขาริกํ = จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวนพร้อมด้วยความเฉยๆไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด
3. โทมนสฺสสหคฺตํ ปฏฺิขสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ = จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวนพร้อมด้วยความเสียใจ ประกอบด้วยความโกรธ
4. อุเปกฺขาสหคฺตํ วิจิกิจฺจสมฺปยุตฺตํ = จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความสงสัย

5. อุปกุขาสหคตฺ จกฺขุวิญญาณํ = จิตที่อาศัยจักขุวัตถุเห็นรูปารมณฺ์ที่ดีและไม่ดี
เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ
6. ทุกฺขสหคตฺ กายวิญญาณํ = จิตที่อาศัยกายวัตถุรู้สึกโผฏฐัพพารมณฺ์ที่ไม่ดี
เกิดขึ้นพร้อมด้วยทุกขเวทนา
7. อุปกุขาสหคตฺ หสฺสปฏิจฺจนจิตฺตํ = จิตที่รับปัญฺุสสารมณฺ์ที่ดีและไม่ดี เกิดขึ้น
พร้อมด้วยความเฉย ๆ
8. โสมนสฺสสหคตฺ สนฺตීรณจิตฺตํ = จิตที่ไต่สวนปัญฺุสสารมณฺ์ที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วย
ความดีใจ
9. อุปกุขาสหคตฺ ปญฺจทวาราวชฺชนจิตฺตํ = จิตที่พิจารณาอารมณฺ์ทางปัญฺุจทวาร
ที่ดีและไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ
10. โสมนสฺสสหคตฺ หสฺติบุปฺปาทจิตฺตํ = จิตที่ทำให้เกิดการยืมของพระอรหันต์
เกิดขึ้นพร้อมด้วยความดีใจ
11. โสมนสฺสสหคตฺ ฃณฺสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ = จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน
พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญฺุญา
12. อุปกุขาสหคตฺ ฃณฺวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ = จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวนพร้อม
ด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญฺุญา

อธิบายความหมายชื่อจิตตามลำดับ

อกุศลจิต 12

อภฺรจฺชา โลกมฺมูลานิ

โทสมฺมูลานิ จ ทฺวิธา

โมหมฺมูลานิ จ เทวฺติ

ทฺวาทสากุสลลา สियุ

โลกมฺมูลจิต 8 โทสมฺมูลจิต 2 โมหมฺมูลจิต 2 รวมจิต 12 ดวงนี้ เป็นอกุศลจิต

โลกมฺมูลจิต หมายความว่า จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโลกเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน

โทสมฺมูลจิต หมายความว่า จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโทสเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน

โมหมฺมูลจิต หมายความว่า จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโมหเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน

อกุศลจิต หมายความว่า จิตที่มีโทษและให้ผลตรงกันข้ามกับกุศลจิต หรือเป็นจิตที่
ประกอบกับอกุศลเจตสิก

อเหตุกจิต 18

สตฺตาทากุสลปาทานิ

ปฺญฺณปาทานิ อภฺรจฺชา

กฺริยจิตฺตานิ ตีณฺีติ

อภฺรจฺรส อเหตุกา

อกุศลวิปากจิต 7 อเหตุกกุศลวิปากจิต 8 อเหตุกกริยาจิต 3 รวมจิต 18 ดวงนี้เป็นอเหตุกจิต

อกุศลวิปากจิต หมายความว่า วิปากที่เกิดจากอกุศลกรรม 12 มีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น ที่ไม่ดี เป็นต้น

อเหตุกกุศลวิปากจิต หมายความว่า วิปากที่เกิดจากมหากุศลกรรม 8 มีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น ที่ดี เป็นต้น แต่เป็นอเหตุก

อเหตุกกริยาจิต หมายความว่า จิตที่เกิดขึ้นโดยลำพัง ไม่ได้อาศัยกรรมแต่อย่างใดและไม่เป็นบุญเป็นบาป แต่เป็นอเหตุก

อเหตุกจิต หมายความว่า จิตที่ไม่มีเหตุ 6 ประกอบ จิตที่เหลือจากอเหตุกจิต 18 มีจำนวน 71 หรือ 103 เป็นสเหตุกจิตทั้งสิ้น

อโสมณจิต 30 และโสมณจิต 59 หรือ 91

ปาปาทุณมุตตานิ

โสมณานีติ วุจฺจเร

เอภฺนสมฺมุจฺจิทฺตานิ

อถฺกนวุตฺตีปิ วา

จิต 59 หรือ 91 ที่นอกจากอกุศลจิต อเหตุกจิตนั้น เรียกว่า โสมณจิต

ในคาถาบทนี้แสดงให้ทราบถึงชื่อของจิตได้เป็น 2 ประการ คือ จิต 59 หรือ 91 ชื่อว่าโสมณจิต อกุศลจิต 12 อเหตุกจิต 18 ชื่อว่าอโสมณจิต การแสดงว่าโสมณจิตนั้น เป็นการแสดงโดยตรง ส่วนการแสดงว่าอโสมณจิตนั้น ไม่ได้แสดงโดยตรง

อโสมณจิต หมายความว่า จิตที่นอกจากโสมณจิตที่เป็นจิตสวยงาม หรือเป็นจิตที่ไม่ได้เกิดพร้อมกันกับโสมณเจตสิก

โสมณจิต หมายความว่า จิตที่เกิดพร้อมกันกับโสมณเจตสิก หรือเป็นจิตที่สวยงาม

กามาวจรโสมณจิต 24

มหากุศลจิต หมายความว่า จิตที่ไม่มีโทษและให้ผลเป็นความสุข ฉะนั้นชื่อว่ากุศลและสามารถให้ผลเกิดขึ้นมากกว่าตน ทั้งเป็นเบื้องต้นของฌาน อภิญญา มรรค ผล ฉะนั้น จึงชื่อว่า มหา เมื่อรวบรวมบททั้งสองนี้แล้วชื่อว่า **มหากุศลจิต**

มหาวิปากจิต หมายความว่า จิตที่เป็นผลของมหากุศล เพราะว่า เมื่อว่าโดยเวทนาสัมผัสโยคะ สังขาร แล้ว ก็เหมือนกันกับมหากุศลทุกประการ ฉะนั้นชื่อว่า **มหาวิปากจิต**

มหากกริยาจิต หมายความว่า จิตที่ชื่อว่ามหากุศลนั้นแหละ เกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์ ฉะนั้น ชื่อว่า **มหากกริยาจิต**

กามาวจรจิต 54

กาเม เตสีส ปากานิ

ปุณฺญาปุณฺยานิ วิสติ

เอกาทส กุริยา เจติ

จตุปณฺณาส สพฺพธา

จิตที่ท่องเที่ยวในกามภุมิ 11 เป็นส่วนมากนี้ เมื่อรวบรวมทั้งหมดแล้ว มีจำนวน 54 คือ วิปากจิต 23 กุศลจิต อกุศลจิต รวม 20 กริยาจิต 11

คาถานี้แสดงการรวบรวมจิตที่เป็นกามาวจรทั้งหมด ทั้งได้แสดงการจำแนกชาติของจิตเหล่านี้ด้วย ที่ชื่อว่ากามาวจรจิตนั้น เพราะจิตทั้ง 54 ดวงนี้ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภุมิอันเป็นที่เกิดแห่งวัตถุกามและกิเลสกามเป็นส่วนมาก ดังแสดงวจนัตถะว่า

กาเมตีติ = กาโม (วา) กามียตีติ = กาโม ธรรมชาติใด ย่อมมีความต้องการกามอารมณ์ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า กามะ ได้แก่ กิเลสกาม คือ กามตัณหา หรือธรรมใด เป็นที่ขอบใจของกามตัณหา ฉะนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า กามะ ได้แก่ วัตถุกาม คือ กามจิต, เจตสิก, รูป

กามสฺส ภโวติ = กาโม ภุมิใด เป็นที่เกิดแห่งกิเลสกาและวัตถุกาม ฉะนั้น ภุมินั้น ชื่อว่า กามะ ได้แก่ กามภุมิ 11

กาเม อวจรตีติ = กามาวจร จิตใด ย่อมท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภุมิอันเป็นที่เกิดแห่งกิเลสกามและวัตถุกาม ฉะนั้น จิตนั้น ชื่อว่า กามาวจร

รูปาวจรจิต 15

ปญฺจชา ฌานภเวทน

รูปาวจรมานสํ

ปุณฺณปากกุริยาเกทา

ตํ ปญฺจทสฺสา ภเว

รูปาวจรจิต ว่าโดยประเภทแห่งฌานแล้ว มี 5 ประการ เมื่อจำแนกโดย กุศลวิปาก กริยา แล้วมี 15 ประการ

คาถานี้แสดงการรวบรวมจิตที่เป็นรูปาวจรทั้งหมด ทั้งได้แสดงการจำแนกชาติของจิตเหล่านี้ด้วย ที่ชื่อว่ารูปาวจรจิตนั้น เพราะจิตทั้ง 15 ดวงนี้ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภุมิอันเป็นที่เกิดแห่งวัตถุรูปและกิเลสรูปเป็นส่วนมาก วัตถุรูปนั้น ได้แก่ รูปาวจรจิต 15 เจตสิก 35 กิเลสรูปนั้น ได้แก่ รูปตัณหา คือ ความพอใจในฌาน, อภิญญา, รูปภาพ ดังแสดงวจนัตถะว่า

รูปสฺส ภโวติ = รูป ภุมิใด เป็นที่เกิดแห่งวัตถุรูปและกิเลสรูป ฉะนั้นภุมินั้น ชื่อว่า รูป ได้แก่ รูปภุมิ 16

รูปे อวจรตีติ = รูปาวจร จิตใด ย่อมท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภุมิอันเป็นที่เกิดแห่งกิเลสรูปและวัตถุรูป ฉะนั้น จิตนั้น ชื่อว่า รูปาวจร

อรุปาวจรจิต 12

อาลมุพนปุปเกแทน

จตุธรรูปมาณส์

ปฏญปากกริยาเกทา

ปน ทฺวาทสธา จิตํ

อรุปาวจรจิตว่าโดยประเภทแห่งอารมณ์ มี 4 อย่าง เมื่อจำแนกโดยกุศล วิปากกริยา แล้วมี 12

คาถานี้แสดงการรวบรวมจิตที่เป็นอรุปาวจรทั้งหมด ทั้งได้แสดงการจำแนกชาติของจิตเหล่านี้ด้วย ที่ชื่อว่าอรุปาวจรจิตนั้น เพราะจิตทั้ง 12 ดวงนี้ ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภุมิอันเป็นที่เกิดแห่งวัตถุรูปและกิเลสรูปเป็นส่วนมาก วัตถุรูปนั้นได้แก่ อรุปาวจรจิต 12 เจตสิก 30 กิเลสรูปนั้น ได้แก่ อรูปตัณหา คือความพอใจในรูปฌานและอรูปภพ ดังแสดงวจนัตถะว่า

อรุปสฺส ภโวติ = อรูป ภูมิใด เป็นที่เกิดแห่งวัตถุรูปและกิเลสรูป ฉะนั้น ภูมิ นั้น ชื่อว่า อรูป ได้แก่ อรูปภูมิ 4

อรุเป อวจรตฺติ = อรุปาวจร จิตใด ย่อมท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภุมิอันเป็นที่เกิดแห่งกิเลสรูปและวัตถุรูป ฉะนั้น จิตนั้น จิตนั้น ชื่อว่า อรุปาวจร

มหัคคตจิต 27

อรุปาวจรจิต 15 อรุปาวจรจิต 12 รวมเป็น 27 ชื่อว่า มหัคคตจิต ที่ชื่อว่า มหัคคตจิต นั้น เพราะจิตเหล่านั้นนี้เข้าถึงความเป็นใหญ่และประเสริฐ ดังแสดงวจนัตถะว่า

มหนฺตํ คโตติ = มหคฺคโต จิตใด ย่อมเข้าถึงความเป็นใหญ่และประเสริฐ ฉะนั้น จิตนั้น ชื่อว่า มหัคคต

โลกิยจิต 81

กามวจรจิต 54 มหัคคตจิต 27 รวมเป็น 81 ชื่อว่า โลกิยจิต ที่ชื่อว่าโลกิยจิต นั้น เพราะจิตเหล่านี้ย่อมเกิดอยู่ในโลกทั้ง 3 คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก ดังมีวจนัตถ์ว่า

โลเก นยฺตุตฺตาติ = โลกียา ธรรมเหล่าใด ประกอบอยู่ในโลกทั้ง 3 เป็นนิตย ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า โลกียะ

นับจำนวนจิต 89 โดยสัญชาติทั้ง 4

ทฺวาทสากุสลาเนวํ

กุสลาเนกวีสติ

ฉตฺตีสฺเสว วิปากานิ

กริยจิตฺตานิ วีสติ

นับจำนวนจิต 89 โดยประเภทแห่งสัญชาติ ดังนี้คือ อกุศลจิตมี 12 กุศลจิตมี 21 วิปากจิตมี 36 กริยาจิตมี 20

นับจำนวนจิต 89 โดยภูมิ

จตุปณณาสชา กามะ

รูปะ ปนุรสีรเย

จิตตานิ ทูวาทสารูปะ

อฏฺฐจฺชานุตฺตเร ตถา

นักศึกษาทั้งหลายพึงนับจำนวนจิต 89 โดยประเภทแห่งภูมิทั้ง 4 ดังนี้คือ จิตที่สังเคราะห์เข้าในกามภูมิ 54 จิตที่สังเคราะห์เข้าในรูปภูมิ 15 จิตที่สังเคราะห์เข้าในอรูปภูมิ 12 จิตที่สังเคราะห์เข้าในโลกุตตรภูมิ 8

ภูมิมี 2 อย่าง คือ

1. ฐานภูมิ = เป็นที่อยู่ของสัตว์ทั้งหลาย ได้แก่ ภูมิ 31 ภูมิ
2. อวัตถภูมิ = ธรรมทั้งหลายที่ถูกกำหนดเขตโดยตัณหาทั้ง 3

อวัตถภูมิ มี 4 อย่าง คือ

1. กามอวัตถภูมิ = ธรรมที่ถูกกำหนดเขตโดยกามตัณหา ได้แก่ กามจิต 54 เจตสิก 52 รูป 28
2. รูปอวัตถภูมิ = ธรรมที่ถูกกำหนดเขตโดยรูปตัณหา ได้แก่ รูปาวจรจิต 15 เจตสิก 35
3. อรูปอวัตถภูมิ = ธรรมที่ถูกกำหนดเขตโดยอรูปตัณหา ได้แก่ อรูปาวจรจิต 12 เจตสิก 30
4. โลกุตตรอวัตถภูมิ = ธรรมที่พ้นจากการถูกกำหนดเขตโดยตัณหาทั้ง 3 ได้แก่ โลกุตตรจิต 8 เจตสิก 36 นิพพาน

ฉะนั้น ที่เรียกว่ากามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ นั้น มีได้ทั้งสองภูมิ ส่วนโลกุตตรภูมินั้น มีแต่อวัตถภูมิอย่างเดียว

โลกุตตรจิต โดยย่อ และโดยพิสดาร

1. จตุมคฺคปฺปภะแทน	จตุธา กุสลํ ตถา
ปากํ ตสฺส ผลตฺตาทิ	อฏฺฐจฺชานุตฺตรํ มตฺถํ
2. ฌานงฺคโยคภะแทน	กเตวเกกนฺตุ ปญฺจธา
วุจฺจตฺตานุตฺตรํ จิตฺตํ	จตฺตาทิสฺวิขณฺติ จ

1. นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบโลกุตตรจิตโดยย่อมี 8 คือ กุศลจิต ว่าโดยประเภทแห่งมรรคมี 4 วิปากจิตก็มี 4 เพราะเป็นผลของมรรคทั้ง 4
2. โลกุตตรจิต 8 เมื่อแสดงโดยพิสดารมีถึง 40 นั้น เพราะว่า โดยประเภทแห่งการประกอบขององค์ฌานแล้ว โลกุตตรจิตดวงหนึ่งๆมี 5 ฉะนั้น โลกุตตรจิต 8 จึงเป็น 40

ฌานจิต 67

1. ยถา จ รูปาวจรํ	คยหตานุตฺตริ ตถา
ปรจมาทิสฺสฆานภเว	อารุปรุญจาปี ปญจเม
2. เอกาทสฺวิธํ ตสฺมา	ปรจมาทิกมฺริตํ
ฆานเมกกมฺนฺเต ตุ	เตสฺสตีวิธํ ภเว

1. รูปาวจรจิตห้าสังเคราะห์ในฌานทั้ง 5 มี ปรุฆมฆาน เป็นต้นได้ฉันทิ โลกุตตรจิตก็ห้าสังเคราะห์ในฌานทั้ง 5 มีปรุฆมฆาน เป็นต้นได้ฉันทิ ส่วนอรูปาวจรจิต 12 นั้น ห้าสังเคราะห์ในปัญจฆาน

2. ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ฌานจิตอันหนึ่งๆมีปรุฆมฆานเป็นต้นมี 11 ดวง สำหรับปัญจฆานจิต มี 23 ดวง

คาถานี้แสดงการรวบรวมฌานจิตที่เป็นโลกียและโลกุตตระทั้งหมด คือ ปรุฆมฆานจิตมี 11 ได้แก่ โลกียปรุฆมฆานจิต 3 โลกุตตรปรุฆมฆานจิต 8 ทุตติยฆานจิต 11 ตุตติยฆานจิต 11 ก็เหมือนกัน สำหรับปัญจฆานจิต 23 นั่นคือ โลกียปัญจฆานจิต 15 ได้แก่ รูปาวจรปัญจฆานจิต 3 อรูปาวจรจิต 12 โลกุตตรปัญจฆานจิต 8

จิตเหล่านี้ที่เป็นฌานจิตได้ฉันทิ เพราะประกอบด้วยองค์ฌานทั้ง 5 มีวิตก เป็นต้นเป็นประธานเข้าไปเพ่งในกรรมฐานอารมณ์บ้าง นิพพานอารมณ์บ้าง ส่วนโลกุตตรจิตโดยย่อนั้น ถึงแม้จะมีเจตสิกทั้ง 5 ดวงนี้ประกอบอยู่ด้วยก็จริง แต่เจตสิกเหล่านี้ไม่ถึงองค์ฌานเพราะไม่มีการเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันกับการเพ่งสมถอารมณ์แต่อย่างใด ทั้งในภพนี้และในภวก่อน เพราะเหตุนี้ โลกุตตรจิตโดยย่อจึงไม่เรียกว่าฌานจิต ดังมีวจนัตถะว่า

กสิณาทิอารมฺมณฺ ฌายติ อุปนิชฺชฌายตีติ = ฌานจิตตํ จิตโดยย่อประกอบด้วยองค์ฌาน 5 มี วิตก เป็นต้น ฉะนั้น จิตนั้นชื่อว่า ฌานจิต

จำแนกจิต 121 เป็นนัยๆมีอยู่ 9 นัย

1. ชาติเภทนัย = การแยกประเภทของจิตโดยชาติ มี 4 ชาติ คือ อกุศลชาติ กุศลชาติ วิปากจิต กิริยาชาติ
2. ภูมิเภทนัย = การแยกประเภทของจิตโดยภูมิทั้ง 4 คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ โลกุตตรภูมิ
3. โสภณเภทนัย = การแยกประเภทของจิตโดยโสภณะ และโสภณะ
4. โลกเภทนัย = การแยกประเภทของจิตโดยโลกียะ และโลกุตตระ

5. เหตุเภทนัย = การแยกประเภทของจิตโดยเหตุกะ และสเหตุกะ
6. ฌานเภทนัย = การแยกประเภทของจิตโดยอฌาน และฌาน
7. เวทนาเภทนัย = การแยกประเภทของจิตโดยเวทนา 5 คือ สุขเวทนา
ทุกขเวทนา เวทนา โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา อุเบกขาเวทนา
8. สัมปโยคเภทนัย = การแยกประเภทของจิตโดยสัมปยุกต์ และวิปยุตต์
9. สังขารเภทนัย = การแยกประเภทของจิตโดยอสังขาริก และสสังขาริก

จำแนกจิต 121 โดยชาติเภทนัย

จิตที่เป็นอกุศลชาติ หรือ อกุศลจิต มี 12 คือ ฯลฯ

จิตที่เป็นกุศลชาติ หรือ กุศลจิต มี 37 คือ ฯลฯ

จิตที่เป็นวิปากชาติ หรือ วิปากจิต มี 52 คือ ฯลฯ

จิตที่เป็นกิริยาชาติ หรือ กิริยาจิต มี 20 คือ ฯลฯ

จำแนกจิต 121 โดยภูมิเภทนัย

จิตที่เป็นกาม หรือ กามจิต มี 54 คือ ฯลฯ

จิตที่เป็นรูป หรือ รูปจิต มี 15 คือ ฯลฯ

จิตที่เป็นอรูปรูป หรือ อรูปจิต มี 12 คือ ฯลฯ

จิตที่เป็นโลกุตตระ หรือ โลกุตตรจิต มี 40 คือ ฯลฯ

จำแนกจิต 121 โดยโสภณเภทนัย

จิตที่เป็นอโสภณะ หรือ อโสภณจิต มี 30 คือ ฯลฯ

จิตที่เป็นโสภณะ หรือ อโสภณจิต มี 91 คือ ฯลฯ

จำแนกจิต 121 โดยโลกเภทนัย

จิตที่เป็นโลกียะ หรือ โลกียจิต มี 81 คือ ฯลฯ

จิตที่เป็นโลกุตตระ หรือ โลกุตตรจิต มี 40 คือ ฯลฯ

จำแนกจิต 121 โดยเหตุเภทนัย

จิตที่เป็นอเหตุกะ หรือ อเหตุกจิต มี 18 คือ ฯลฯ

จิตที่เป็นสเหตุกะ หรือ สเหตุกจิต มี 103 คือ ฯลฯ

จำแนกจิต 121 โดยฌานเภทนัย

จิตที่ไม่ประกอบด้วยองค์ฌาน ชื่อว่า อฌานจิต มี 54 คือ ฯลฯ

จิตที่ประกอบด้วยองค์ฌาน ชื่อว่า ฌานจิต มี 67 คือ ฯลฯ

จำแนกจิต 121 โดยเวทนาเภทนัย

สุขสหคตจิต มี 1 คือ ฯลฯ

ทุกขสหคตจิต มี 1 คือ ๗๗

โสมนัสสหคตจิต มี 62 คือ ๗๗

โทมนัสสหคตจิต มี 2 คือ ๗๗

อุเบกขาสหคตจิต มี 55 คือ ๗๗

จำแนกจิต 121 โดยสัมปโยคเภทนัย

จิตที่เป็นสัมปยุตต์ มี 87 คือ ๗๗

จิตที่เป็นวิปยุตต์ มี 37 คือ ๗๗

จำแนกจิต 121 โดยสังขารเภทนัย

จิตที่เป็นอสังขาริก หรือ อสังขาริกจิต มี 37 คือ ๗๗

จิตที่เป็นสังขาริก หรือ สังขาริกจิต มี 84 คือ ๗๗

หมายเหตุ อเหตุกจิต 18 สงเคราะห์เข้าในวิปยุตต์

ฌานจิต 67 สงเคราะห์เข้าในวิปยุตต์

โมหมูลจิต 2 อเหตุกจิต 18 สงเคราะห์เข้าในอสังขาริก

ฌานจิต 67 สงเคราะห์เข้าในสังขาริก

ปัญหาในจิตปรমัตถ์

1. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ สมมาสมพุทฺธมตฺถํ ๗๗ อภิมมตฺถสงคหํ
2. การแสดงคาถานี้ มีความมุ่งหมายอย่างไร ?
3. การกล่าวคำนอบน้อมนมัสการแด่พระรัตนตรัยและครูบาอาจารย์ ก่อนที่จะแต่งปกรณนั้น มีประโยชน์อย่างไร?
4. สำหรับในคาถานี้ พระอนุรุทธาจารย์กล่าวคำปฐิณญารับรองว่าจะแต่งปกรณด้วยคำบาลีอย่างไร? และกล่าวคำนอบน้อมนมัสการแด่พระรัตนตรัย ด้วยคำบาลีอย่างไร?
5. สัทธรรมมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง?
6. คำว่า ปรมัตถ์ หมายความว่าอะไร และมีกี่อย่าง?
7. จงแสดงธรรมชาติของจิต เจตสิก รูป นิพพาน
8. จิตมีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง? ยกบาลีขึ้นแสดงด้วย
9. อกุศลจิต หมายความว่าอย่างไร และมีกี่ประเภท?
10. ให้แสดงความหมายของจิตดังต่อไปนี้ ก.โมหมูลจิต ข.อกุศลวิปากจิต ค. อเหตุกจิต ฉ.มหากุศลจิต ง.มหาวิปากจิต จ.มหากิริยาจิต ฉ. กามาวจรจิต

11. ให้จำแนกอกุศลจิต 12 โดย เวทนาเภทนัย สัมปโยคเภทนัย สังขารเภทนัย
12. ให้แปลถาถาดังต่อไปนี้ อฏฐชา โลภมูลานิ ฯลฯ ทวาทสา กุสลา สियุ
13. ให้จำแนกอโสมณจิต โดยชาติเภทนัย เวทนาเภทนัย สัมปโยคเภทนัย
14. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่าง สุขสหคจิต กับโสมนัสสหคจิต และทุกขสหคจิต กับโทมนัสสหคจิต
15. โสมณจิต ที่เป็นอุเบกขาสหคตะด้วย วิปยุตต์ด้วย อสังขาริกด้วย มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง?
16. นาย ก. มีความเข้าใจอยู่ว่า การฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เหล่านี้เป็นอกุศล วันหนึ่งภรรยาไม่สบาย อยากกินไก่ แล้วใช้ให้นาย ก. ไปขโมยไก่มาฆ่า นาย ก. จำใจต้องไปขโมยไก่แล้วก็ฆ่าไก่นั้น แต่ในขณะที่นาย ก. กำลังขโมยไก่และฆ่าไก่อยู่นั้น นาย ก. ไม่มีความยินดีพอใจแม้แต่น้อย อยากทราบว่าจิตดวงไหนเกิดขึ้นกับ นาย ก. ในขณะนั้น?
17. ในกามาวจรจิตนั้น จิตที่เป็นโสมนัสด้วย วิปยุตต์ด้วย อสังขาริกด้วยมีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง?
18. จงแปลบาลีดังต่อไปนี้
  - ก. โสมนัสสหคตํ ทิฏฐิจิตตวิปยุตฺตํ อสงฺขาริก
  - ข. อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฐิจิตตสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริก
  - ค. อุเปกฺขาสหคตํ อุตฺตจฺจสมฺปยุตฺตํ
  - ฃ. อุเปกฺขาสหคตํ โสตวิญญานํ
  - ง. สุขสหคตํ กายวิญญานํ
19. ในอเหตุกจิต 18 ดวงนั้น อกุศลวิปากจิต 7 ดวง ไม่เรียกว่า อเหตุกอกุศลวิปากจิต แต่กุศลวิปากจิต 8 ดวงนั้น เรียกว่า อเหตุกกุศลวิปากจิต ที่เป็นเช่นนี้ เพราะเหตุใด?
20. จงแสดงความแตกต่างกันระหว่าง อกุศลวิปากจักขุวิญญาณ กับกุศลวิปากจักขุวิญญาณ และปัญจทวาราวชชนจิต กับมโนทวาราวชชนจิต
21. นายชาวเป็นผู้นับถือพุทธศาสนา กับนายแดงเป็นผู้นับถือศาสนาอื่น ทั้งสองสหายได้มาจากต่างประเทศ วันหนึ่งสองสหายได้ชวนกันไปชมปูชนียสถานที่วัดพระแก้ว เมื่อสองสหายได้เข้าไปถึงเฉพาะพระพักตร์พระแก้วมากตแล้ว นายชาวก็บังเกิดความเลื่อมใส ได้กระทำการเคารพนอบนบนมัสการแต่พระแก้วมรกตทันที ส่วนนายแดงนั้น เมื่อได้เห็นพระแก้ว

มรกดแล้วก็เพียงแต่มีความรู้สึกว่านั้นเป็นศิลปะของไทยชั้นหนึ่งเท่านั้น
 ไม่มีความเลื่อมใสแต่อย่างใด หากแต่เห็นเพื่อนแสดงความเคารพนอบนบ
 แล้ว นายแดงก็คิดนึกในใจว่าถ้าเราไม่กระทำการเคารพกราบไหว้ตาม
 ธรรมเนียมของเขาแล้ว ก็จะไม่เป็นการบังควร ทั้งบุคคลทั้งหลายก็มีอยู่ใน
 ที่นี้มากจะตำหนิเราได้ว่า เราเป็นผู้ไม่มีระเบียบ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วก็ทำ
 การเคารพกราบไหว้ แต่ในขณะที่นายแดงทำการเคารพกราบไหว้อยู่
 จิตใจของนายแดงนั้นรู้สึกเฉยๆ อยากทราบว่จิตดวงไหนเกิดขึ้นกับนาย
 ขาวและนายแดงในขณะที่ทำการกราบไหว้?

22. มารดาบอกให้บุตรอายุ 3-4 ขวบ ไหว้พระที่มารับบิณฑบาต และ ให้ช่วย
 หยิบของใส่บาตร บุตรก็ทำตามคำสั่งของมารดาทุกประการ ทั้งมีความ
 ยินดีด้วยในการกระทำนั้น อยากทราบว่จิตดวงไหนเกิดขึ้นแก่เด็กนี้?
23. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่างจิตดังต่อไปนี้
 อสังขาริกจิต กับ สสังขาริกจิต
 สัมปยุตตจิต กับ วิปยุตตจิต
 อเหตุกกุศลวิปากจิต กับ มหาวิปากจิต
 อเหตุกกริยาจิต กับ มหากริยาจิต
24. จงจำแนกโลกียจิต 81 โดยชาติเภทนัย ภูมิเภทนัย โสภณเภทนัย เหตุเภท
 นัย ฌานเภทนัย
25. ในบรรดาฌานจิต 67 นั้น เป็นกุศลชาติเท่าใด วิปากชาติเท่าใด กริยาชาติ
 เท่าใด?
26. จงแสดงความหมายของชื่อจิตดังต่อไปนี้
 ก. อโสมณจิต   ข. รูปาวจรจิต   ค. มหัคคตจิต
 ฉ. โลกียจิต   ง. โลกุตตรจิต   จ. ฌานจิต
27. ในกามจิต รูปจิต อรูปจิต นั้นมีทั้งกุศล วิปาก กริยา แต่ในโลกุตตรจิตนั้นมี
 แต่กุศล กับ วิปาก ไม่มีกริยา ที่เป็นเช่น นี้ เพราะเหตุใด?
28. จำนวนจิตโดยย่อมี 89 โดยพิสดารมี 121 นั้น ผิดกันตรงไหนและฌานจิต
 ที่มีองค์ฌาน 2 นั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ?
29. ขอให้จำแนกจิต 121 โดย ชาติเภทนัย เวทนาเภทนัย โสภณเภทนัย
30. จงเพิ่มบาลี ฯลฯ ดังต่อไปนี้
 วิตกก วิจาร ปีติ สุข เอกคฤตาสหิต์ ฯลฯ กุสลจิตต์
 วิจาร ปีติ สุข เอกคฤตาสหิต์ ฯลฯ วิปากจิตต์

ปีติ สุข เอกคฤคตาสหิต์ ฯลฯ กุริยจิตตํ

สุข เอกคฤคตาสหิต์ ฯลฯ กุสลจิตตํ

อุเปกฺขา เอกคฤคตาสหิต์ ปญฺจวมชฺฌมาน ฯลฯ

31. ตั้งแต่ปฐมฌานเป็นต้น จนถึงจตุตถฌานเป็นโสมนัสสหคตจิตนั้น มีข้อที่จะ
พึงรู้ได้ที่ตรงไหน ?
32. ให้แปลบาลีดังต่อไปนี้?
เอกาทสวิธํ ตสฺมา	ปจฺมาทิกมิริตํ
ฌานเมกฺกมนเตตฺตํ	เตสฺสตีวิธํ ภาเว
33. จงจำแนกฌานจิตที่มีองค์ฌาน 2 โดย ชาติเภทนัย โลกเภทนัย เวทนาเภท
นัย
34. จงแสดงคาถาที่จำแนกจิต 89 โดย ชาติเภทนัย
35. คำว่า สมฺปยุตฺตํ นั้นมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง และจิตที่ไม่มีคำว่า ฌณสมฺป
ยุตฺตํ แต่สงเคราะห์เข้าในญาณสมฺปยุตฺตํ ได้นั้นมีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง
การที่สงเคราะห์เข้าในปญฺจวมชฺฌานได้นั้น เพราะเหตุใด?
36. จงแสดงภาพจิตปรมัตถ์ 121 มาโดยลำดับ

ปริจเฉทที่ 2 เจตสิกสังคหะ

ในปริจเฉทที่ 1 จิตตสังคหะ ได้กล่าวถึงจิปรมัตถ์ไปแล้ว บัดนี้จักได้
กล่าวสภาพของเจตสิกปรมัตถ์ต่อไป

ธรรมดาสัตว์ทั้งหลาย แม้ว่ามีอวัยวะครบบริบูรณ์แล้วก็ตาม ถ้าขาด
นามธรรม คือ จิต เจตสิก เสียแล้ว สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นก็ไม่มีความรู้สึก และไม่สามารถทำอะไรต่าง ๆ ได้ไม่ต่างอะไรกับรูปปั้น และในบรรดาจิต เจตสิกทั้ง 2 นี้ ก็
เป็นธรรมชาติที่จะต้องเกิดพร้อมกันดับพร้อมกัน รับประทานอาหารอันเดียวกัน และ
อาศัยวัตถุที่เกิดอันเดียวกัน จะแยกจากกันไม่ได้อุปมาเหมือนหนึ่งเครื่องจักรที่
ต้องใช้กระแสไฟฟ้า ถ้ามีแต่เครื่องจักรนั้น ไม่อาจสามารถทำงานได้ และ
เครื่องจักรที่กำลังหมุนทำงานอยู่โดยอาศัยสายไฟฟ้านั้น ในสายไฟฟ้านี้ก็ต้อง
ประกอบด้วยสาย 2 สายร่วมอยู่ด้วยกัน ถ้าขาดสายใดสายหนึ่งไปแล้ว เครื่องจักร
นั้นก็ไม่สามารถทำงานได้เช่นเดียวกัน ฉะนั้น เพื่อที่จะให้บัณฑิตทั้งหลายได้รู้ถึง
ความเป็นไปตามสภาวะของจิตเจตสิกนั้น พระอนุรุทธาจารย์จึงได้แสดงว่า

ลักษณะ 4 ประการของเจตสิก

เอกุปปาตนาโรธา จ

เอกาลมพนวตตุกา

เจโตยุดตา ทวิปณฺณส

ธมฺมา เจตสิกกา มตา

นักศึกษาทั้งหลาย ฟังทราบธรรมชาติของเจตสิก ซึ่งมีจำนวน 52 ดวง ที่ประกอบกับจิต มีลักษณะดังนี้ 1. เกิดพร้อมกับจิต 2. ดับพร้อมกับจิต 3. มีอารมณ์เดียวกับจิต 4. มีที่อาศัยเกิดอย่างเดียวกันกับจิต

อธิบาย

พระอนุรุธาจารย์แสดงคาถาบทนี้ เพื่อจะขยายความของคำว่า เจตสิก ที่กล่าวไว้ในอารัมภบทเบื้องต้นของอภิธรรมมัตถสังคหปกรณนี้ว่า

“จิตตํ เจตสิกํ รูปํ

นิพพานมิตฺติ สพฺพธา”

และเพื่อให้นักศึกษาทั้งหลายทราบถึงลักษณะอาการ ที่ประกอบกับจิตของเจตสิก 52 ดวงเหล่านี้ เรียกว่า เจโตยุดตลกฺขณ มีพร้อมด้วยลักษณะ 4 ประการคือ

1. เอกุปปาตนะ เจตสิกนี้เกิดพร้อมกับจิตเสมอ หมายความว่า เมื่อจิตเกิด เจตสิกก็เกิดขึ้นด้วยกัน จะว่าจิตเกิดก่อน เจตสิกเกิดทีหลัง หรือ เจตสิกเกิดก่อนจิตเกิดทีหลังนั้นไม่ได้
2. เอกนิโรธะ ในทำนองเดียวกันนั้น เมื่อจิตดับ เจตสิกก็ดับด้วยกัน ไม่มีใครดับก่อนหรือดับทีหลัง
3. เอกาลัมพนะ อารมณ์ที่เจตสิกเข้าไปรับอยู่นั้น ก็เป็นอารมณ์เดียวกับที่จิตเข้าไปรับนั่นเอง เช่น จิตรับอารมณ์สีขาวย เจตสิกก็รับสีขาวยด้วย จิตรับอารมณ์สีดำ เจตสิกก็รับสีดำด้วย ดังนี้ เป็นต้น
4. เอกวัตตุกะ ที่อาศัยเกิดของเจตสิก ก็เป็นชนิดเดียวกันกับที่อาศัยเกิดของจิต เช่น จิตอาศัยตาเกิด เจตสิกก็อาศัยตาเกิดด้วย จิตอาศัยหูเกิด เจตสิกก็อาศัยหูเกิดด้วย จิตอาศัยหัวใจเกิด เจตสิกก็อาศัยหัวใจเกิดด้วย ดังนี้

เมื่อมีลักษณะครบทั้ง 4 ประการดังกล่าวนี้แล้ว ก็ได้ชื่อว่า เจตสิก

ในบรรดาเจโตยุดตลกฺขณทั้ง 4 ประการนั้น เอกุปปาตนะ เอกนิโรธะ เอกาลัมพนะ ทั้ง 3 ประการนี้มีอยู่ในเจตสิกโดยแน่นอน ส่วนลักษณะที่ 4 คือ เอกวัตตุกะ นั้น ไม่ใช่ลักษณะที่มีอยู่โดยแน่นอน เพราะว่าเจตสิกเหล่านี้เมื่อเกิดในปัญจโวการภูมิจึงจะต้องอาศัยวัตตุเกิด แต่ถ้าเกิดในจตุโวการภูมิจึงไม่จำเป็นต้องอาศัยวัตตุเกิด

จำแนกเจตสิก 52 โดยราสี

เจตสิก 52 ดวงนี้ แบ่งออกเป็น 3 พวก เรียกว่า ราสี คือ อัญญสมานราสี
เจตสิกพวก 1 มีจำนวน 13 ดวง อุกุศลราสีเจตสิกพวก 1 มีจำนวน 14 ดวง โสภณ
ราสีเจตสิกพวก 1 มีจำนวน 25 ดวง หรือจะเรียกว่า อัญญสมานเจตสิก 13 อุกุศล
เจตสิก 14 โสภณเจตสิก 25 ก็ได้

จำแนกราสี 3 โดยประเภท

เจตสิกที่เป็นอัญญสมานราสีนั้น แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ สัพพจิตตสา
ธารณเจตสิก 7 ดวง ประเภท 1 ปกิณณกเจตสิก 6 ดวง ประเภท 1

เจตสิกที่เป็นอกุศลราสีนั้น แบ่งออกเป็น 5 ประเภท คือ โมจตุกเจตสิก 4 ดวง
ประเภท 1 โลติกเจตสิก 3 ดวง ประเภท 1 โทจตุกเจตสิก 4 ดวง ประเภท 1 ติทุก
เจตสิก 2 ดวง ประเภท 1 วิจิกิจจาเจตสิก ประเภท 1

เจตสิกที่เป็นโสภณราสีนั้น แบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ โสภณสาธารณ
เจตสิก 19 ดวง ประเภท 1 วิรตีเจตสิก 3 ดวง ประเภท 1 อัปป์มัญญาเจตสิก 2 ดวง
ประเภท 1 ปัญญินทรีย์เจตสิก ประเภท 1

ลูกกุญแจ ดอกที่ 1

เตรสณฺณสมานา จ
โสภณา ปญฺจวีสาติ

จฺุทฺทสากุสลา ตถา
ทฺุวิปญฺณส ปฺุจฺจเร

เจตสิก มี 52 คือ	อัญญสมานเจตสิก	13	} รวมเป็นเจตสิก 52
	อกุศลเจตสิก	14	
	โสภณเจตสิก	25	
อัญญสมานเจตสิก 13 คือ	สัพพจิตตสาธารณเจตสิก 7	}	} รวมเป็นอัญญสมานเจตสิก 13
	ปกิณณกเจตสิก 6		
อกุศลเจตสิก 14 คือ	โมจตุกเจตสิก	4	} รวมเป็นอกุศลเจตสิก 14
	โลติกเจตสิก	3	
	โทจตุกเจตสิก	4	
	ติทุกเจตสิก	2	
	วิจิกิจจาเจตสิก	1	
โสภณเจตสิก 25 คือ	โสภณสาธารณเจตสิก	19	} รวมเป็นโสภณเจตสิก 25
	วิรตีเจตสิก	3	
	อัปป์มัญญาเจตสิก	2	
	ปัญญินทรีย์เจตสิก	1	

ลูกกุญแจ ดอกที่ 2

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก 7 คือ ผัสสะ, เวทนา, สัญญา, เจตนา, เอกัคคตา, ชีวิตินทรีย์, มนสิการ

ปกิณณกเจตสิก 6 คือ วิตก, วิจารณ์, อธิโมกข์, วีริยะ, ปิติ, ฉันทะ

โมจตุกเจตสิก 4 คือ โมหะ, อหิริกะ, อโนตตปปะ, อุทัจจะ

โลติกเจตสิก 3 คือ โลภะ, ทิฏฐิ, มานะ

โทจตุกเจตสิก 4 คือ โทสะ, อีสสา, มัจฉริยะ, กุกกัจจะ

ถิทุกเจตสิก 2 คือ ถินะ, มิทระ

วิจิกิจฉนาเจตสิก 1 คือ วิจิกิจฉนา

โสภณสาธารณเจตสิก 19 คือ ศรัทธา, สติ, หิริ, โอตตปปะ, อโลภะ, อโทสะ, ตัตตรมชฉัตตตา, กายปัสสัทธิ, จติปัสสัทธิ, กายลหุตา, จิตตลหุตา, กายมทุตา, จิตตมทุตา, กายกัมมัณญุตตา, จิตตกัมมัณญุตตา, กายปาคุณญุตตา, จิตตปาคุณญุตตา, กายชุกตา, จิตตชุกตา

วิรตีเจตสิก 3 คือ สัมมวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ

อัปปมัณญาเจตสิก 2 คือ กรุณา, มุทิตา

ปัญญินทรีย์เจตสิก 1 คือ ปัญญา

ความหมายในเจตสิก 52 ตามลำดับ

อัญญสมานเจตสิก 13

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก 7

ผัสสะ   ธรรมชาติที่กระทบอารมณ์

เวทนา   ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์

สัญญา   ธรรมชาติที่จำอารมณ์

เจตนา   ธรรมชาติที่กระตุ้นเตือนและชักชวนสัมปยุตธรรมในอารมณ์ เพื่อให้ทำหน้าที่ของตน

เอกัคคตา   ธรรมชาติที่สงบและให้สัมปยุตธรรมตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว

ชีวิตินทรีย์   ธรรมชาติที่รักษาสัมปยุตธรรม

มนสิการ   ธรรมชาติที่มุ่งและนำสัมปยุตธรรมสู่อารมณ์

เจตสิก 7 ดวงนี้ชื่อว่า สัพพจิตตสาธารณะ เพราะประกอบด้วยจิตทั่วไป เมื่อแยกบทแล้วคงได้ 3 บท คือ สพุพ+จิตต+สาธารณ   สพุพ=ทั้งหมด

จิตต=จิต   สาธารณ = ทั่วไป รวมทั้ง 3 บท เป็น สัพพจิตตสา
 ธารณ = ทั่วไปแก่จิตทั้งหมด

ปกิณณกเจตสิก 6

วิตก	ธรรมชาติที่ยกสัมปยุตตธรรมขึ้นสู่อารมณ์ คือ คิดอารมณ์
วิจารณ์	ธรรมชาติที่มีการเคล้าคลึงอารมณ์
อธิโมกข์	ธรรมชาติที่ตัดสินอารมณ์
วีริยะ	ธรรมชาติที่มีความพยายามในอารมณ์
ปีติ	ธรรมชาติที่มีความชื่นชมยินดีในอารมณ์
ฉันทะ	ธรรมชาติที่ปรารถนาอารมณ์

เจตสิก 6 ดวงนี้ชื่อว่า ปกิณณกเจตสิก เพราะประกอบกับจิตทั่วไป แต่เป็นเพียงบางส่วนไม่ใช่ทั้งหมด เมื่อแยกบทแล้วได้ 3 บท คือ ป+กิณณ+ก,ป= โดยทั่วไป กิณณ = เรียงราย ก = ไม่มีเนื้อความโดยเฉพาะ รวมทั้ง 3 บทเป็น ปกิณณก = เรียงรายโดยทั่วไป หมายความว่า เจตสิก 6 ดวงนี้ประกอบทั่วไป ทั้งฝ่ายโลกียะ โลกุตตระ โสภณะ อโสมณะ กุศล อกุศล วิบาก กิริยา ได้ แต่ไม่ใช่ทั้งหมด ต่างกันกับการประกอบของสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ซึ่งประกอบได้ทั่วไปและทั้งหมด

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก 7 ปกิณณกเจตสิก 6 รวม 13 ดวง ชื่อว่า อัญญสมานเจตสิก เพราะเจตสิกเหล่านี้มีสภาพที่เหมือนธรรมอื่นได้ กล่าวคือ โสภณเจตสิก มีศรัทธา เป็นตนก็ดี อโสมณเจตสิก มี โมหะ เป็นตนก็ดี ย่อมเป็นธรรมอื่นแก่อัญญสมานเจตสิก แต่อัญญสมานเจตสิกก็เหมือนกับเจตสิกทั้ง 2 พวกนั้นได้ จึงประกอบกับจิตรวมกันได้ ต่างกับอโสมณเจตสิกซึ่งไม่อาจเหมือนกับโสภณเจตสิกได้ หรือโสภณเจตสิกซึ่งไม่อาจเหมือนกับอโสมณเจตสิกได้ จึงประกอบกับจิตรวมกันไม่ได้

อัญญสมาน นี้ เมื่อแยกบทแล้ว คงได้ 2 บท คือ อัญญ+สมาน, อัญญ= ธรรมอื่น สมาน=เหมือนกัน รวมทั้ง 2 บทเป็น อัญญสมาน = เหมือนธรรมอื่น

อกุศลเจตสิก 14

โมจตุกเจตสิก 4

โมหะ   ธรรมชาติที่บังสภาพตามความเป็นจริงของอารมณ์ไว้
คือ หลง

อหิริกะ   ธรรมชาติที่ไม่มีความละอายต่อทุจริต

อโนตตัปปะ   ธรรมชาติที่ไม่กลัวต่อทุจริต

อุทธัจจะ   ธรรมชาติที่ฟุ้งซ่าน คือ รับอารมณ์ไม่มั่น

เจตสิก 4 ดวงนี้ ชื่อว่า โมหตุกะ เพราะยกโมหเจตสิกเป็นประธาน และ
เจตสิก 4 ดวงนี้แหละ ชื่อว่า สัพพากุศลสาธารณเจตสิก ด้วย เพราะเจตสิก
พวกนี้ประกอบกับ อกุศลจิต 12 โดยทั่วไปทั้งหมด

โลติกเจตสิก 3

โลภะ   ธรรมชาติที่มีความต้องการ และตั้งใจในกามคุณ
อารมณ์

ทิฏฐิ   ธรรมชาติที่มีความเห็นผิดในอารมณ์

มานะ   ธรรมชาติที่มีความเย่อหยิ่ง ถือตัว

เจตสิก 3 ดวงนี้ ชื่อว่า โลติกะ เพราะยกโลภเจตสิกเป็นประธาน

โทจตุกเจตสิก 4

โทสะ   ธรรมชาติที่ประทุษร้ายในอารมณ์

อิสสา   ธรรมชาติที่มีความไม่พอใจในสมบัติหรือคุณความดีของ
ผู้อื่น

มัจฉริยะ   ธรรมชาติที่มีความหวงแหนทรัพย์สมบัติหรือคุณความ
ดีของตน

กุกกัจจะ   ธรรมชาติที่มีความซำนาญใจในทุจริตที่ได้ทำไปแล้ว
และในสุจริตที่ยังไม่ได้ทำ

เจตสิก 4 ดวงนี้ ชื่อว่า โทจตุกะ เพราะยกโทสเจตสิกเป็นประธาน

ถิทุกเจตสิก 2

ถิณะ   ธรรมชาติที่ทำให้จิตแข็งซึ่ม ท้อถอยจากอารมณ์

มิทระ   ธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกแข็งซึ่ม ท้อถอยจากอารมณ์

วิจิกิจฉาเจตสิก 1

วิจิกิจฉา   ธรรมชาติที่มีความสงสัย ไม่ตกลงใจ คือ
วิพากษ์วิจารณ์ ในคุณพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น

เจตสิก 14 ดวงนี้ ชื่อว่า อกุศลเจตสิก เพราะประกอบกับอกุศลจิตพวกเดียว

โสภณเจตสิก 25

โสภณสาธารณเจตสิก 19

ศรัทธา	ธรรมชาติที่มีความเชื่อและเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามความเป็นจริง เชื่อในกรรมและผลของกรรม
สติ	ธรรมชาติที่มีความระลึกในอารมณ์ที่เกี่ยวข้องด้วยกุศลธรรม มีคุณของ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น ¹
hiri	ธรรมชาติที่มีความเกลียด และละอายต่อการทำงานอันเป็นทุจริต
โอตตปปะ	ธรรมชาติที่สะดุ้งกลัวต่อการทำงานอันเป็นทุจริต
อโลภะ	ธรรมชาติที่ไม่อยากได้ และไม่ติดอยู่ในกามคุณอารมณ์
อโทสะ	ธรรมชาติที่ไม่ประทุษร้ายในอารมณ์
ตัดตามัชฌัตตตา	ธรรมชาติที่ทำให้จิต เจตสิกสมาสมาในกิจของตนๆ ไม่ให้มีการยิ่งหย่อน
กายปัสนัสสัทธิ	ธรรมชาติที่เป็นความสงบของเจตสิกชั้น 3 ในการทำงานอันเป็นกุศล
จิตตปัสนัสสัทธิ	ธรรมชาติที่เป็นความสงบของจิต ในการทำงานอันเป็นกุศล
กายลหุตา	ธรรมชาติที่เป็นความเบาของเจตสิกชั้น 3 ในการทำงานอันเป็นกุศล
จิตตลหุตา	ธรรมชาติที่เป็นความเบาของจิต ในการทำงานอันเป็นกุศล
กายมุทุตา	ธรรมชาติที่เป็นความอ่อนของเจตสิกชั้น 3 ในการทำงานอันเป็นกุศล
จิตตมุทุตา	ธรรมชาติที่เป็นความอ่อนของจิต ในการทำงานอันเป็นกุศล
กายกัมมัณฺญูตา	ธรรมชาติที่เป็นความควรของเจตสิกชั้น 3 ในการทำงานอันเป็นกุศล
จิตตกัมมัณฺญูตา	ธรรมชาติที่เป็นความควรของจิต ในการทำงานอันเป็นกุศล

กายปาคุญญาตา 3 ในการทำงานอันเป็นกุศล	ธรรมชาติที่เป็นความคล่องแคล่วของเจตสิกชั้น 3
จิตตปาคุญญาตา งานอันเป็นกุศล	ธรรมชาติที่เป็นความคล่องแคล่วของจิต ในการทำงานอันเป็นกุศล
กายชุกตา ในการทำงานอันเป็นกุศล	ธรรมชาติที่เป็นความซื่อตรงของเจตสิกชั้น 3
จิตตชุกตา อันเป็นกุศล	ธรรมชาติที่เป็นความซื่อตรงของจิต ในการทำงานอันเป็นกุศล

ในบรรดาโสภณสาธารณเจตสิกนั้น ปัสัทธิเจตสิก, ลหุตาเจตสิก, มุทุตาเจตสิก, กัมมัฏญาตาเจตสิก, ปาคุญญาตาเจตสิก, อุชุกตาเจตสิก ทั้ง 6 ดวงนี้ มีเป็นคู่ๆกัน จึงรวมเป็น 12 ดวง นับพร้อมด้วยศรัทธาเจตสิกเป็นต้นแล้ว โสภณสาธารณเจตสิกจึงมี 19 ดวงเจตสิกเหล่านี้ชื่อว่า โสภณสาธารณเจตสิกนั้น เพราะประกอบในโสภณจิตทั่วไปทั้งหมดเมื่อแยกบทแล้วมี 2 คือ โสภณ+สาธารณ, โสภณ = จิตที่มีความสวยงามอันไม่มีโทษสาธารณ = ทั่วไปเมื่อรวม 2 บทเป็น โสภณสาธารณ = ทั่วไปในจิตที่มีความสวยงามอันไม่มีโทษ

วิรตีเจตสิก 3

สัมมาวาจา การกล่าววาจาที่เว้นจากวจีทุจริต 4 ซึ่งไม่เกี่ยวกับการงานอันเป็นอาชีวะ

สัมมากัมมันตะ การกระทำที่เว้นจากกายทุจริต 3 ซึ่งไม่เกี่ยวกับการงานอันเป็นอาชีวะ

สัมมาอาชีวะ การประกอบอาชีพที่เว้นจากวจีทุจริต 4 กายทุจริต 3 เจตสิก 3 ดวงนี้ชื่อว่า วิรตีเจตสิก เพราะมีเจตนาเว้นจากทุจริตเป็นประธาน

อัปป์มัญญาเจตสิก 2

กรุณา ธรรมชาติที่มีความสงสารต่อทุกชีวิตสัตว์ คือ ผู้ที่กำลังได้รับความลำบากอยู่ หรือ จะได้รับความลำบากในกาลข้างหน้า

มุทิตา ธรรมชาติที่มีความยินดีต่อสุขชีวิตสัตว์ คือ ผู้ที่กำลังได้รับความสุข หรือ ผู้ที่จะได้รับความสุขในกาลข้างหน้า

เจตสิก 2 ดวงนี้ชื่อว่า อัปป์มัญญาเจตสิก เพราะเกิดขึ้นโดยอาศัยทุกชีวิตสัตว์ หรือ สุขิตสัตว์ทั่วไปไม่จำกัด

ปัญญินทรีย์เจตสิก 1

ปัญญา ธรรมชาติที่รู้สภาพธรรมโดยทั่วๆ ไปตามความเป็นจริง
เจตสิกดวงนี้ชื่อว่า ปัญญินทรีย์ เพราะมีหน้าที่ปกครองในการรู้ต่างๆ
โดยทั่วไปตามความเป็นจริง

สัมปโยคหัย

แสดงอาร์มภทแห่งสัมปโยคหัย

เตสํ จิตตาวียุตตานํ

ยถาโยคมิโต ปริ

จิตตูปปาเทสุ ปจฺเจกํ

สมฺปโยโค ปวฺจจติ

ต่อไปนี้จะแสดงการประกอบโดยเฉพาะๆของเจตสิก ที่มีสภาพเกิด
พร้อมกับจิตเมื่อจิตเกิดขึ้น ตามที่จะประกอบได้

แสดงหลักสัมปโยคหัย โดยย่อ

สตุต สพฺพตฺถ ยฺชฺชนติ

ยถาโยคํ ปกิณฺณกา

จฺกฺทฺสากุสเสว

โสภณเสว โสภณา

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก 7 ย่อมประกอบในจิตทั้งหมดทั่วไป
ปกิณณกเจตสิก 6 ย่อมประกอบในจิตทั้งหมดตามที่ประกอบได้ อกุศลเจตสิก
14 ย่อมประกอบในอกุศลจิต 12 เท่านั้น โสภณเจตสิก 25 ย่อมประกอบใน
โสภณจิต 59 หรือ 91 เท่านั้น

อธิบาย

คาถานี้แสดงหลักของสัมปโยคหัยโดยย่อ เพื่อให้ให้นักศึกษาทั้งหลาย
ยึดถือเป็นหลักไว้ก่อน แล้วจะแสดงขยายความในสัมปโยคหัยโดยพิสดาร
ต่อไป

สัมปโยคหัยอัญญสมานเจตสิก 13

อัญญสมานเจตสิก 13 นี้ มี สัมปโยค 7 นัย คือ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก 7 ดวง นับเป็นสัมปโยค 1 นัย

ปกิณณกเจตสิก 6 ดวง นับเป็นสัมปโยค 6 นัย

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก 7 ดวง ประกอบในจิตทั้งหมด 89 หรือ 121

ดวง

วิตกเจตสิกประกอบได้ในจิต 55 ดวง คือ กามจิต 44 (เว้นทวิปัญญา
วิญญานจิต 10) และปฐมฌานจิต 11 รวมเป็น 55 ดวง ประกอบไม่ได้ 66

ดวง คือ ทวิปัญญาวิญญาณจิต 10 ทุตติยฆานจิต 11 ตติยฆานจิต 11 จตุตถฆานจิต 11 ปัญจฆานจิต 23 รวม 66 ดวง

วิจาร์เจตสิกประกอบได้ในจิต 66 ดวง คือ กามจิต 44 (เว้นทวิปัญญาวิญญาณจิต 10) ปฐมฆานจิต 11 ทุตติยฆานจิต 11 รวม 66 ดวง ประกอบไม่ได้ 55 ดวง คือ ทวิปัญญาวิญญาณจิต 10 ตติยฆานจิต 11 จตุตถฆานจิต 11 ปัญจฆานจิต 23 รวม 55 ดวง

อริโมกข์เจตสิก ประกอบได้ในจิต 110 ดวง คือ กามจิต 43 (เว้นทวิปัญญาวิญญาณจิต 10 วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต 1) มหัคคตจิต 27 โลกุตตรจิต 40 รวม 110 ดวง ประกอบไม่ได้ 11 ดวง คือ ทวิปัญญาวิญญาณจิต 10 วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต 1 รวม 11 ดวง

วีริยเจตสิกประกอบได้ในจิต 105 ดวง คือ กามจิต 38 (เว้นอเหตุกวิปากจิต 15 ปัญจทวาราวัชชนจิต 1) มหัคคตจิต 27 โลกุตตรจิต 40 รวม 105 ดวง ประกอบไม่ได้ 16 ดวงคือ อเหตุกวิปากจิต 15 ปัญจทวาราวัชชนจิต 1 รวม 16 ดวง

ปีติเจตสิกประกอบได้ในจิต 51 ดวง คือ กามโสมนัสสหคตจิต 18 ปฐมฆานจิต 11 ทุตติยฆานจิต 11 ตติยฆานจิต 11 รวม 51 ดวง ประกอบไม่ได้ 70 ดวง คือ โทสมูลจิต 2 กายวิญญาณจิต 2 อุเบกขาสหคตจิต 55 จตุตถฆานจิต 11 รวม 70 ดวง

ฉันทเจตสิกประกอบได้ในจิต 101 ดวง คือ กามจิต 34 (เว้นโมหมูลจิต 2 อเหตุกจิต 18) มหัคคตจิต 27 โลกุตตรจิต 40 รวม 101 ดวง ประกอบไม่ได้ 20 ดวง คือ โมหมูลจิต 2 อเหตุกจิต 18 รวม 20 ดวง

คาถาสังคหะ

สรูปความในปกิณณกเจตสิก 6 ดวง ซึ่งประกอบกับจิตไม่ได้และได้ตามลำดับดังต่อไปนี้

เต	ปน จิตตูปปาทา ยถากุณม	
	ฉสภูจิ ปญจปญญาส	เอกาทส จ โสฬส
	สตุตติ วิสติ เจว	ปกิณณกวิวัชชิตา
	ปญจปญญาส ฉสภูจิ	ภูจสตุตติ ติสตุตติ
	เอกปญญาส เจกุน	สตุตติ สปกิณณกา

สรุปความว่า จิตทั้งหลาย ที่ปักษกเจตสิก 6 ประกอบไม่ได้นั้น มีจำนวนตามลำดับแห่งเจตสิกดังต่อไปนี้ คือ 66, 55, 11, 16, 70, 20 จิตทั้งหลายที่ปักษกเจตสิกประกอบได้นั้น มีจำนวนตามลำดับแห่งเจตสิกดังต่อไปนี้คือ 55, 66, 78(110), 73(105), 51, 69(101)

แสดงจิตที่ปักษกเจตสิกประกอบได้และไม่ได้ ตามคาถาสังคหะ คือ

	ประกอบได้		ประกอบไม่ได้	
วิตกเจตสิก	ปญจปญญาส	55	ฉสภูจิ	66
วิจารณ์เจตสิก	ฉสภูจิ	66	ปญจปญญาส	55
อริโมกข์เจตสิก	อภูจสตุตติ	78(110)	เอกาทส	11
วิริยเจตสิก	ติสตุตติ	73(105)	โสฬส	16
ปีติเจตสิก	เอกปญญาส	51	สตุตติ	70
ฉันทเจตสิก	เอภูนสตุตติ	69(101)	วิสติ	20

คาถาสังคหะที่แสดงจำนวนจิตซึ่งประกอบกับปักษกเจตสิกนั้น มี 2 นัย คือ นับจำนวนจิตโดยย่อบ้าง โดยพิสดารบ้าง กล่าวคือ ถ้าเจตสิกดวงใดประกอบกับโลกุตตรจิตได้ทั้งหมด จิตที่ประกอบกับเจตสิกดวงนั้นก็นับอย่างย่อ คือจิตที่ประกอบกับอริโมกข์ วิริยะ ฉันทะ ถ้าเจตสิกดวงใดประกอบกับโลกุตตรจิตไม่ได้ทั้งหมด จิตที่ประกอบกับเจตสิกดวงนั้นก็นับอย่างพิสดาร คือ จิตที่ประกอบกับวิตก วิจารณ์ ปีติ

อีกประการหนึ่ง การประกอบของปักษกเจตสิก โดยเฉพาะวิตก วิจารณ์ เจตสิก กับโลกุตตรจิตที่แสดงมาแล้วนี้ มุ่งหมายเอาโลกุตตรจิตของพระอรหันตบุคคล ที่เป็นนลาภีเท่านั้น ถ้าพระอรหันตบุคคลนั้นเป็นสุกขวิปัสสกา วิตก วิจารณ์ เจตสิก ย่อมประกอบได้ทั้งหมดส่วนปีติเจตสิกนั้นย่อมแล้วแต่โลกุตตรจิตที่เกิดขึ้น กล่าวคือ ถ้าโลกุตตรจิตนั้นเกิดขึ้นพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ปีติเจตสิกก็ประกอบด้วย ถ้าโลกุตตรจิตนั้นเกิดขึ้นพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนาปีติเจตสิกก็ประกอบไม่ได้

สัมปโยคหัยอกุศลเจตสิก 14

โมจตุกเจตสิก 4	ประกอบในอกุศลจิต 12 ทั้งหมด
โลภเจตสิก	ประกอบในโลภมูลจิต 8

ทิวฏฐิเจตสิก	ประกอบในทิวฏฐิตสัมปยุตตจิต 4
มานเจตสิก	ประกอบในทิวฏฐิตวิปยุตตจิต 4
โทจตุกเจตสิก 4	ประกอบในโทสมมูลจิต 2
ถิทุกเจตสิก 2	ประกอบในอกุศลสังขาริกจิต 5
วิจิกิจฉาเจตสิก	ประกอบในวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต 1

คาถาสังคหะที่แสดงสัมปโยคหัย 5 หัย ในอกุศลเจตสิก 14

สพฺพปาปญฺเณสุ จตฺตารโ	โลภมฺมฺลฺลํ ตโย คตา
โทสมฺมฺลฺลํ จตฺตารโ	สสงฺขารํ ทวํ ํ ตถา
วิจิกิจฉา วิจิกิจฉา	จิตฺเต จาติ จตฺตทฺทส
ทวาทสากุสเลสุว	สมิปฺยุชฺชนฺติ ปญฺจธา

อกุศลเจตสิก 14 ย่อมประกอบในอกุศลจิต 12 เท่านั้น โดยแบ่งเป็น 5 หัย คือ ฌมจตุกเจตสิก 4 ที่ประกอบในอกุศลจิต 12 ทั้งหมด นับเป็น 1 หัย โลภะ ทิวฏฐิ มานะ 3 ดวง ที่ประกอบในโลภมมูลจิต 8 ดวงเท่านั้น นับเป็น 1 หัย โทจตุกเจตสิก 4 ที่ประกอบในโทสมมูลจิต 2 ดวงเท่านั้น นับเป็น 1 หัย ถิทุกเจตสิก 2 ที่ประกอบในอกุศลสังขาริกจิต 5 ดวงเท่านั้น นับเป็น 1 หัย วิจิกิจฉาเจตสิกที่ประกอบในวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต 1 ดวงเท่านั้น นับเป็น 1 หัย

สัมปโยคหัยโสภณเจตสิก 25

โสภณสาธารณเจตสิก 19 ประกอบในโสภณจิตทั้งหมด 59 หรือ 91
 วิตีเจตสิก 3 ประกอบในจิต 16 หรือ 48 คือ มหากุศลจิต 8 โลกุตตรจิต 8 หรือ 40 อัปมัณฺญาเจตสิก 2 ประกอบในจิต 28 คือ มหากุศลจิต 8 มหากริยาจิต 8 รูปาวจรจิต 12 (เว้นบัญญัติจมนจิต 3)
 ปัญญาเจตสิกประกอบในจิต 47 หรือ 79 คือ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต 4 มหาวิปากญาณสัมปยุตตจิต 4 มหากริยาญาณสัมปยุตตจิต 4 มหัคคตจิต 27 โลกุตตรจิต 8 หรือ 40

คาถาที่แสดงสัมปโยคหัย 4 หัย ในโสภณเจตสิก 25

เอกฺกนวิสฺสติ ฐมฺมา	ชายนฺเตกฺกนสฺมฺมฺจิสฺสุ
ตโย โสพฺลจิตฺเตสุ	อภฺยสฺสตียํ ทวํ ํ
ปญฺญา ปกาสิตา สตุต	จตฺตาทิสฺวิเชสุปี

สมปยุตตา จตุเรว

โสภณเสาว โสภณา

โสภณเจตสิก 25 ย่อมประกอบในโสภณจิต 59 หรือ 91 เท่านั้น โดยแบ่งออกเป็น 4 นัย คือ

โสภณสาธารณเจตสิก 19 ที่ประกอบในโสภณจิต 59 หรือ 91 นับเป็น 1 นัย

วิรตีเจตสิก 3 ที่ประกอบในจิต 16 หรือ 48 นับเป็น 1 นัย

อัปมัญญาเจตสิก 2 ที่ประกอบในจิต 28 นับเป็น 1 นัย

ปัญญาเจตสิก ที่ประกอบในจิต 47 หรือ 79 นับเป็น 1 นัย

อธิบายพิเศษ

ในการประกอบของอัปมัญญาเจตสิก 2

การประกอบของอัปมัญญาเจตสิก 2 นั้น มีวาทะเป็น 2 นัย คือ สมานวาทะ อันได้แก่วาทะของพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย มีพระอนุรุธาจารย์เป็นต้น กล่าววาทะ อัปมัญญาเจตสิก 2 ดวง ประกอบในจิต 28 ดวง ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ เกจิวาทะ อันได้แก่ความเห็นของอาจารย์บางท่านแสดงว่า อัปมัญญา 2 ดวงนี้ ประกอบในจิต 20 ดวงเท่านั้น คือ มหากุศลโสมนัส 4 มหากริยาโสมนัส 4 รูปาวจรจิต 12 (เว้นปัญญาจกมานจิต 3) จะประกอบในมหากุศลอุเบกขา 4 มหากริยาอุเบกขา 4 ไม่ได้ โดยให้เหตุผลว่า วิหิงส คือการปองร้ายผู้อื่นนั้น องค์ธรรมได้แก่โทสเจตสิก สภาวะของกรุณา ย่อมเป็นปฏิปักษ์กับโทสเจตสิก อรติ คือความไม่ยินดี ไม่พอใจ ไม่สบายใจ ในความดีของผู้อื่น องค์ธรรมได้แก่ โทมนัสเวทนา ที่มีอิสสาเป็นประธาน สภาวะของมุกิตา ย่อมเป็นปฏิปักษ์กับโทมนัสเวทนา ที่มีอิสสาเป็นประธาน ฉะนั้นกรุณา มุกิตา จึงต้องประกอบด้วยโสมนัสสหคตจิต ไม่ควรประกอบในอุเบกขาสหคตจิต แต่สมานวาทะ คือ ท่านอรรถกถาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ความเห็นของเกจิอาจารย์นี้ ถูกครึ่งหนึ่ง ผิดครึ่งหนึ่ง ที่ถูกครึ่งหนึ่งนั้นคือ ผู้ที่เจริญ กรุณา มุกิตา กรรมฐานอยู่นั้น ในตอนต้นๆเมื่อยังเป็นปริกัมมภาวนา และปริกัมมนิमित ไม่ถึงอุคคหนิमितนั้น กรุณา มุกิตา จะเกิดขึ้นได้ต้องด้วยจิตเป็นโสมนัสจริง ๆ มิฉะนั้น กรุณา มุกิตา ก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ที่ว่า กรุณา มุกิตา ต้องเกิดในจิตที่ประกอบด้วยโสมนัสจึงเป็นประการถูกต้อง แต่เมื่อได้เจริญ กรุณา มุกิตา กรรมฐานนั้นต่อไป จนถึงอุคคหนิमितเกิดแล้ว ย่อมแสดงว่าจิตของผู้เจริญกรรมฐานนั้นมีความชำนาญในกรุณา มุกิตากรรมฐานเป็น

อย่างดีแล้ว ฉะนั้น ในขณะที่เจริญกรรมฐาน ซึ่งอุคคหนิมิตกำลังเกิดอยู่นั้น จิตของผู้ที่ที่มีความชำนาญดังกล่าวแล้ว จึงอาจประกอบด้วยโสมนัสเวทนา หรืออุเบกขา หรืออุเบกขาเวทนามาก็ได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นโสมนัสเวทนาเสมอไป ที่ว่ากรรมฐานมุกิตาไม่เกิดในจิตเป็นอุเบกขาจึงไม่ถูกต้อง

อนิยตโยคี และ นยตโยคีเจตสิก

อิสสามจเฉรกกุกุจ	วิรติกรรมฐานโย
นานา กทาจิ มาโน จ	ถินมิทฐ์ ตถา สห
ยถาวุตตานุสาเรน	เสสา นียตโยคิโน
สงคหญจ ปวกุขามิ	เตสั ทานิ ยถารหั

อิสสา มัจฉริยะ กุกุกุจจะ วิรตีเจตสิก 3 กรรมฐาน มุกิตา รวมเจตสิก 8 ดวงนี้ ประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราว และไม่ประกอบพร้อมกัน ชื่อว่า นานากทาจิเจตสิก มานะก็ประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราว ชื่อว่า กทาจิเจตสิก ถินะมิทฐะทั้ง 2 ดวงนี้ ประกอบได้เป็นบางครั้ง แต่พร้อมกัน ชื่อว่า สหกกทาจิเจตสิก เจตสิก 41 ที่เหลือจาก 11 ดวงนี้ เป็นเจตสิกที่ประกอบได้แน่นอน ชื่อว่า นียตโยคีเจตสิก

บัดนี้ จะแสดงการนับจำนวนเจตสิกตามสัมปโยคินัยที่ประกอบได้ตามสมควร

อธิบาย

คาถานี้ แสดงอนิยตโยคีเจตสิก 11 ดวง และนียตโยคีเจตสิก 41 ดวง พร้อมด้วยปฏิญญาที่จะแสดงสังคหณัย

การนับจิตที่เจตสิกประกอบ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เจตสิกบางพวกประกอบได้เสมอ ไม่ว่าจิตนั้นจะเกิดขึ้นในอารมณ์ที่เป็นภายในหรือภายนอก และไม่ว่ากิจการใด ๆ แต่เจตสิกบางพวกนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็โดยมีอารมณ์เป็นเฉพาะ ๆ ไม่ทั้งไป ฉะนั้น จึงประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราว เจตสิกที่มีอารมณ์จำกับโดยเฉพาะนี้ มีอยู่ 11 ดวง ชื่อว่า อนิยตโยคี คือ มานะ อิสสา มัจฉริยะ กุกุกุจจะ ถินะ มิทฐะ วิรตี 3 อัมปมัญญา 2

มานเจตสิก ที่กล่าวว่าประกอบกับทิวฏฐิตวิปยุตตจิต 4 นั้น ย่อมประกอบไม่แน่นอน หมายความว่า เวลาใดทิวฏฐิตวิปยุตตจิตเกิดขึ้นโดยถือตัว คือ อหังคาห เวลานั้นมานเจตสิกก็ประกอบ เวลาใดทิวฏฐิตวิปยุตตจิตเกิดขึ้น โดยไม่มีความถือตัว คือ อหังคาหเวลานั้น มานเจตสิกก็ไม่ประกอบ ฉะนั้น มานเจตสิกนี้จึงเป็น กทาจิเจตสิก

อิสสา มัจฉริยะ กุกกุงจะ ทั้ง 3 ดวงนี้ ที่กล่าวมาแล้วว่าประกอบในตทสมมูลจิต 2 นั้น ย่อมประกอบไม่แน่นอน และเจตสิกทั้ง 3 ดวงนี้ ถึงแม้มีโอกาสประกอบโทสมูลจิตได้ขึ้นโดยไม่มีอาการริษยา ตระหนี่ หรือรำคาญใจอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ คงเป็นแต่โทสจิตที่เกิดขึ้นโดยอารมณ์อย่างอื่นแล้ว เวลานั้นโทสจิตนั้นก็ไม่ได้ระกอบกับเจตสิก 3 ดวงนี้ คงมีแต่โทสเจตสิกประกอบเฉยๆ เวลาใดโทสจิตเกิดขึ้นโดยมีความริษยาคุณความดีของผู้อื่น เวลานั้นโทสจิตที่เกิดขึ้นก็มีอิสสาเจตสิกเข้าประกอบ มัจฉริยะและกุกกุงจะไม่เข้าประกอบ เวลาใดโทสจิตเกิดขึ้นโดยมีความตระหนี่ในคุณความดีของตน เวลานั้นโทสจิตที่เกิดขึ้นก็มีมัจฉริยะเจตสิกเข้าประกอบ อิสสา และกุกกุงจะไม่เข้าประกอบ เวลาใดโทสจิตเกิดขึ้นโดยมีความรำคาญใจในทุจริตที่ได้ทำไปแล้ว หรือ มีความรำคาญใจในสุจริตที่ไม่ได้ทำ เวลานั้นโทสจิตที่เกิดขึ้นก็มีกุกกุงเจตสิกเข้าประกอบ อิสสา และ มัจฉริยะไม่เข้าประกอบ

ถินมิทเจตสิก ที่กล่าวว่าประกอบกับอกุศลสังขาริกจิต 5 นั้น ก็ประกอบได้ไม่แน่นอน แต่เมื่อขณะใดที่อกุศลสังขาริกจิตเกิดขึ้น และถินมิทเจตสิกมีโอกาสเข้าประกอบแล้ว เจตสิก 2 ดวงนี้ย่อมเข้าประกอบพร้อมกันเสมอ ที่ว่าประกอบได้ไม่แน่นอนนั้น หมายความว่า ขณะใดที่อกุศลสังขาริกจิตเกิดขึ้น ถึงแม้ว่าจะเป็นสังขาริกจิต แต่จิตใจก็เข้มแข็งไม่ทอดย เวลานั้นถินมิทระกาก็ไม่เข้าประกอบ ถ้าอกุศลสังขาริกจิตที่เกิดขึ้นนั้น มีความทอดย ไม่เข้มแข็ง ถินมิทระกาก็เข้าประกอบ

วิรตีเจตสิก 3 ดวง ที่ประกอบกับจิต 16 หรือ 48 ดวง ว่าเป็นอนิยตโยคีเจตสิก ชื่อว่า นานาทกาทินั้น หมายถึง วิรตีเจตสิก เท่านั้น สำหรับ โลกุตตรวิรตีเจตสิก นั้นเป็น นียตเอกโตเจตสิก คือประกอบได้แน่นอนและประกอบพร้อมกันเสมอ ดังที่ พระอรุทธาจารย์แสดงไว้ว่า วิรติโย ปน ติสฺโสปี โลกุตตรจิตเตสุ สพฺพถาปี นียตา เอกโตว สพฺพนฺตฺย โลกิเยสุ ปน กามาวจรกุสเลเสว กทาจิ สนฺทิสฺสนฺตฺย วิสฺสุ ๕ ซึ่ง แปลว่า วิรตี 3 ดวง เมื่อประกอบในโลกุตตรจิต ย่อมประกอบได้แน่นอนและพร้อมกัน (นียตเอกโต) ในฐานะที่กระทำหน้าที่เป็นผู้ประหาณทุจริตทุราชีวะเป็นสมุจเจท แต่เมื่อประกอบในโลกียจิต กล่าวคือ มหากุศลจิตนั้น ย่อมประกอบได้เพียงบางครั้งบางคราว และประกอบไม่พร้อมกัน

การที่วิรตีเจตสิก 3 ดวงนี้ ประกอบในมหากุศลจิตได้ไม่แน่นอนและไม่พร้อมกันนั้นเพราะเวลาใดมหากุศลจิตเกิดขึ้นโดยอาศัย ศรัทธา สติ ปัญญา เมตตา กรุณา มุทิตา มิได้เกี่ยวกับการเว้นทุจริตทุราชีวะ มหากุศลจิตที่เกิดขึ้นนั้น วิรตีเจตสิกก็ไม่ได้ประกอบ เวลาใดที่มหากุศลจิตเกิดขึ้นโดยการเว้นวจีทุจริต 4 ซึ่งไม่เกี่ยวกับอาชีวะ เวลานั้นสัมมาวาจาเจตสิกก็เข้าประกอบ ไมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ก็ไม่เข้า

ประกอบ เวลาใดมหากุศลจิตเกิดขึ้น โดยการเว้นกายทุจริต 3 ซึ่งไม่เกี่ยวกับอาชีพ เวลานั้นสัมมากรรมันตเจตสิกก็เข้าประกอบ สัมมาวาจา สัมมาอาชวะระก็ไม่เข้าประกอบ เวลาใดมหากุศลจิตเกิดขึ้นโดยการเว้นกายทุจริต 3 วจีทุจริต 4 ซึ่งมีอาชีพ เป็นประธาน เวลานั้นสัมมาอาชีวะระก็เข้าประกอบ สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ ก็ไม่เข้าประกอบ

อัปมัณฺญาเจตสิก 2 ดวง ที่ว่าประกอบในจิต 28 ดวง ไม่แน่นอนนั้น เพราะ เวลาใดมหากุศล มหากริยาจิตเกิดขึ้น โดยอาศัยศรัทธา สติ ปัญญา เป็นต้น ไม่ได้ อาศัยกรุณา มุทิตา เวลานั้นมหากุศล มหากริยาจิตที่เกิดขึ้น อัปมัณฺญาเจตสิกก็ไม่เข้าประกอบ เวลาใดที่รูปาวจรฌานจิตเกิดขึ้นโดยอาศัยการเจริญกรรมฐานอื่น ๆ มี กสิณกรรมฐาน เป็นต้น ไม่ได้อาศัยการเจริญอัปมัณฺญากรรมฐาน เวลานั้นรูปาวจร ฌานจิตที่เกิดขึ้น อัปมัณฺญาเจตสิกก็ไม่เข้าประกอบ อัปมัณฺญาเจตสิก 2 ดวงนี้ ถึงแม้ขณะที่มีโอกาสประกอบกับจิต 28 ดวง ก็ไม่ประกอบพร้อมกันกล่าวคือ เมื่อจิต 28 ดวงเหล่านี้เกิดขึ้นโดยอาศัยทุกขิตสวัตบัญญัติเป็นอารมณ์ หรือ เป็นกรรมฐาน เวลานั้นกรุณาเจตสิกจึงเข้าประกอบ ส่วนมุทิตาเจตสิกไม่เข้าประกอบ เวลาใดจิต 28 ดวงเหล่านี้ เกิดขึ้นโดยอาศัยสุขิตสวัตบัญญัติเป็นอารมณ์ หรือ เป็นกรรมฐาน เวลานั้นมุทิตาเจตสิกจึงเข้าประกอบ แต่กรุณาเจตสิกหาเข้าประกอบด้วยไม่

สังคหณฺย

แสดงหลักสังคหณฺยโดยย่อ

ฉตฺตีสานตฺตเร ฐมฺมา	ปญฺจติส มหคฺคเต
อฏฺฐติสาป ลพฺพนฺติ	กามาวจรโสภณ
สตุตฺตวิสตี ปุณฺณมฺหิ	ทฺวาทสาเหตุเกติ จ
ยถาสมฺภวโยเคน	ปญฺจธา ตตฺถ สงฺคโห

สังคหณฺย คือการนับจำนวนเจตสิกในจิต 89 หรือ 121 นั้น มี 5 ประการ ตามสมควรที่ประกอบได้ คือ

ในโลภุตตรจิต มีเจตสิกประกอบได้ 36 ได้แก่ อัณฺณสมานเจตสิก 13 โสภณเจตสิก 23 (เว้นอัปมัณฺญาเจตสิก 2)

ในมหัคคตจิต มีเจตสิกประกอบได้ 35 ได้แก่ อัณฺณสมานเจตสิก 13 โสภณเจตสิก 22 (เว้นวิริตีเจตสิก 3)

ในกามาวจรโสภณจิต มีเจตสิกประกอบได้ 38 ได้แก่ อัณฺณสมานเจตสิก 13 โสภณเจตสิก 25

ในอภุศลจิต มีเจตสิกประกอบได้ 27 ได้แก่ อัญญาสมานเจตสิก 13
อภุศลเจตสิก 14

ในอเหตุกจิต มีเจตสิกประกอบ 12 ได้แก่ อัญญาสมานเจตสิก 12 (เว้น
ฉันทเจตสิก)

อธิบาย

คาถานี้แสดงหลักของสังคหณ์โดยย่อ เพื่อให้นักศึกษาทั้งหลายยึดถือเป็นหลักไว้ก่อนแล้วจะแสดงขยายความในสังคหณ์โดยพิสดารต่อไป

จำแนกเจตสิก 27 โดยอภุศลจิต 12 (สตุตวิสติ ปุณฺณมฺหิ)

1. โลกมุขจิตดวงที่ 1 มีเจตสิกประกอบ 19 ดวง คือ อัญญาสมานะ 13 โม
จตุกะ 4 โลภะ ทิฏฐิ
2. โลกมุขจิตดวงที่ 2 มีเจตสิกประกอบ 21 ดวง คือ อัญญาสมานะ 13 โม
จตุกะ 4 โลภะ ทิฏฐิ ติทุกะ 2
3. โลกมุขจิตดวงที่ 3 มีเจตสิกประกอบ 19 ดวง คือ อัญญาสมานะ 13 โม
จตุกะ 4 โลภะ มานะ
4. โลกมุขจิตดวงที่ 4 มีเจตสิกประกอบ 21 ดวง คือ อัญญาสมานะ 13 โม
จตุกะ 4 โลภะ มานะ
5. โลกมุขจิตดวงที่ 5 มีเจตสิกประกอบ 18 ดวง คือ อัญญาสมานะ 12
(เว้นปีติ) โมจตุกะ 4 โลภะ ทิฏฐิ
6. โลกมุขจิตดวงที่ 6 มีเจตสิกประกอบ 20 ดวง คือ อัญญาสมานะ 12 (เว้น
ปีติ) โมจตุกะ 4 โลภะ ทิฏฐิ ติทุกะ 2
7. โลกมุขจิตดวงที่ 7 มีเจตสิกประกอบ 18 ดวง คือ อัญญาสมานะ 12
(เว้นปีติ) โมจตุกะ 4 โลภะ มานะ
8. โลกมุขจิตดวงที่ 8 มีเจตสิกประกอบ 20 ดวง คือ อัญญาสมานะ 12
(เว้นปีติ) โมจตุกะ 4 โลภะ มานะ ติทุกะ 2
9. โทสมุขจิตดวงที่ 1 มีเจตสิกประกอบ 20 ดวง คือ อัญญาสมานะ 12
(เว้นปีติ) โมจตุกะ 4 โทจตุกะ 4
10. โทสมุขจิตดวงที่ 2 มีเจตสิกประกอบ 22 ดวง คือ อัญญาสมานะ 12
(เว้นปีติ) โมจตุกะ 4 โทจตุกะ 4 ติทุกะ 2
11. โมหมุขจิตดวงที่ 1 มีเจตสิกประกอบ 15 ดวง คือ อัญญาสมานะ 10
(เว้นอธิโมกข์, ปีติ, ฉันทะ) โมจตุกะ 4 วิจิกิจฉา 1

12. โมหมูลจิตดวงที่ 2 มีจิตสิกประกอบ 15 ดวง คือ อัญญสมานะ 11 (เว้น
ปีติ ฉันทะ) โมจตุกะ 4

คาถาแสดงสังคหัญ 7 นัย ในอกุศลจิต 12

เอภูนวีสฏฺจารส

วีเสกวีส วีสติ

ทฺวาวีส ปนฺรเสติ

สตฺตธากุสเล จตา

ในอกุศลจิต 12 มีสังคหัญ 7 นัย คือ

จำนวนเจตสิก 19 ดวง ที่ประกอบในปฐมอสังขาริกกับทุติยอสังขาริก นับเป็น
1 นัย

จำนวนเจตสิก 18 ดวง ที่ประกอบในตติยอสังขาริกกับจตุตถอสังขาริก
นับเป็น 1 นัย

จำนวนเจตสิก 20 ดวง ที่ประกอบในปัญจอสังขาริก นับเป็น 1 นัย

จำนวนเจตสิก 21 ดวง ที่ประกอบในปฐมสสังขาริกกับทุติยสสังขาริก นับเป็น
1 นัย

จำนวนเจตสิก 20 ดวง ที่ประกอบในตติยสสังขาริกกับจตุตถสสังขาริก
นับเป็น 1 นัย

จำนวนเจตสิก 22 ดวง ที่ประกอบในปัญจมสสังขาริก นับเป็น 1 นัย

จำนวนเจตสิก 15 ดวง ที่ประกอบในโมหมูลจิต 2 นับเป็น 1 นัย

คาถาแสดงสัพพากุศลโยคีเจตสิก 14

คือเจตสิกที่ประกอบในอกุศลจิต 12 ได้ทั้งหมด

สาธารณา จ จตุตาโร

สมานา จ ทสาปเร

จุกฺทเสเต ปวฺจจฺนฺติ

สพฺพากุสโยคิโน

สัพพากุศลสาธารณเจตสิก (โมจตุกะ) 4 อัญญสมานเจตสิก 10 (เว้นอริโมกข์
ปีติ ฉันทะ) รวม 14 ดวงเหล่านี้ ท่านเรียกว่า สัพพากุศลโยคีเจตสิก คือ เจตสิกที่
ประกอบในอกุศลจิต 12 ดวงได้ทั้งหมด

จำแนกเจตสิก 12 โดยอเหตุกจิต 18 (ทฺวาทสาเหตุก)

ทวิปัญญาวิญญาณจิต 10 มีเจตสิกประกอบ 7 ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณ
เจตสิก 7

สัมปฏิจฉนจิต 2 อุเบกขาสันตීรณจิต 2 ปัญฺจทวาราวชฺชนจิต 1 รวม 5 ดวง มี
เจตสิกประกอบ 10 ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก 10 ดวง (เว้นวีริยะ ปีติ ฉันทะ)

โสมนัสสันตীরณจิต มีเจตสิกประกอบ 11 ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก 11 (วัน
วิริยะฉันทะ)

หสิตุปปาทจิต มีเจตสิกประกอบ 12 ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก 12 (วัน
ฉันทะ)

คาถาแสดงสังคหัย 4 นัย ในอเหตุกจิต 18

ทวาทเสกาทส ทส   สตุต จาติ จตุพพิโธ

อฏฐารสาเหตุเกสุ   จิตตูปปาเทสุ สงคโห

ในอเหตุกจิต 18 มีสังคหัย 4 นัย คือ

จำนวนเจตสิก 12 ดวง ที่ประกอบในหสิตุปปาทจิต นับเป็น 1 นัย

จำนวนเจตสิก 11 ดวง ที่ประกอบในโสมนัสสันตীরณจิต กับมโนทวาราวชชน
จิตนับเป็น 1 นัย

จำนวนเจตสิก 10 ดวง ที่ประกอบในมโนธาตุ 3 กับอุเบกขาสันตীরณจิต 2
นับเป็น 1 นัย

จำนวนเจตสิก 7 ดวง ที่ประกอบในทวิปัญญาจิต 10 นับเป็น 1 นัย

จำแนกเจตสิก 38 โดยกามาวจรโสภณจิต 24

(อฏฐิตีสาปี ลพภนติ กามาวจรโสภณ)

มหากุศลจิตดวงที่ 1 กับ ดวงที่ 2 มีเจตสิกประกอบ 38 ดวง คือ อัญญสมาน
เจตสิก 13 โสภณเจตสิก 25

มหากุศลจิตดวงที่ 3 กับ ดวงที่ 4 มีเจตสิกประกอบ 37 ดวง คือ อัญญสมาน
เจตสิก 13 โสภณเจตสิก 24 (เว้นปัญญา)

มหากุศลจิตดวงที่ 5 กับ ดวงที่ 6 มีเจตสิกประกอบ 37 ดวง คือ อัญญสมาน
เจตสิก 12 (เว้นปีติ) โสภณเจตสิก 25

มหากุศลจิตดวงที่ 7 กับ ดวงที่ 8 มีเจตสิกประกอบ 36 ดวง คือ อัญญสมาน
เจตสิก 12 (เว้นปีติ) โสภณเจตสิก 24 (เว้นปัญญา)

เมื่อนับจำนวนเจตสิกที่ประกอบในมหากุศลจิตทั้งหมด มี 38 ดวง

มหาวิปากจิตดวงที่ 1 กับ ดวงที่ 2 มีเจตสิกประกอบ 33 ดวง คือ อัญญสมาน
เจตสิก 13 โสภณสาธารณเจตสิก 19 ปัญญา 1

มหาวิปากจิตดวงที่ 3 กับ ดวงที่ 4 มีเจตสิกประกอบ 32 ดวง คือ อัญญสมาน
เจตสิก 13 โสภณสาธารณเจตสิก 19

มหาวิปากจิตดวงที่ 5 กับ ดวงที่ 6 มีเจตสิกประกอบ 32 ดวง คือ อัญญาสมาน
เจตสิก 12 (เวณปิติ) โสภณสาธารณเจตสิก 19 ปัญญา 1

มหาวปากจิตดวงที่ 7 กับ ดวงที่ 8 มีเจตสิกประกอบ 31 ดวง คือ อัญญาสมาน
เจตสิก 12 (เวณปิติ) โสภณสาธารณเจตสิก 19

เมื่อนับจำนวนเจตสิกที่ประกอบในมหาวิปากจิตทั้งหมด มี 33 ดวง

มหากิริยจิตดวงที่ 1 กับ ดวงที่ 2 มีเจตสิกประกอบ 35 ดวง คือ อัญญาสมาน
เจตสิก 13 โสภณเจตสิก 22 (เวณวิรตี 3)

มหากิริยจิตดวงที่ 3 กับ ดวงที่ 4 มีเจตสิกประกอบ 34 ดวง คือ อัญญาสมาน
เจตสิก 13 โสภณเจตสิก 21 (เวณวิรตี 3 ปัญญา 1)

มหากิริยจิตดวงที่ 5 กับ ดวงที่ 6 มีเจตสิกประกอบ 34 ดวง คือ อัญญาสมาน
เจตสิก 12 (เวณปิติ) โสภณเจตสิก 22 (เวณวิรตี 3)

มหากิริยจิตดวงที่ 7 กับ ดวงที่ 8 มีเจตสิกประกอบ 33 ดวง คือ อัญญาสมาน
เจตสิก 12 (เวณปิติ) โสภณเจตสิก 21 (เวณวิรตี 3 ปัญญา 1)

เมื่อนับจำนวนเจตสิกที่ประกอบในมหากิริยจิตทั้งหมด มี 35 ดวง

คาถาสังคหะ แสดงสังคหะ 12 นัย ในกามาวจรโสภณจิต 24

อฏฐิตีส สตตตีส	ทวยํ ฉตตีสํ สุภ
ปญจตีส จตตตีส	ทวยํ เตตตีสํ กุริเย
เตตตีส ปาเก พาทตีส	ทวยเยกตีสํ ภเว
สเหตุกามาวจร	ปญญปากกริยามเน

ในบรรดากามาวจรกุศล สเหตุกามาวจรวิปาก สเหตุกามาวจรกิริยจิต นั้น
สำหรับ ในกามาวจรกุศลจิต 8 ดวง มีสังคหะ 4 นัย คือ

จำนวนเจตสิก 38 ที่ประกอบในจิตดวงที่ 1 กับ ดวงที่ 2 นับเป็น 1 นัย

จำนวนเจตสิก 37 ทั้งคู่ ที่ประกอบในจิตดวงที่ 3 กับ ดวงที่ 4 และดวงที่ 5 กับ
ดวงที่ 6 นับเป็น 2 นัย

จำนวนเจตสิก 36 ที่ประกอบในจิตดวงที่ 7 กับ ดวงที่ 8 นับเป็น 1 นัย

ในสเหตุกามาวจรกิริยจิต 8 ดวง มีสังคหะ 4 นัย คือ

จำนวนเจตสิก 35 ที่ประกอบในจิตดวงที่ 1 กับ ดวงที่ 2 นับเป็น 1 นัย

จำนวนเจตสิก 34 ทั้งคู่ ที่ประกอบในจิตดวงที่ 3 กับ ดวงที่ 4 และดวงที่ 5 กับ
ดวงที่ 6 นับเป็น 3 นัย

จำนวนเจตสิก 33 ที่ประกอบในจิตดวงที่ 7 กับ ดวงที่ 8 นับเป็น 1 นัย

ในสหตุกกามาวจรวิปากจิต 8 ดวง มีสังคหัญ 4 นัย คือ
 จำนวนเจตสิก 33 ที่ประกอบในจิตดวงที่ 1 กับ ดวงที่ 2 นับเป็น 1 นัย
 จำนวนเจตสิก 32 ทั้งคู่ ที่ประกอบในจิตดวงที่ 3 กับ ดวงที่ 4 และดวงที่ 5 กับ
 ดวงที่ 6 นับเป็น 2 นัย

จำนวนเจตสิก 31 ที่ประกอบในจิตดวงที่ 7 กับ ดวงที่ 8 นับเป็น 1 นัย

จำแนกเจตสิก 35 โดยมหัคคตจิต 27 (ปญจตีส มหคฺคเต)

ปฐมฌานจิต 3 มีเจตสิกประกอบ 35 ดวง คือ อัญญาสมานเจตสิก 13 โสภณ
 เจตสิก 22 (เวณวิรตี 3)

ทุติยฌานจิต 3 มีเจตสิกประกอบ 34 ดวง คือ อัญญาสมานเจตสิก 12 (เวณวิตก)
 โสภณเจตสิก 22 (เวณวิรตี 3)

ตติยฌานจิต 3 มีเจตสิกประกอบ 33 ดวง คือ อัญญาสมานเจตสิก 11 (เวณวิตก
 วิจาร) โสภณเจตสิก 22 (เวณวิรตี 3)

จตุตถฌานจิต 3 มีเจตสิกประกอบ 32 ดวง คือ อัญญาสมานเจตสิก 10 (เวณ
 วิตกวิจาร์ปีติ) โสภณเจตสิก 22 (เวณวิรตี 3)

ปัญจฌานจิต 15 มีเจตสิกประกอบ 30 ดวง คือ อัญญาสมานเจตสิก 10 (เวณ
 วิตกวิจาร์ ปีติ) โสภณเจตสิก 20 (เวณวิรตี 3 อปัมัญญา 2)

คาถาสังคหะ แสดงสังคหัญ 5 นัย ในมหัคคตจิต 27

ปญจตีส จตุตตีส

เตตตีส จ ยถากุภม

พาทตีส เจว ตีเสติ

ปญจธาว มหคฺคเต

ในมหัคคตจิต 27 มีสังคหัญ 5 นัย คือ

จำนวนเจตสิก 35 ที่ประกอบในปฐมฌานจิต 3 นับเป็น 1 นัย

จำนวนเจตสิก 34 ที่ประกอบในทุติยฌานจิต 3 นับเป็น 1 นัย

จำนวนเจตสิก 33 ที่ประกอบในตติยฌานจิต 3 นับเป็น 1 นัย

จำนวนเจตสิก 32 ที่ประกอบในจตุตถฌานจิต 3 นับเป็น 1 นัย

จำนวนเจตสิก 30 ที่ประกอบในปัญจฌานจิต 15 นับเป็น 1 นัย

จำแนกเจตสิก 36 โดยโลกุตตรจิต 40 (ฉตฺตีสานุตฺตเร ธมฺมา)

ปฐมฌานจิต 8 มีเจตสิกประกอบ 36 ดวง คือ อัญญาสมานเจตสิก 13 โสภณ
 เจตสิก 23 (เวณอปัมัญญา 2)

ทุติยฌานจิต 8 มีเจตสิกประกอบ 35 ดวง คือ อัญญาสมานเจตสิก 12 (เวณ
 วิตก) โสภณเจตสิก 23 (เวณอปัมัญญา 2)

ตติยฌานจิต 8 มีเจตสิกประกอบ 34 ดวง คือ อัญญาสมานเจตสิก 11 (เวณวิตก
วิจารณ์) โสภณเจตสิก 23 (เวณอัปมัณญา 2)

จตุตถฌานจิต 8 และปัญจฌานจิต 8 มีเจตสิกประกอบ 33 ดวง คือ อัญญา
สมานเจตสิก 10 (เวณวิตก วิจารณ์ ปีติ) โสภณเจตสิก 23 (เวณอัปมัณญา 2)

คาถาสังคหะ แสดงสังคหะ 5 นัย ในโลกุตตารจิต 40

จตุตธีส ปญจตีสา จ	จตุตธีส ยถากุกัม
เตตตธีส ทวยมิจฺเจว	ปญจชานุตฺตเร จิตา

ในโลกุตตรจิต 40 มีสังคหะ 5 นัย คือ

จำนวนเจตสิก 36 ที่ประกอบในปฐมฌานจิต 8 นับเป็น 1 นัย

จำนวนเจตสิก 35 ที่ประกอบในทุติยฌานจิต 8 นับเป็น 1 นัย

จำนวนเจตสิก 34 ที่ประกอบในตติยฌานจิต 8 นับเป็น 1 นัย

จำนวนเจตสิก 33 ทั้งคู่ ที่ประกอบในจตุตถฌานจิต 8 และปัญจฌานจิต 8
นับเป็น 2 นัย

แสดงความแตกต่างของเวทนาเจตสิก ที่ประกอบกับฌานจิตทั้ง 5

เวทนาเจตสิกที่ประกอบกับปฐมฌานจิต ถึงจตุตถฌานจิตนั้น เป็นโสมนัส
เวทนา เวทนาเจตสิกที่ประกอบกับปัญจฌานจิตนั้น เป็นอุเบกขาเวทนา

คาถาแสดงโสภณเจตสิก ที่ไม่ประกอบกับโสภณจิตบางส่วน

น วิชฺชนเตตฺถ วิรตี	กุริเยสุ จ มหคฺคเต
อนุตฺตเร อปฺปมฺณฺยา	กามปาเก ทวยํ ตถา

ในจำนวนตสภณจิต 91 นั้น สำหรับมหากิริยจิตและมหัคคตจิต วิรตีเจตสิก
ย่อมไม่ประกอบ ในดลกุตตรจิต อัปมัณญาเจตสิก 2 ย่อมไม่ประกอบ ส่วนมหาวิปาก
จิตนั้น ทั้งวิรตีเจตสิก 3 และอัปมัณญาเจตสิก 2 ย่อมไม่ประกอบ

แสดงเหตุผลที่วิรตีเจตสิก 3 ไม่ประกอบกับมหาวิปากจิต

และมหากิริยาจิต

วิรตีเจตสิก 3 ที่เกิดขึ้นโดยเว้นจากการทุจริตอันเป็นตหังคะในโลกียะนั้น ย่อม
เป็นกุศลชาติเสมอ จะเป็นวิปากชาติหรือกิริยาชาติไม่ได้ โดยเหตุนี้วิรตีเจตสิก 3 ดวง
นี้ จึงไม่ประกอบกับมหาวิปากจิตและมหากิริยาจิต

แสดงเหตุผลที่วิรตีเจตสิก 3 ไม่ประกอบกับมหัคคตจิต

มหัคคตกุศลและกิริยาเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นโดยอาศัยบริกรรมสมาธิ อุปะจาร
สมาธิ ที่เกิดจากบริกรรมภาวา อุปะจารภาวา อันมีกรรมฐานเป็นอารมณ์ ไม่ใช่เกิดขึ้น

โดยอาศัยการเว้นทุจริต ซึ่งต้องมีวิริมัตถ์พวัตตุเป็นอารมณ์แม้แต่ประการใดเลย สำหรับมหัคคตวิปากนั้น ย่อมเป็นผลมาจากมหัคคตกุศล จึงต้องเป็นไปตามมหัคคตกุศลทุกประการ

แสดงเหตุผลที่อัปมัชญาเจตสิกไม่ประกอบกับมหาวิปากจิตและโลกุตตรจิต

อัปมัชญาเจตสิก 2 ดวง คือ การสงสารและการยินดีต่อสัตว์ทั้งหลายที่กำลังได้รับความทุกข์และความสุขนั้น ธรรมชาติของความสงสารหรือยินดีต่อผู้อื่นนั้น จะต้องมิตถ์ตวัชญาญัตติเป็นอารมณ์ สำหรับมหาวิปากจิตนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยปรมาตถ์ที่เป็นกามอารมณ์และโลกุตตรจิตจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมีนิพพานเป็นอารมณ์ ไม่ใช่มีตวัชญาญัตติเป็นอารมณ์ ฉะนั้น อัปมัชญาเจตสิก 2 ดวง ย่อมไม่ประกอบในมหาวิปากจิตและโลกุตตรจิต

คาถาแสดงเจตสิก ที่กระทำให้อจิตต่างกัน

อนุตตเร ฌานธมมา	อปฺปมณฺเฑา จ มชฺฌิเม
วิรตี ฌาณปีติ จ	ปริตฺเตสุ วิเสสกา

ในโลกุตตรจิต องค์ฌานทั้ง 5 คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ย่อมกระทำให้อจิตต่างกัน ในมหัคคตจิต อัปมัชญาเจตสิก 2 และองค์ฌานทั้ง 5 ย่อมทำให้ต่างกัน ในกามาวจรโสภณจิต 3 ปัญญาเจตสิก 1 ปีติเจตสิก 1 อัปมัชญาเจตสิก 2 ย่อมทำให้ต่างกัน

อธิบาย

ในโลกุตตรจิต องค์ฌานทั้ง 5 ทำให้ต่างกันนั้น คือ วิตกเจตสิกทำให้ปฐมฌานจิตต่างกับฌานอื่นๆที่เหลือ วิจารเจตสิกทำให้ทุติยฌานจิตต่างกับฌานจิตที่เหลือ 3 มีตติยฌานจิตเป็นต้น ปีติเจตสิกทำให้ตติยฌานจิตต่างกับจตุตถฌานจิต และปัญจฌานจิต สุขเวทนาทำให้จตุตถฌานจิตต่างกับปัญจฌานจิต อุเบกขาเวทนาทำให้ปัญจฌานจิตต่างกับฌานจิตที่เหลือ 4

ในมหัคคตจิต อัปมัชญาเจตสิก 2 ทำให้มหัคคตจิต 12 คือ ปฐมฌานถึงจตุตถฌาน ต่างกับกับปัญจฌานจิต 15 ส่วนองค์ฌานทั้ง 5 ย่อมทำให้มหัคคตจิตต่างกัน เช่นเดียวกับในโลกุตตรจิต

ในกามาวจรโสภณจิต วิรตีเจตสิก 3 ทำให้มหากุศลจิตต่างกับกับมหาวิปากและมหากิริยาจิต ปัญญาเจตสิกทำให้ญาณสัมปยุตตจิต ต่างกับกับญาณวิปยุตตจิต

ปีติเจตสิกทำให้โสมนัสสหคตจิต ต่างกันกับอุเบกขาสหคตจิต อัปมัชฌญาเจตสิก 2 ทำให้มหากุศล มหากริยา ต่างกันกับมหาวิปากจิต

แสดงตทกยมิสสกันย คือ สัมปโยคนัย และ สังคหัยรวมกัน

ในอัญญสมานราสี

ผัสสะ มีเจตสิกประกอบ 51 (เว้นตัวเอง) เพราะเมื่อกล่าวตามสัมปโยคนัย ผัสสะนี้ประกอบในจิตทั้งหมด ในจิตทั้งหมดที่ผัสสะประกอบได้นี้เมื่อกล่าวตามสังคหัยย่อมมีเจตสิกประกอบ 52 ตามสมควร ฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบกับผัสสะได้จึงมี 51 (เว้นตัวเอง) สัพพจิตตสาธาณเจตสิกอื่นๆ ที่เหลือก็เป็นไปทำนองเดียวกันนี้ คือ

เวทนา   เจตสิกประกอบ 51 (เว้นตัวเอง)

สัญญา   มีเจตสิกประกอบ 51 (เว้นตัวเอง)

เจตนา   มีเจตสิกประกอบ 51 (เว้นตัวเอง)

เอกัคคตา   มีเจตสิกประกอบ 51 (เว้นตัวเอง)

ชีวิตินทรีย์   มีเจตสิกประกอบ 51 (เว้นตัวเอง)

มนสิการ   มีเจตสิกประกอบ 51 (เว้นตัวเอง)

วิตก   มีเจตสิกประกอบ 51 (เว้นตัวเอง) เพราะเมื่อกล่าวตาม

สัมปโยคนัยวิตกเจตสิกนี้ประกอบกับจิต 55 ดวง ในจิต 55 ดวงนี้ เมื่อกล่าวตามสังคหัย ย่อมมีเจตสิกประกอบ 52 ตามสมควร ฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบกับวิตกได้ จึงมี 51 (เว้นตัวเอง) ปกิณณกเจตสิกอื่นๆที่เหลือ 5 ก็เป็นไปทำนองเดียวกันตามสัมปโยคนัย และสังคหัยนั่นเอง คือ

วิจารณ์   มีเจตสิกประกอบ 51 (เว้นตัวเอง)

อธิโมกข์   มีเจตสิกประกอบ 50 (เว้นวิจิกิจณาและเว้นตัวเอง)

วีริยะ   มีเจตสิกประกอบ 51 (เว้นตัวเอง)

ปีติ   มีเจตสิกประกอบ 46 (เว้นโทจตุกะ 4 วิจิกิจณา 1 และเว้น

ตัวเอง)

ฉันทะ   มีเจตสิกประกอบ 50 (เว้นวิจิกิจณาและเว้นตัวเอง)

ในอกุศลราสี

โมหะ มีเจตสิกประกอบ 26 คือ อัญญสมานเจตสิก 13 อกุศลเจตสิก 13 (เว้นตัวเอง) เพราะเมื่อกล่าวตามสัมปโยคนัย โมหะนี้ประกอบในอกุศลจิตทั้งหมด ในอกุศลจิตทั้งหมดที่โมหะประกอบได้นี้ เมื่อกล่าวตามสังคหัย ย่อมมีเจตสิกประกอบ

27 ตามสมควร ฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบด้วยโมหะได้จึงมี 26 (เว้นตัวเอง) โมจตุก
เจตสิกที่เหลือ 3 ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ คือ

อหิริกะ มีเจตสิกประกอบ 26 (เว้นตัวเอง)

อนตตัปปะ มีเจตสิกประกอบ 26 (เว้นตัวเอง)

อุทัจจะ มีเจตสิกประกอบ 26 (เว้นตัวเอง)

โลภะ มีเจตสิกประกอบ 21 คือ อัญญาสมานเจตสิก 13 อุกุศลเจตสิก 8 (เว้นโทจตุกะ 4 วิจิกิจฉา 1 และเว้นตัวเอง) เพราะเมื่อกล่าวตามสัมปโยคหัย ดลภ
เจตสิกนี้ประกอบในดลภมุลจิต 8 ในโลภมุลจิต 8 นี้ เมื่อกล่าวตามสังคหัย ย่อมมี
เจตสิกประกอบ 22 ดวงตามสมควร ฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบด้วยโลภะได้จึงมี 21 (เว้น
ตัวเอง) โลติกเจตสิกที่เหลือ 2 ดวงก็เป็นในทำนองเดียวกันนี้ คือ

ทัญญู มีเจตสิกประกอบ 20 (เว้นมานะ และเว้นตัวเอง)

มานะ มีเจตสิกประกอบ 20 (เว้น ทัญญู และเว้นตัวเอง)

โทสะ มีเจตสิกประกอบ 21 คือ อัญญาสมานเจตสิก 12 (เว้นปีติ)

อุกุศลเจตสิก 9 (เว้นโลติกเจตสิก 3 วิจิกิจฉา 1 และเว้นตนเอง) เพราะเมื่อกล่าวตาม
สัมปโยคหัย โทสเจตสิกนี้ประกอบในโทสมุลจิต 2 ในโทสมุลจิต 2 ที่โทสเจตสิกประ
กอบได้นี้ เมื่อกล่าวตามสังคหัย ย่อมมีเจตสิกประกอบ 22 ฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบ
กับโทสะได้จึงมี 21 (เว้นตัวเอง)

อิสสา มัจฉริยะะ กุกุกุจะ 3 ดวงนี้ มีเจตสิกประกอบดวงละ 19 คือ อัญญาสมาน
เจตสิก 12 (เว้นปีติ) โมจตุกะ 4 โทสะ 1 ติทุกะ 2 เจตสิก 3 ดวงนี้เมื่อกล่าวตาม
สัมปโยคหัย ย่อมประกอบกับโทสมุลจิต 2 เช่นเดียวกับโทสเจตสิกเหมือนกัน ฉะนั้น
จำนวนเจตสิกที่ประกอบก็น่าจะเป็น 21 (เว้นตัวเอง) เช่นเดียวกัน แต่ที่จำนวนเจตสิก
มีประกอบได้เพียงดวงละ 19 นั้น ก็เพราะเจตสิก 3 ดวงนี้ เป็นนानากทาจิ ไม่เกิด
ร่วมกันเลย ฉะนั้นเจตสิกที่ประกอบด้วยเจตสิก 3 ดวงนี้ จึงมีดวงละ 19

ติทุกเจตสิก 2 มีเจตสิกประกอบดวงละ 25 คือ อัญญาสมานเจตสิก 13 อุกุศล
เจตสิก 12 (เว้นวิจิกิจฉาและเว้นตัวเอง) เพราะเมื่อกล่าวตามสัมปโยคหัย เจตสิก 2
ดวงนี้ประกอบในอุกุศลสังขาริกจิต 5 นี้ เมื่อกล่าวตามสังคหัยมีเจตสิกประกอบ 26
ฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบด้วยติทุกะ 2 นี้จึงมีดวงละ 25 (เว้นตัวเอง)

วิจิกิจฉาเจตสิก 1 มีเจตสิกประกอบ 14 คือ อัญญาสมานเจตสิก 10 (เว้น
อริโมกข์ปีติ ฉันทะ) โมจตุกเจตสิก 4 รวม 14

ในโสภณราศี

โสภณสาธารณเจตสิก 19 มีเจตสิกประกอบดวงละ 37 คือ อัญญาสมานเจตสิก 13 โสภณเจตสิก 24 (เว้นตัวเอง)

วิรตีเจตสิก 3 ที่เป็นโลกียะ มีเจตสิกประกอบ 33 คือ อัญญาสมานเจตสิก 13 โสภณสาธารณเจตสิก 19 ปัญญา 1 โลภียวิรตีเจตสิก 3 นี้ ประกอบในมหากุศลจิต ในมหากุศลจิตมีเจตสิกประกอบ 38 แต่วิรตีเจตสิก 3 ดวงนี้ มีเจตสิกประกอบเพียงดวงละ 33 ก็เพราะวิรตี 3 และอัปมัญญา 2 รวมเจตสิก 5 ดวงนี้ เกิดพร้อมกันไม่ได้ จึงต้องเว้นเสีย

วิรตีเจตสิก 3 ที่เป็นโลกุตตระ มีเจตสิกประกอบดวงละ 35 คือ อัญญาสมานเจตสิก 13 โสภณสาธารณเจตสิก 19 วิรตี 2 (เว้นตัวเอง) ปัญญา 1 สำหรับโลกุตตรวิรตีเจตสิก 3 ดวงนี้ ย่อมประกอบแน่นอนและเกิดพร้อมกัน ชื่อว่า นียตเอกโต ในโลกุตตรจิตนี้มีเจตสิกประกอบ 36 ฉะนั้น โลกุตตรวิรตี จึงมีเจตสิกประกอบดวงละ 35 (เว้นตัวเอง)

อัปมัญญาเจตสิก 2 มีเจตสิกประกอบดวงละ 33 คือ อัญญาสมานเจตสิก 13 โสภณสาธาณะ 19 ปัญญา 1 อัปมัญญาเจตสิก 2 ดวงนี้ ประกอบในจิต 28 มีมหากุศลจิตเป็นต้น ในจิต 28 ดวงนั้นมีเจตสิกประกอบ 38 แต่ที่อัปมัญญาเจตสิกมีเจตสิกประกอบเพียงดวงละ 33 ก็เพราะวิรตี 3 และอัปมัญญา 2 รวมเจตสิก 5 ดวงนี้ เกิดพร้อมกันไม่ได้ จึงต้องเว้นเสีย ดังที่ได้กล่าวไว้ในโลกียสิรตีนั้นแล้ว

ปัญญาเจตสิก มีเจตสิกประกอบ 37 คือ อัญญาสมานเจตสิก 13 โสภณเจตสิก 24 (เว้นตัวเอง) เพราะเมื่อก้าวตามสัมปโยคนี้ ปัญญาประกอบในจิตที่เป็นญาณสัมปยุตต์ทั้งหมด จิตที่เป็นญาณสัมปยุตต์นั้นมีเจตสิกประกอบ 38 ฉะนั้น ปัญญาจึงมีเจตสิกประกอบ 37 (เว้นตัวเอง)

คาถาแสดงจำนวนเจตสิกโดยพิสดาร 3,426 ดวง

อิตถํ จิตฺตาวียุตฺตานํ	สมปโยคณฺจ สงฺคหํ
ฉตฺตวา เกทํ ยถาโยคํ	จิตฺเตจฺจ สมมฺทุกฺทิสเส

นักศึกษาทั้งหลาย เมื่อเข้าใจสัมปโยคนี้และสังคหะของเจตสิก ที่ประกอบกับจิตเป็นนิตย โดยนัยที่กล่าวมาแล้ว ย่อมแสดงจำนวนเจตสิกเท่ากับจิตตามสมควรที่ประกอบได้ต่อไป

อธิบาย

คาถานี้แสดงวิธีนับเจตสิกอย่างพิสดาร ตามสัมปโยคนัยและสังคหนัย ซึ่งรวมความว่า เจตสิกดวงใดประกอบกับจิตได้ก็ดวง ก็นับเจตสิกนั้นว่า มีจำนวนเท่ากับจำนวนจิตที่เจตสิกนั้นประกอบได้ คือ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก 7 ดวง แต่ละดวงประกอบกับจิตได้ทั้งหมด ฉะนั้น สัพพจิตตสาธารณเจตสิกทุกดวง จึงมีจำนวนเท่ากับจิตทั้งหมด คือดวงละ 121 ดวง สัพพจิตตสาธารณเจตสิกมีอยู่ 7 ดวง จึงเป็นจำนวนสัพพจิตตสาธารณเจตสิกทั้งสิ้น 847 ดวง

ปกิณณกเจตสิกทั้ง 6 มีจำนวนรวมทั้งสิ้น 488 คือ วิตก 55 วิจาร 66 อธิโมกข์ 110 วีริยะ 105 ปีติ 51 ฉันทะ 101

รวมเป็น อัญญสมานเจตสิกทั้งสิ้น 1,335 ดวง

อกุศลเจตสิก 14 มีจำนวนรวมทั้งสิ้น 83 คือ โมจตุกะ 48 โลติกะ 16 โทจตุกะ 8 ติทุกะ 10 วิจติกจฉา 1 รวมเป็นอกุศลเจตสิกทั้งสิ้น 83 ดวง

โสภณเจตสิก 25 มีจำนวนรวมทั้งสิ้น 2,008 คือ โสภณสาธารณะ 19 แต่ละดวงประกอบกับโสภณจิตได้ทั้งหมด 91 ดวง จึงมีจำนวน 1,729 วิรตี 3 แต่ละดวงประกอบกับจิต 48 ดวง จึงมีจำนวน 144 อัปมัชฌญา 2 ประกอบกับจิตดวงละ 28 จึงมีจำนวน 56 ปัญญาประกอบกับจิต 79 จึงมีจำนวน 79 รวมเป็นโสภณเจตสิกทั้งสิ้น 2,008

รวมเจตสิกที่มีทั้งหมด 3,426 ดวง

ปัญหาในเจตสิกปรมัตถ์

1. ให้แสดงลักษณะ 4 ประการของเจตสิก และยกหลักฐานบาลีมาแสดงให้เห็นด้วย(ไม่ต้องแปล)
2. ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายย่อมมีอวัยวะน้อยใหญ่อยู่แล้ว แต่ถ้าไม่มีนามธรรม คือ จิตเจตสิกเข้าประกอบพร้อมกัน อวัยวะเหล่านี้ก็ไม่อาจสำเร็จกิจใดๆได้ ถึงแม้มีจิตเข้าประกอบ แต่ถ้าไม่มีเจตสิกเข้าประกอบร่วมด้วย หรือ มีเจตสิกเข้าประกอบ แต่ถ้าไม่มีจิตเข้าประกอบร่วมด้วย ก็ไม่อาจสำเร็จกิจใดๆ ได้เช่นเดียวกัน ที่เป็นเช่นนี้เพราะเหตุใด? ให้ยกอุปมาการเข้าประกอบของจิตและเจตสิกที่กระทำให้สัตว์ทั้งหลายสำเร็จกิจนั้นๆได้ มาให้เห็นเป็นตัวอย่าง
3. เจตสิก 52 นั้น ว่าโดยราสี มีเท่าใด คืออะไร และในราสีหนึ่งๆมีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง?

4. ให้แสดงความหมายของชื่อเจตสิกเหล่านี้ ดังต่อไปนี้ ก. สัพพจิตตสา
 ธารณเจตสิก ข. ปกิณณกเจตสิก ค. สัพพากุศลโยคเจตสิก ฉ. โทจตุก
 เจตสิก ง. โสภณสาธารณเจตสิก จ. อัปมัณญาเจตสิก
5. ให้แสดงสภาวะของเจตสิกดังต่อไปนี้ ผัสสะ เวทนา เจตนา มนสิการ
 วิตก อธิโมกข์ ปิตี ฉันทะ โมหะ โลภะ โทสะ สัมมาวาจา
 สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ กรุณา มุทิตา
6. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่างเจตสิก ดังต่อไปนี้ ก. เจตนา กับ
 มนสิการ ข. วิตก กับ วิจารณ์ ค. ฉันทะ กับ โลภะ ฉ. ถิณะ กับ มัทธะ
7. ให้บอกชื่อเจตสิกที่มีธรรมชาติดังต่อไปนี้ ก. ธรรมชาติที่จำอารมณ์ ข.
 ธรรมชาติที่สงบและให้สัมปยุตธรรมตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว ค.
 ธรรมชาติที่รักษาสัมปยุตธรรม ฉ. ธรรมชาติที่มีการเคล้าคลึงอารมณ์
 ง. ธรรมชาติที่มีความเห็นผิดในอารมณ์ จ. ธรรมชาติที่มีความเยอหยิ่ง
 ถือตัว ฉ. ธรรมชาติที่มีความรำคาญใจในทวาริตที่ได้ทำไปแล้ว และใน
 สุจริตที่ไม่ได้ทำ
8. ความสงสัยอย่างไรที่ชื่อว่าวิจิกิจฉา ความสงสัยในวิชาที่กำลังศึกษาเล่า
 เรียบร้อยก็ดี ความสงสัยในชื่อคน ชื่อสิ่งของ ที่ไม่เคยรู้จักก็ดี เป็น
 วิจิกิจฉาหรือไม่? ให้อธิบาย
9. ในโสภณสาธารณเจตสิก 19 ดวง ตั้งแต่ศรัทธาเป็นต้น ตัดตรมัชฌัตต
 ตาเป็นที่สุด ไม่ได้แสดงเป็นคู่ๆ แต่เจตสิกที่เหลืออีก 6 ดวง มีปัสสัทธิ
 เป็นต้น อุชุกตาเป็นที่สุดแสดงเป็นคู่ๆ ที่ต่างกันเช่นนี้ เพราะเหตุใด
 และมีความมุ่งหมายต่างกันอย่างไร?
10. ให้แปลกคาถาดังต่อไปนี้ เทรสณฺณสมานา จ ุลลฺฯ ทฺวิปญฺญาส ปฺวฺจฺจเร
11. ให้แปลและอธิบายคาถาดังต่อไปนี้ สตุตฺต สพฺพตฺถ ยฺชฺชนฺติ ุลลฺฯ โสภ
 ณฺเสว โสภณา
12. เจตสิกที่ประกอบในตลกียจิตได้ทั้งหมดนั้น มีจำนวนเท่าใด คือ
 อะไรบ้าง?
13. ให้แสดงจำนวนจิตที่ประกอบได้ และประกอบไม่ได้ กับเจตสิก
 ดังต่อไปนี้ วิตก อธิโมกข์ วีริยะ ปิตี ฉันทะ
14. โสมนัสสหคตจิตที่ประกอบปีติไม่ได้นั้น มีจำนวนเท่าใด? และให้
 อธิบายว่าประกอบไม่ได้เพราะเหตุใด

15. ให้แสดงวิปากจิตที่ประกอบเจตสิกดังต่อไปนี้ ผัสสะ เวทนา วิचार วีริยะ ปิติ
16. ในจิตโดยย่อ 89 ดวงนั้น วิตกเจตสิกประกอบได้เท่าใด คืออะไรบ้าง? และให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ สพฺพปาปญฺเณสุ จตฺตารอ ฯลฯ สสงฺขารเหตุยํ ตถา
17. ในจิตโดยย่อ 89 ดวงนั้น ปิติเจตสิกประกอบได้ 27 ดวงบ้าง 35 ดวงบ้าง ไม่แน่นอนเช่นนี้ เป็นเพราะเหตุใด และจิต 27 กับ 35 ดวงนั้นได้แก่จิตอะไรบ้าง?
18. ให้แสดงจิตดังต่อไปนี้
  - ก. จิตที่ประกอบกับวิตกได้ แต่ประกอบกับวีริยะไม่ได้
  - ข. จิตที่ประกอบกับวีริยะได้ แต่ประกอบกับวิตกไม่ได้
  - ค. จิตที่ประกอบกับวิตกและวีริยะทั้งสองได้
  - ฃ. จิตที่ประกอบกับวิตกและวีริยะทั้งสองไม่ได้
  - ง. จิตที่ประกอบกับวิรตีได้ แต่ประกอบกับอัปมัญญาไม่ได้
  - จ. จิตที่ประกอบกับอัปมัญญาได้ แต่ประกอบกับวิรตีไม่ได้
  - ฉ. จิตที่ประกอบกับวิรตีและอัปมัญญาทั้งสองได้
  - ช. จิตที่ประกอบกับวิรตีและอัปมัญญาทั้งสองไม่ได้
19. ให้แสดงคาถาที่แสดงจำนวนจิต ที่ประกอบไม่ได้ในภิกษุณเณกเจตสิก 6 ดวง
20. เจตสิกที่ประกอบในอกุศลจิตได้ทั้งหมดนั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง?
21. อกุศลเจตสิกที่ประกอบในโลภมูลจิตโดยเฉพาะนั้นมีกี่ดวง คืออะไรบ้าง?
22. ให้อธิบายทิวฏฐิเจตสิกกับมานเจตสิก ที่เกิดในจิตดวงเดียวกันไม่ได้ เพราะเหตุใด?
23. อกุศลเจตสิกที่ประกอบในสัมปยุตตจิต ไม่ประกอบในวิปยุตตจิตนั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง?
24. ให้แสดงอกุศลเจตสิกที่ประกอบกับจำนวนจิตต่อไปนี้ จิต 1 ดวง 2 ดวง 3 ดวง 4 ดวง 5 ดวง 6 ดวง 7 ดวง 8 ดวง
25. ให้จำแนกโสภณเจตสิกที่ประกอบในโสภณจิตได้ทั่วไป กับประกอบได้โดยเฉพาะๆ

26. ให้แสดงการประกอบของวิรตีเจตสิก 3 ดวง ในขณะที่ประกอบโลกียจิต และ โลกุตตรจิต ว่ามีลักษณะต่างกันอย่างไร?
27. ให้แสดงจำนวนจิตที่ประกอบในอัปปมัญญาเจตสิก 2 ทั้งฝ่ายสมานวาทะและเกจิ วาทะ และให้อธิบายวาทะ 2 อย่างนั้น ฝ่ายไหนเป็นฝ่ายถูกต้อง?
28. โลกียโสมนัสสหคตจิตที่ประกอบกับปัญญาเจตสิกได้นั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง? และให้แสดงสัมปโยค 16 นัย โดยสังเขป
29. ให้แปลคาถาทิ้งสองดังต่อไปนี้
- ก. เอกุณวีสติ ฐมมา ฯลฯ อฏฐวีสติยํ ทวยํ
ข. ปญญา ปกาสิตา สตุตา ฯลฯ โสภณเสว โสภณา
30. ให้อธิบายคาถาดังต่อไปนี้ อีสสามจเจอร์กุกุจจ ฯลฯ ถินมิทุขํ ตถา สห
31. คำว่าอนิยตโยคีเจตสิก หมายความว่าอะไร มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง? และให้แสดงจำนวนอนิยตโยคีเจตสิกดังต่อไปนี้
- ก. อนิยตโยคีเจตสิก ที่เป็นอกุศลชาติ
ข. อนิยตโยคีเจตสิก ที่เป็นกุศลชาติ
ค. อนิยตโยคีเจตสิก ที่เป็นวิปากชาติ
ง. อนิยตโยคีเจตสิก ที่เป็นกิริยาชาติ
32. ให้จำแนกอนิยตโยคีเจตสิกเหล่านั้น โดยนานาทาจิ สหกทาจิ และกทาจิ กับ ยกหลักฐานมาให้เห็นด้วย (ไม่ต้องแปล)
33. ให้แสดงเจตสิกดังต่อไปนี้
- ก. เจตสิก ที่เป็นอนิยตโยคีแน่นอน
ข. เจตสิก ที่เป็นอนิยตโยคีไม่แน่นอน
ค. เจตสิก ที่เป็นนิยตโยคีแน่นอน
ง. เจตสิก ที่เป็นนิยตโยคีไม่แน่นอน
34. ให้แสดงจำนวนเจตสิกที่ประกอบกับจิตต่อไปนี้ ก. โลกมุลจิตดวงที่ 1
ข. โลกมุลจิตดวงที่ 4 ค. โลกมุลจิตดวงที่ 5 ง. โลกมุลจิตดวงที่ 8 จ. โมหมุลจิตดวงที่ 1
35. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ ฉตุตีสานุตุตเร ฐมมา ฯลฯ ปญจธา ตตุถ สงฺคโห
36. ให้แสดงอกุศลจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบดังต่อไปนี้ 15-18-19-20-21-22

37. ให้จำแนกเจตสิกที่ประกอบกับโทสมูลจิต 2 โดยอนิยโยคีเจตสิกและนิยตโยคีเจตสิก
38. สัพพากุศลโยคีเจตสิกมีเท่าใด คืออะไรบ้าง? ให้ยกหลักฐานบาลีแสดงให้เห็นด้วย (ไม่ต้องแปล)
39. ในอเหตุกจิต 18 ดวงนั้น จิตดวงใดมีเจตสิกประกอบมากที่สุด และดวงใดมีเจตสิกประกอบน้อยที่สุด?
40. ให้แสดงอเหตุกจิตที่ไม่ประกอบกับเจตสิกดังต่อไปนี้ ผัสสะ วิตก วีริยะ ฉันทะ
41. ให้แสดงจำนวนเจตสิกที่ประกอบกับจิตดังต่อไปนี้ ก. มหากุศลจิต 8 ข. มหาวิปากจิต 8 ค. มหากริยาจิต 8 ผ. รูปาวจรทุติยฌานจิต 3 ง. รูปาวจรจตุตถฌานจิต 3
42. ให้จำแนกเจตสิกที่ประกอบกับจิตดังต่อไปนี้ โดยนิยตโยคีและอนิยตโยคี ก. โลกมूलจิตดวงที่ 3 ข. โลกมूलจิตดวงที่ 8 ค. มหากุศลจิตดวงที่ 1 ผ. มหากริยาจิตดวงที่ 8 ง. โลเกียบปฐมฌาน 3 จ. โลกุตตรปัญญาฌาน 8
43. ให้แสดงโสภณจิตที่มีเจตสิกประกอบเท่าๆกัน ตามจำนวนดังต่อไปนี้ 36-35-34-33-32-31-30
44. ให้แสดงจำนวนสังคหะ ในจิตดังต่อไปนี้โดยสังเขป ก. อกุศลจิต 12 ข. อเหตุกจิต 18 ค. มหากุศลจิต 8 ผ. อรูปาวจรจิต 12 ง. โลกุตตรจิต 40
45. ให้แสดงความหมายของสัมปโยคินัย และสังคหะ
46. ให้แสดงจำนวนเจตสิกที่เกิดพร้อมกับเจตสิกดังต่อไปนี้ เวทนา วิตก อธิโมกข์ ปิตี ฉันทะ โมหะ ทิฏฐิ อิสสา ถินะ วิจิกิจฉา ศรัทธา กรุณา
47. นางทองเป็นโสดาบันบุคคผลแล้ว วันหนึ่งเดินผ่านโรงภาพยนตร์ มองเห็นรูปภาพโฆษณา มีความอยากดูเกิดขึ้นทันที จึงเข้าไปดูและมีความสนุกมาก อยากทราบว่าขณะนั้นเจตสิกดวงไหนเป็นประธาน และมีเจตสิกดวงอื่นๆเกิดร่วมกันอีกเท่าใด คืออะไรบ้าง?
48. ในครั้งแรกบิดามารดาทราบว่าบุตรสอบไล่ตก ก็ไม่ลงโทษบุตร เพราะเห็นว่าเป็นของธรรมดา แต่ต่อมาวันหนึ่ง ครูบอกว่า บุตรไม่ตั้งใจเรียน ขอดโรงเรียนเสมอ จึงโกรธมาก อยากทราบว่าขณะนั้นเจตสิกดวงไหนเป็นประธานและมีเจตสิกอื่นๆ เกิดร่วมกันอีกเท่าใด คืออะไรบ้าง?

49. เมื่อท่านได้อ่านปัญหาพระอภิธรรมแล้ว สามารถรู้คำตอบทันที อยากทราบว่าเป็นขณะนั้นเจตสิกดวงไหนเป็นประธาน และมีเจตสิกอื่นๆเกิดร่วมกันอีกเท่าใด คืออะไรบ้าง?
50. ให้แสดงจำนวนเจตสิกต่อไป่นี้โดยพิสดาร ผัสสะ วิจาร์ ปิติ อุทฺธจจะมานะ มितฺตะ โทสะ วิจิกิจฉา อโทสะ สัมมาวาจา มุทิตา ปัญญา
51. จงแสดงภาพเจตสิกปรมัตถ์ 52 มาโดยลำดับ

ปริจเฉทที่ 6 รูปปรมัตถ์

สมุทฺเทศา วิภาคา จ

สมุฏฺฐานา กลาปโต

ปวัตตติทุกมโต เจติ

ปญฺจธา ตตฺถ สงฺคโห

การแสดงสงเคราะห์รูปในรูปปริจเฉทนี้ พระอรุณราชอาจารย์แสดงเป็น 5 นัย คือ

1. รูปสมุทฺเทศนัย	การแสดงรูปโดยสังเขป
2. รูปวิภาคนัย	การจำแนกรูปโดยพิสดาร
3. รูปสมุฏฺฐานนัย	การแสดงสมุฏฺฐานของรูป
4. รูปกลาปนัย	การแสดงรูปที่เกิดขึ้นเป็นหมวดๆ
5. รูปปวัตตติทุกมนัย	การแสดงการเกิดขึ้นพร้อมด้วยความดับของรูปตามลำดับ

หมวดที่ 1

รูปสมุทฺเทศนัย

การแสดงรูปโดยสังเขป

ลูกกุญแจ

รูปมี 28 คือ

นิปผันนรูป	18	}	รวมเป็น 28
อนิปผันนรูป	10		

นิปผันนรูป 18 คือ

มหาภูตรูป	4	}
ปสาทรูป	5	
วิสัยรูป	7 หรือ 4	
ภาวรูป	2	

หทยรูป	1	}	รวมเป็น 18
ชีวิตรูป	1		
อาหารรูป	1		
อนิปยงนรูป 10 คือ			

อดีตผันนรูป 10 คือ

ปริจเฉทรูป	1	}	รวมเป็น 10
วิญญัตติรูป	2		
วิการรูป	5 หรือ 3		
ลักษณรูป	4		

มหาภูตรูป 4 คือ ปถวี อาโป เตโช วาโย

ปสาทรูป 5 คือ จักขุปสาท โสตปสาท ฉานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท

วิษयरูป 7 คือ รูปารมณฺ์ สัททารมณฺ์ คันธารมณฺ์ รสารมณฺ์ ปถวีตมฺภูฏัพพารมณฺ์ เตโชตมฺภูฏัพพารมณฺ์ วาโยตมฺภูฏัพพารมณฺ์

ภาวรูป 2 คือ อิตถคภาวะะ ปุริสภาวะะ

หทยรูป 1 คือ หทัยวัตถุ

ชีวิตรูป 1 คือ ชีวิตินทรยฺ์

อาหารรูป 1 คือ กพพีการาหาร

ปริจเฉทรูป 1 คือ อากาสธาตุ

วิญญัตติรูป 2 คือ กายวิญญัตติ วจฺวิญญัตติ

วิการรูป 5 คือ ลหุตา มุหุตา กัมมัญญตา กายวิญญัตติ วจฺวิญญัตติ

ลักษณรูป 4 คือ อุปจยะ สันตติ ชรดา อนิจจตา

ตั้งมีคาถาสังคหะแสดงในอภิธัมมัตถสังคหะว่า

ภูตปฺปสาทวิสยา	ภโว หทยมิจฺจปี
ชีวิตาหารรูปเปหิ	อฏฺฐรสวิธฺ์ ตธา
ปริจฺเฉโท จ วิญญตฺติ	วิกาโร สกฺขณฺฺนติ จ
อนิปฺพนฺนา ทส เจติ	อฏฺฐวีสวิธฺมฺภาเว

รูป 28 นั้น เมื่อจัดเป็นประเภทแล้ว ประเภทใหญ่มี 2 ประเภทเล็กมี 11
ประเภทใหญ่มี 2 คือ

1. นิปผันนรูป 18
2. อนิปผันนรูป 10

ประเภทเล็กมี 11 คือ

1. มหาภูตรูป	4
2. ปสาทรูป	5
3. วิสยรูป	7 หรือ 4
4. ภาวรูป	2
5. หทยรูป	1
6. ชีวีตรูป	1
7. อาหารรูป	1
8. ปริจเฉทรูป	1
9. วิญญัตติรูป	2
10. วิการรูป	5 หรือ 3
11. ลักขณรูป	4

รวม 18 รูปนี้ชื่อว่า นิปผันนรูป

รวม 10 รูปนี้ ชื่อว่า อนิปผันนรูป

ในจำนวนรูป 28 นั้น นับตั้งแต่มหาภูตรูป จนถึงอาหารรูป รวม 18 รูปนี้เป็นรูปปรমัตถ์โดยแท้

ส่วนรูปที่เหลืออีก 10 นับตั้งแต่ปริจเฉทรูป จนถึงลักขณรูป 4 นั้น ไม่ใช่เป็นรูปปรมัตถ์โดยแท้ เป็นรูปพิเศษที่เกิดขึ้นในรูปปรมัตถ์โดยแท้ 18 เท่านั้น

ฉะนั้น พระอนุรุธชาจารย์ จึงตั้งชื่อรูปปรมัตถ์โดยแท้ 18 รูปนั้นว่า มี 5 ชื่อ ดังนี้

1. สภาวรูป คือ รูปที่มีสภาวะของตนๆ
2. สลักขณรูป คือ รูปที่มีลักษณะ คือ อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ
3. นิปผันนรูป คือ รูปที่เกิดขึ้นจาก กรรม จิต อุตฺ อาหาร
4. รูปรูป คือ รูปที่มีการเสื่อมสิ้นสลายไป
5. สัมมสนรูป คือ รูปที่พระโยคีบุคคล พิจารณาโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้

สำหรับรูปที่ไม่ใช่รูปปรมัตถ์โดยแท้ 10 รูปนั้น มีชื่อตรงกันข้ามดังนี้

1. อสภาวรูป คือ รูปที่ไม่มีสภาวะของตนๆ
2. อสลักขณรูป คือ รูปที่ไม่มีลักษณะ อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ
3. อนิปผันนรูป คือ รูปที่ไม่ได้เกิดขึ้นจาก กรรม จิต อุตฺ อาหาร
4. อรูปรูป คือ รูปที่ไม่มีการเสื่อมสิ้นสลายไป

14. โผฏฐัพพารมณฺ์ ได้แก่ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง
15. อิตถิภาวะ ได้แก่ รูปที่เป็นเหตุแห่งความเป็นหญิง
16. ปุริสภาวะ ได้แก่ รูปที่เป็นเหตุแห่งความเป็นชาย
17. ทหยะ ได้แก่ รูปที่เกิดอยู่ในหัวใจ และเป็นที่ยึดถือของจิตเจตสิกทั้งหลาย
18. ซีวิตะ ได้แก่ รูปที่รักษากัมมชรูปทั้งหลาย
19. อาหาระ ได้แก่ รูปที่นำไปให้อาหารชรูปเกิด
20. ปริจเจตะ ได้แก่ อากาศรูปที่คั่นระหว่างรูปกลาปต่อรูปกลาป
21. กายวิญญูติ ได้แก่ การเคลื่อนไหวต่าง ๆ ของร่างกาย
22. วจกวิญญูติ ได้แก่ การเคลื่อนไหวต่าง ๆ ของวาจา
23. ลหุตา ได้แก่ ความเบาของนิปผันนรูป
24. มุทุตา ได้แก่ ความอ่อนของนิปผันนรูป
25. กัมมัญญูตา ได้แก่ ความควรแก่การงานของนิปผันนรูป
26. อุปจยะ ได้แก่ ความเกิดขึ้นครั้งแรกและเกิดขึ้นครั้งหลัง ๆ จนครบรูปที่ควรเกิดขึ้นได้ของนิปผันนรูป
27. สันตติ ได้แก่ ความเกิดขึ้นสืต่อกันของนิปผันนรูปจนถึงตาย
28. ชรตา ได้แก่ ความแก่ของนิปผันนรูป
29. อนิจจตา ได้แก่ ความดับของนิปผันนรูป

หมายเหตุ สำหรับโผฏฐัพพารมณฺ์นั้น ได้แก่ ปถวี เตโช วาโย ที่เป็นมหาภูตรูปนั่นเอง ฉะนั้น ถ้านับรูปโดยลำดับแล้ว รูปก็คงมีจำนวน 28

ที่เกิดของรูป 28 ในร่างกายสัตว์

ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายนั้น ย่อมอาจพิจารณาหาที่เกิดของรูป 28 แต่ละรูปได้ดังต่อไปนี้

1. มหาภูตรูป 4	เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป
2. จักขุปสาท	เกิดอยู่ในลูกตา
3. โสตปสาท	เกิดอยู่ในรูหู
4. ฆานปสาท	เกิดอยู่ในรูจมูก
5. ชิวหาปสาท	เกิดอยู่ที่ลิ้น
6. กายปสาท	เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป
7. รูปารมณฺ์	

8. คันธารมณ	}	เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป
9. รสารมณ		
10. โฝฏฐัพพารมณ		
11. สัททารมณ		เกิดได้ในร่างกายทั่วไป
12. อิตถิภาวะ		เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไปของเพศหญิง
13. ปุริสภาวะ		เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไปของเพศชาย
14. หทยวัตถุ		เกิดอยู่ที่รูปหัวใจ
15. ชีวิตินทริย	}	เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป
16. กพพีการาหาร		
17. อากาสรูป		
18. กายวิญญติ		เกิดได้ในร่างกายทั่วไป
19. วจวิญญติ		เกิดได้ที่ปาก
20. วิการรูป 3		เกิดได้ในร่างกายทั่วไป
21. ลักขณรูป 4		เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป

อธิบายในสภาวะลักษณะของรูป 28

มหาภูตรูป 4

1. ปถวี เป็นธาตุชนิดหนึ่ง เรียกกันว่า ธาตุดิน มีลักษณะแข็ง (กกุขพลกุขณา) คือ เมื่อเปรียบเทียบกับมหาภูตรูปที่เหลืออีก 3 แล้ว ปถวีธาตุนี้มีลักษณะแข็ง ถ้าวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดมีปถวีธาตุมากเป็นประธานแล้ว ลักษณะแข็งนี้ก็ปรากฏมาก เช่น เหล็กหิน ไม้ เป็นต้น และถ้าวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใด มีปถวีธาตุเป็นจำนวนน้อย ลักษณะแข็งนั้นก็ปรากฏไม่มากเมื่อสัมผัสรู้สึกว่าเป็นลักษณะอ่อน หมายความว่า ความแข็งนั้นมีน้อยนั่นเองจึงทำให้รู้สึกอ่อนฉะนั้น ธรรมชาติที่มีลักษณะแข็งก็ตาม อ่อนก็ตาม ในเมื่อสัมผัสแล้ว จัดเป็นปถวีธาตุทั้งสิ้น เพราะนอกจากปถวีธาตุแล้ว รูปอื่นๆไม่สามารถทำให้ความรู้สึกแข็งหรืออ่อน ปรากฏขึ้นแก่การสัมผัสนั้นได้

อนึ่ง ปถวีธาตุนี้ เป็นที่อาศัยเป็นที่ตั้งของรูปอื่นๆ เหมือนหนึ่งพื้นแผ่นดินกับสิ่งต่างๆ ที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต หายความว่า ยกเว้นปถวีธาตุเสียแล้ว รูปร่างสังขารานี้ สิ้นวาระ ตลอดจนความรู้สึกต่างๆอันได้แก่ รูปารมณ สัททารมณ คันธารมณ รสารมณ เตโชฝอฏฐัพพารมณ วาโยฝอฏฐัพพารมณ เหล่านี้ก็ปรากฏขึ้นไม่ได้ ดังมีวจนัตถุว่า สหชาตรูปานิ ปถนุติ ปติฏฐจหนุติ เอตุถาติ = ปถวี รูปที่เกิดร่วมกัน

ทั้งหลาย ย่อมตั้งอยู่ในธรรมชาตินั้น ฉะนั้น ธรรมชาติที่เป็นที่ตั้งที่อาศัยของหสชาติรูปเหล่านั้น ชื่อว่า ปถวี

2. อาโป เป็นธาตุชนิดหนึ่ง เรียกกันว่า ธาตุน้ำ มีลักษณะไหลหรือเกาะกุม(ปกคลุมรถลขณา หรือ อาพนุชนลขณา) อาโปธาตุนี้ ถ้ามีอยู่เป็นจำนวนมากในวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ตาม ย่อมทำให้วัตถุสิ่งนั้นเหลวและไหลไปได้ ถ้ามีจำนวนน้อยก็ทำให้วัตถุสิ่งของนั้นๆเกาะกุมกันเป็นก้อนเป็นกลุ่ม อุปมาเหมือนหนึ่งยางเหนียว ที่สามารถเชื่อมวัตถุสิ่งของให้ติดกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนได้ฉับใจ อาโปธาตุก็เป็นเสมือนหนึ่งยางเหนียวที่สามารถเชื่อมปรมาณูปถวี ให้เกาะกุมกันเป็นรูปร่างสัณฐานขึ้นได้ฉับนั้น

ในวัตถุที่มีจำนวนอาโปธาตุมากกว่าปถวีธาตุเป็นต้นแล้ว ด้วยอำนาจของอาโปธาตุนั้นเองทำให้ปถวีธาตุมีอำนาจน้อยลง จึงเป็นเหตุให้วัตถุนั้นอ่อนอเหลวและสามารถไหลไปมาได้ดังเช่นน้ำ ที่เราแลเห็นว่าน้ำนั้นไหลไปมาได้ ก็เพราะว่ามีอาโปธาตุมาก ปถวีธาตุน้อย เมื่อปถวีธาตุน้อยแล้ว ปถวีธาตุนั้นแหละเป็นผู้ไหลโดยอาโปธาตุเป็นผู้ทำให้ไหล ไม่ใช่อาโปธาตุไหลดังที่เราเข้าใจกัน เพราะอาโปธาตุเป็นธาตุที่เห็นด้วยตาหรือสัมผัสด้วยกายไม่ได้ เพียงแต่รู้ได้ด้วยใจเท่านั้น และในวัตถุที่มีจำนวนอาโปธาตุน้อยกว่าปถวีธาตุเป็นต้นแล้ว อำนาจของอาโปธาตุก็ทำให้ปรมาณูปถวีธาตุเกาะกุมกันเข้าเป็นกลุ่มเป็นก้อน ดังมีวจนัตถุแสดงว่า อาเปติ สหชาตฺรูปेषุ พยาเปตฺวา ติฏฺฐตีติ = อาโป ธรรมชาติใด ย่อมแผ่ซึมซาบทั่วไปในรูปที่เกิดพร้อมกันกับตนแล้วตั้งอยู่ในรูปเหล่านั้น ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อาโป

อีกนัยหนึ่ง อปฺปายติ สหชาตฺรูปานิ สุกฺกุ พฺรหฺมเหติ วฑฺฒเตตีติ = อาโป ธรรมชาติใด ทำให้สหชาตรูปทั้งหลายเจริญขึ้นเป็นอย่างดี ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อาโป

อีกนัยหนึ่ง สหชาตฺรูปานิ อวิปฺปกิณฺณานิ กตฺวา ภูโส ปาติ รกฺขตีติ = อาโป ธรรมชาติใด ย่อมรักษาสหชาตรูปได้อย่างมั่นคง ไม่ให้กระจัดกระจายไป ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อาโป

อาโปธาตุมี 2 อย่าง คือ

ก.อาโปธาตุ ที่มีปกติเป็น อาพันธลักขณะ คือ ลักษณะเกาะกุม แต่เมื่อถูกอุณหเตโชแล้ว ปัคฆรณลักขณะ ปรากฏ คือไหลไป ได้แก่ อาโปธาตุ ที่อยู่ในเหล็กทอง ชีผึ้ง เป็นต้น หมายความว่า เหล็ก หรือทอง หรือชีผึ้ง เหล่านี้เมื่อเอาไปหลอมหรือเผาไฟแล้ว สิ่งเหล่านี้จะกลายเป็นวัตถุเหลวสามารถไหลไปมาได้ แต่การไหลไปได้ของวัตถุเหล่านี้ไม่ใช่อาโปธาตุเป็นตัวไหล ปถวีธาตุที่เกิดรวมกันกับอาโปธาตุนั้นเองเป็นตัวไหล และในวัตถุเดียวกันนั้นเอง ถ้ากลับเอาไปใส่ในน้ำถูกความเย็นเข้า

วัตถุเหล่านี้จะกลับแข็งตัวเป็นก้อนเป็นแท่งตามเดิม ในการแข็งตัวของวัตถุธาตุเหล่านี้ เป็นการแข็งตัวของปฏิวธาตุ หากเป็นการแข็งตัวของอาโปธาตุไม่

ข.อาโปธาตุ ที่มีปกติเป็น ปัคฆณลักษณะ คือ ลักษณะไหลไป แต่เมื่อถูกสึดเตโชแล้ว อาพันหเตโช ปรากฏ คือเกาะกุม ได้แก่ อาโปธาตุที่อยู่ในน้ำ หมายความว่า ธรรมดาน้ำเป็นวัตถุเหลวอยู่แล้ว แต่ถ้าเอาน้ำนั้นไปใส่ในที่ที่มีความเย็นสูงถึง 0 องศาแล้ว น้ำนั้นจะกลายเป็นก้อนน้ำแข็งไป และเมื่อเอาก้อนน้ำแข็งออกจากในที่ที่มีความเย็นนั้นแล้ว ก้อนน้ำแข็งนั้นถูกอากาศภายนอกที่มีอุณหภูมิสูง ก้อนน้ำแข็งนั้นก็จะละลาย เป็นวัตถุเหลวไปตามเดิม

3. เตโช เป็นธาตุชนิดหนึ่งเรียกกันว่า ธาตุไฟ มีลักษณะร้อนและเย็น ลักษณะร้อนชื่อว่า อุณหเตโช ลักษณะเย็นชื่อว่า สิตเตโช แต่เตโชธาตุทั้ง 2 ชนิด นี้มีสภาพลักษณะ คือ มีสภาพที่เป็นไอเป็นลักษณะ(อุณหตลภขณ) หมายความว่าอุณหเตโช ก็มีไอร้อนเป็นลักษณะ สิตเตโชก็มีไอนเย็นเป็นลักษณะ และเตโชธาตุทั้ง 2 ชนิดนี้ มีหน้าที่ทำให้วัตถุต่างๆสุก และทำให้ละเอียดนุ่มนวล ดังจะแลเห็นได้ว่า วัตถุต่างๆส่วนมาก เช่น อาหาร เป็นต้น ทำให้สุกด้วยความร้อน แต่อาหารบางอย่างก็ทำให้สุกด้วยความเย็นได้เหมือนกัน ดังมีวจนัตถุแสดงว่า เตเชติ ปริปาเจตีติ = เตโช ธรรมชาติใดที่ทำให้สุก ธรรมชาตินั้นชื่อว่า เตโช

เตโชธาตุ มี 5 อย่างคือ

- ก. อุสมาเตโช คือ เตโชธาตุที่มีประจำอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย (ไออุ่น)
- ข. สันตปปนเตโช คือ เตโชธาตุที่มีความร้อนมาก
- ค. ทหนเตโช คือ เตโชธาตุที่มีความร้อนสูงจัด สามารถเผาผลาญร่างกายให้วิปริตไปได้
- ง. ชिरณเตโช คือ เตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรมแก่ลง
- จ. ปาจกเตโช คือ เตโชธาตุที่ทำหน้าที่ย่อยอาหาร

ในเตโชธาตุทั้ง 5 อย่างนี้ เตโชธาตุที่มีเป็นประจำอยู่ในร่างกายของสัตว์นั้น ได้แก่ อุสมาเตโช กับ ปาจกเตโช สำหรับ สันตปปนเตโช ทหนเตโช ชिरณเตโช ทั้ง 3 นี้ไม่มีอยู่ประจำ ที่ปรากฏขึ้นก็เป็นเพราะ อุสมาเตโช นั้นเอง มีอาการวิปริตไป เช่น คนที่เป็นไข้ตัวร้อน ก็คือ อุสมาเตโช ได้เปลี่ยนสภาพเป็น สันตปปนเตโช หรือถ้ามีไข้สูงตัวร้อนจัดจนเพ้อคลั่ง ก็คือ อุสมาเตโช มีสภาพวิปริตมากขึ้นจากสันตปปนเตโช กลายเป็น ทหนเตโช นั้นแหละเปลี่ยนสภาพเป็นชिरณเตโช ทำให้ปรากฏอาการทรุดโทรมของร่างกายเกิดขึ้น เช่น ผมหงอก ฟันหัก ตาฝ้า เนื้อหนังเหี่ยว เป็นต้น

3. วาโย เป็นธาตุชนิดหนึ่ง เรียกกันว่า ธาตุลม มีลักษณะเคร่งตึงและเคลื่อนไหว (วิตุณภนลกขณา หรือ สมีรณลกขณา) ธาตุลมที่มีลักษณะเคร่งตึงเรียกว่า วิตุณภนวาโยๆ ที่ทำให้รูปที่เกิดพร้อมกันกับตนตั้งมั่น ไม่ให้คลอนแคลน เคลื่อนไหวไปได้ ในร่างกายของเรา ถ้าวิตุณภนวาโยปรากฏแล้วผู้นั้นจะ รู้สึกว่า ตึง เมื่อย ปวด ไปทั่วร่างกาย หรือ เมื่อเวลาที่เราก็งข้อ แขน ขา และ เฟ่งตาอยู่นานๆโดยไม่กะพริบตา เวลานั้นวิตุณภนวาโยก็ปรากฏโดยความ พยายามของตนเอง สำหรับภายนอกนั้น วัตถุสิ่งของต่างๆที่ตั้งอยู่ได้อย่าง มั่นคง หรือทำให้ตึงขึ้นก็ด้วยอำนาจของวิตุณภนวาโยนั่นเอง เช่น ลูกบอลที่ อัดเอาลมเข้าไปอยู่ภายในนั้น ลูกบอลนั้นตึงขึ้นก็เพราะวาโยที่เป็นวิตุณภนวา โย หรือกรรมกรที่สำหรับกรองน้ำเมื่อกดกรรมกรลงในน้ำ น้ำเข้าไปอยู่ในนั้นแล้ว เวลายกขึ้นเอามือปิดกรรมกรแล้ว วาโยธาตุที่อยู่ข้างนอกก็หมุนรอบน้ำที่อยู่ใน กรรมกรไม่ให้ไหลออกมา เช่นเดียวกับโลกที่สัตว์ทั้งหลายอาศัยอยู่นี้ พื้น แผ่นดินตั้งอยู่เหนือน้ำๆ ตั้งอยู่เหนือลมที่เรียกว่า เหมฐิมอชฎากาศๆนี้หมุน รอบน้ำไว้ ให้น้ำและพื้นแผ่นดินตั้งมั่นอยู่ได้ เช่นนี้ก็เช่นด้วยอำนาจ วิตุณภนวาโย ดังแสดงวจนัตถุว่า วายติ สหชาติชมเม อปตมานะ กตวา วหตี ตติ = วาโย ธาตุใดยอมนำให้รูปที่เกิดพร้อมกันกับตนตั้งมั่นไม่เคลื่อนคลอน ฉะนั้น ธาตุนั้น ชื่อว่า วาโย

ธาตุลมที่มีลักษณะเคลื่อนไหวเรียกว่า สมีรณวาโยๆนี้ทำให้รูปที่เกิด พร้อมกันกับตนเคลื่อนไหวไปมาได้ เช่น สัตว์ทั้งหลายที่เคลื่อนไหวอริยาบถต่างๆได้ หรือกะพริบตา กลอกตา กระดิกมือ กระดิกเท้า การถ่ายสิ่งโสโครกออกจากร่างกาย การคลอตบุตรต่างๆเหล่านี้ เป็นไปได้ด้วยอำนาจสมีรณวาโยทั้งสิ้น ส่วนสมีรณวาโยที่ อยู่ภายนอกสัตว์นั้น ทำให้วัตถุสิ่งของต่างๆเคลื่อนไหวจากที่เดิมไปได้ ดัง แสดงวจนัตถุว่า วายติ เทสนนุรูปตติ เหตุภาเวน ภูตสงฆมาติ ปาเปตติติ = วาโย ธาตุ ใด ย่อมทำให้หมู่มหาภูตรูปที่เกิดพร้อมกันกับตนเคลื่อนไปที่อื่น โดยความเป็นเหตุให้ เกิดความเคลื่อนไหวจากที่หนึ่งไปยังที่หนึ่ง ฉะนั้นธาตุนั้นชื่อว่า วาโย

วาโยธาตุ มี 6 อย่าง คือ

- ก. อุทฺธงฺคฺมวาโย คือ วาโยธาตุที่พัดขึ้นสู่เบื้องบน
 ข. อโรคฺมวาโย คือ วาโยธาตุที่พัดลงสู่เบื้องล่าง
 ค. กุจฺฉิฏฺฐวาโย คือ วาโยธาตุที่อยู่ในช่องท้อง
 ง. โภจฺจสยวาโย คือ วาโยธาตุที่อยู่ในลำไส้ใหญ่
 จ. องฺคฺมจฺกานุสสารีวาโย คือ วาโยธาตุที่อยู่ทั่วร่างกาย

จ. อสุสาสปสุสาสวาโย คือ วาโยธาตุลมหายใจเข้าออก

วาโยธาตุ 6 อย่างที่กล่าวมานี้ เกิดอยู่ภายในร่างกายของสัตว์ เรียกว่า อวัชฉัตตวาโยก็ได้ส่วนลมที่พัดไปมาอยู่ภายนอกนั้น เรียกว่า พหิททวาโย

ปถวี อาโป เตโช วาโย ธาตุทั้ง 4 เหล่านี้ ชื่อว่า มหาภูตรูป เพราะเป็นรูปใหญ่ เป็นประธานแก่รูปอื่นๆและปรากฏชัด เช่น วัตถุสิ่งของต่างๆใหญ่ก็ตาม เล็กก็ตาม ที่ปรากฏเป็นรูปร่างสัณฐานต่างๆได้ ก็คือ มหาภูตรูป นั้นเอง และสีสังวรณะของวัตถุ เหล่านี้ปรากฏมาก ปรากฏน้อย ก็ด้วยอาศัยมหาภูตรูปที่รวมกันอยู่ตามมากตาม น้อยนั้นเอง ฉะนั้น มหาภูตรูปทั้ง 4 นี้ เมื่อว่าโดยสัณฐานแล้วก็ใหญ่โตมาก เมื่อว่า โดยสภาวะแล้วก็ปรากฏชัดกว่ารูปอื่นๆ ดังแสดงวจนัตถะว่า มหันทานิ หุตวา ภูตานิ ปาตุภูตานิตี = มหาภูตานิรูปเหล่าใด ว่าโดยสัณฐานและว่าโดยสภาวะแล้ว เป็นใหญ่ และปรากฏชัด ฉะนั้น รูปเหล่านั้น ชื่อว่า มหาภูต

ปสาทรูป 5

1. จักขุปสาท มีวจนัตถะว่า จกขุวิญญณธมฺมิจิตฺ หุตวา สมวิสมํ จกขุติ อา จิกขุหนฺตํ วิย โหตีติ = จกขุ รูปใดเป็นที่ตั้งแห่งจักขุวิญญาน และมีสภาพเป็นอยู่คล้าย กับบอกให้จักขุวิญญานรู้ในอารมณ์ว่า อารมณ์นั้นดี อารมณ์นี้ไม่ดี ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า จักขุ ได้แก่ จักขุปสาท

ดวงตาทั้งหมดไม่ชื่อว่า จักขุปสาท ที่ชื่อว่า จักขุปสาท นี้คือ เป็นธรรมชาติรูป ชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสดูกระจ่าง เป็นเครื่องรับรูปารมณ์ ตั้งอยู่ใน ระหว่างกลางตาดำ มีเยื่อตา 7 ชั้นชั้นอยู่ ประคองปุยสำลีที่อาบด้วยน้ำมันชุ่มอยู่ทั้ง 7 ชั้น โดประมาณเท่าหัวของเหา มีหน้าที่ให้สำเร็จกิจ 2 อย่าง คือ เป็นวัตถุอันเป็นที่ตั้ง แห่งจักขุวิญญานจิตอย่างหนึ่ง เป็นทวารอันเป็นที่เกิดแห่งจักขุทวารวิถิจิตอย่างหนึ่ง

2. โสตปสาท มีวจนัตถะว่า โสตวิญญณธมฺมิจิตฺ หุตวา สทฺทํ สุนาตีติ = โสต รูปใดเป็นที่ตั้งแห่งโสตวิญญานจิต และยอมได้ยินเสียง ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า โส ตะ ได้แก่ โสตปสาท

อีกนัยหนึ่ง สทฺทํ สุนนฺติ เอเตนาติ = โสตฺ (วา) สทฺเท สฺยุยฺนฺติ เอเตนาติ = โสตฺ จิต เจตสิกเหล่านั้นยอมได้ยินเสียง โดยอาศัยรูปนั้น ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุแห่งการ ได้ยินของจิต เจตสิกเหล่านั้นชื่อว่า โสตะ ได้แก่ โสตปสาท (หรือ) สัตว์ทั้งหลายที่ได้ ยินเสียงโดยอาศัยรูปนั้น ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุแห่งการได้ยินของสัตว์เหล่านั้นชื่อว่า โส ตะ ได้แก่ โสตปสาท

ในวจนัตถะข้อที่ 1 เป็นการแสดงโดยฐานอุปจารนัย คือนัยโดยอ้อม ส่วน
ในวจนัตถะ อีก 2 ข้อ นั้น เป็นการแสดงโดยมุขยนัย คือนัยโดยตรง

โสตปสาทนี้เป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสบริสุทธิ์เป็น
เครื่องรับเสียงต่างๆ ตั้งอยู่ภายในช่องหูที่มีสัณฐานเหมือนวงแหวน เป็นที่งอกแห่งขน
แดงเส้นละเอียดโสตปสาทแผ่อยู่ทั่วบริเวณนั้น มีหน้าที่ให้สำเร็จกิจ 2 อย่าง คือ เป็น
วัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งโสตวิญญูณจิตอย่างหนึ่ง เป็นทวารอันเป็นที่เกิดแห่งโสตทวาร
วิถิจิตอย่างหนึ่ง

3. ขมานปสาท มีวจนัตถะว่า ขมายตีติ = ขมาน รูปไดย่อมสุดดมกลิ่น รูปนั้น
ชื่อว่า ขมานะ ได้แก่ ขมานปสาท การแสดงวจนัตถะนัยนี้ เป็นการแสดงโดยฐานอุป
จารนัย คือ แสดงโดยอ้อม เพราะขมานปสาทไม่สามารถดมกลิ่นได้ ขมานวิญญูณ
จิตที่เกิดขึ้น โดยการอาศัยขมานปสาทต่างหากเป็นผู้ดมและรู้จักกลิ่นได้ แต่ที่
แสดงวจนัตถะเช่นนี้ เป็นการแสดงที่มีความหมายว่า การดมกลิ่นของขมานปสาทนั้น
ตั้งอยู่ในขมานปสาท แล้วยกเอาขมานปสาทขึ้นมาแสดง เหมือนกับว่าขมานปสาทนี้
เป็นผู้ดมกลิ่นนั่นเอง ซึ่งถ้าจะเปรียบเทียบกับคำพูดที่กล่าวว่า “บ้านนั้นเกะกะมาก”
ที่กล่าวอย่างนี้ ก็มุ่งหมายเอาคนที่อยู่ในบ้านนั้นเกะกะต่างหาก

อีกนัยหนึ่งแสดงว่า ขมายนุติ เอเตนาติ = ขมาน (วา) ขมายีนุติ เอเตนาติ =
ขมาน สัตว์ทั้งหลายย่อมสุดดมกลิ่นด้วยรูปไต ฉะนั้น รูปซึ่งเป็นเหตุแห่งการสุดดมกลิ่น
ของสัตว์ทั้งหลายจึงชื่อว่า ขมานะ (หรือ) สัตว์ทั้งหลายพึงดมกลิ่นด้วยรูปนั้น ฉะนั้น รูป
ที่เป็นเหตุแห่งการพึงดมกลิ่นของสัตว์ทั้งหลายนั้นจึงชื่อว่า ขมานะ

วจนัตถะ 2 นัยนี้ เป็นการแสดงโดยมุขยนัย(นัยโดยตรง)

ขมานปสาทนี้เป็นธรรมชาติรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสบริสุทธิ์เป็น
เครื่องรับกลิ่นต่างๆ ตั้งอยู่ภายในช่องจมูกที่มีสัณฐานดังกีบแพะ มีหน้าที่ให้สำเร็จกิจ
2 อย่าง คือ เป็นวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งขมานวิญญูณจิตอย่างหนึ่ง เป็นทวารอันเป็นที่
เกิดแห่งขมานทวารวิถิจิตอย่างหนึ่ง

4. ชิวหาปสาท มีวจนัตถะแสดงว่า ชีวิตํ อวฺหายตีติ = ชิวหา รูปใดมี
สภาพคล้ายกับว่าเรียกซึ่งรสที่เป็นเหตุให้อายุยืน ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า ชิวหา

ชิวหานี้แยกออกเป็น 2 บท คือ ชีวิต+อวฺหา คำว่า ชีวิต แปลว่า อายุ แต่ในที่นี้
แปลว่า รส เพราะอายุที่จะตั้งอยู่ได้นั้นก็ต้องอาศัยรส คือการกินอาหารต่างๆมี
เปรี้ยวหวาน เป็นต้น อายุจึงจะตั้งอยู่ได้นาน ฉะนั้น จึงยกเอาชีวิตที่เป็นชื่อของอายุ
อันเป็นผลของรสนั้นขึ้นตั้งไว้ในเหตุ คือ รส แล้วเรียกรสต่างๆนั้นว่า ชีวิต แต่เป็นการ
เรียกโดยผลอุปจารนัย คือ นัยโดยอ้อม

คำว่า อูหา แปลว่า เรียก เมื่อรวมอยู่กับคำว่า ชีวิต แล้ว ก็หมายถึงเรียกรสต่าง ๆ นั้นเอง เพราะธรรมชาติชีวหาปสาทนี้อยู่ในรสต่างๆ ซึ่งเป็นที่พอใจของชีวหาวิญญานให้มาสู่ตน

เมื่อรวมบทว่า ชีวิต กับบทว่า อูหา เข้าด้วยกันแล้ว ก็เป็นชีวหา คือบทว่า ชีวิต นั้น แปลง อี เป็น อิ, วิ กับ ตะ ทั้ง 2 นี้ลบออก คำว่า อูหา ลบเอา อะ ออกเหลือแต่ วหา ฉะนั้น เมื่อรวมแล้วจึงเป็นชีวหา

ชีวหาปสาทนี้เป็นธรรมชาติรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสบริสุทธิ์เป็นเครื่องรับรสต่างๆ ตั้งอยู่ในท่ามกลางลิ้นที่มีสัณฐานเหมือนปลายกลีบดอกอุบล มีหน้าที่ให้สำเร็จกิจ 2 อย่างคือ เป็นวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งวิหหาวิญญานอย่างหนึ่ง และเป็นทวารอันเป็ยที่เกิดแห่งชีวหาทวารวิถีจิตอย่างหนึ่ง

5. กายปสาท มีวจนัตถะแสดงว่า กุจฺฉิตานํ เกสาทินํ ปาปฐมนานญจ อายโติ = กาย รูปใดเป็นที่ประชุมแห่งส่วนต่างๆ มีผมเป็นต้น ที่น่าเกลียด และเป็นทีประชุมแห่งอกุศลธรรม ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า กายะ ได้แก่ ร่างกายทั้งหมด

สำหรับกายปสาทชื่อว่า กายะ นั้น เป็นการแสดงโดยอ้อม เรียกว่าเอกเทศยูปการณัย คือยกเอาคำว่า กายะ ที่เป็นชื่อของร่างกายทั้งหมดนั้นมาตั้งในกายปสาท ที่เป็นส่วนหนึ่งของร่างกายขึ้น

หรืออีกนัยหนึ่ง กายปสาท ชื่อว่า กายะ นั้น เป็นการแสดงโดยฐานูปการณัยคือยกเอาคำว่า กายะ ที่เป็นชื่อของร่างกายซึ่งเป็นที่เกิดแห่งกายปสาทมาตั้งในกายปสาทที่เป็นผู้อาศัยเกิด

กายปสาทนี้เป็นธรรมชาติรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสบริสุทธิ์เป็นเครื่องรับสัมผัสต่างๆ มีเย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง กายปสาทนี้เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไปยกเว้นแต่ปลายผม ขน เล็บหนังที่หนา และที่รวมแห่งอาหารใหม่ได้ใส่ใหญ่ อันเป็นสถานที่ของปากจกเตโช มีหน้าที่ให้สำเร็จกิจ 2 อย่าง คือ เป็นวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งกายวิญญานอย่างหนึ่ง และเป็นทวารอันเป็นที่เกิดแห่งกายทวารวิถีจิตอย่างหนึ่ง

จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ ทั้ง 5 รูปนี้ชื่อว่า ปสาทรูป เพราะมีสภาพใสสามารถรับอารมณ์ของตนๆได้ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า ปสัทตตี = ปสาท รูปใดมีความใส ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า ปสาท

วิสัยรูป หรือ โคจรรูป 7

1. รูปารมณฺ์ มีวจนัตถะแสดงว่า รูปยติ ททงฺคตภาวํ ปกาเสตีติ = รูปํ รูปํ โดยยอมแสดงถึงความรู้สึกของจิตใจให้ปรากฏ ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า รูปารมณฺ์ หรือ รูปยติ ททพฺ ํ ปกาเสตีติ = รูปํ รูปํ โดยยอมแสดงวัตถุสิ่งของ รูปร่างสัณฐานให้ปรากฏ ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า รูปารมณฺ์

อธิบายว่า คนที่กำลังมีความดีใจ เสียใจ กลุ้มใจ กลัว อาย เป็นต้น เหล่านี้ ผู้อื่นเมื่อแลเห็นหน้าตาท่าทางของผู้นั้นแล้ว ก็รู้ว่าผู้หนึ่งกำลังดีใจ เสียใจ กลุ้มใจ กลัวอายอยู่ ในการที่ผู้อื่นรู้ได้ ก็เพราะรูปารมณฺ์นั่นเองเป็นผู้แสดงความรู้สึกของผู้นั้น ให้ปรากฏออกมา หรืออีกนัยหนึ่ง วัตถุสิ่งของต่างๆก็ดี รูปร่างสัณฐานของสิ่งที่มีชีวิต ไม่มีชีวิตก็ดี ที่ปรากฏให้รู้ได้นั้น ก็เพราะอาศัยรูปารมณฺ์นั่นเองเป็นผู้กระทำให้ปรากฏ รูปารมณฺ์ที่เป็นผู้กระทำให้สิ่งต่างๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตปรากฏให้ผู้อื่นรู้ได้นั้น ก็ได้แก่สิ่งต่างๆนั่นเอง

2. สัททารมณฺ์ มีวจนัตถะแสดงว่า สทฺทียติ อัจจารียตีติ = สทฺโท รูปใดที่เปล่งออกมาได้ ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า สัททะ ใด้แก่เสียงที่สัตว์ทั้งหลายเปล่งออกมา หรือสปรปติ โสตวิญญเญยภาวํ จจจตีติ = สทฺโท รูปใดยอมถึงสภาพที่ทำให้โสตวิญญานรู้ได้ ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า สัททะ

ในวจนัตถะข้อแรก มุ่งหมายเอาเฉพาะแต่เสียงของสิ่งที่มีชีวิตทั้งหมดที่ต้องใช้เปล่งออกมา เช่น เสียงที่คนพูด และเสียงที่สัตว์ต่างๆร้อง ส่วนในวจนัตถะข้อหลัง หมายถึง เสียงของสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตทั้งหมด เพราะเสียงเหล่านี้เป็นอารมณ์ของโสตวิญญานได้ คือ ได้ยินได้นั่นเอง

3. คันธารมณฺ์ มีวจนัตถะแสดงว่า คนฺธยติ อตฺตโน วตฺถุํ สฺฐเจตีติ = คนฺโธ รูปใดยอมแสดงให้ที่อาศัยของตนปรากฏ ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า คันธะ

อธิบายว่า กลิ่นต่างๆชื่อว่า คันธารมณฺ์ เพราะเป็นรูปที่แสดงถึงวัตถุสิ่งของที่ตนอาศัยอยู่นั้นให้ปรากฏรู้ได้ เช่น ดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม หรือน้ำหอมต่างๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้จะอยู่ในที่ใดก็ตาม เมื่อคันธารมณฺ์ได้มีโอกาสแผ่ตัวออกมาแล้วยอมทำให้คนทั้งหลายรู้ได้ทันทีว่า นี่เป็นกลิ่นดอกไม้ นี่เป็นกลิ่นน้ำหอม และรู้ด้วยว่าดอกไม้หรือน้ำหอมนั้นอยู่ที่ไหนคล้ายๆกับ คันธารมณฺ์นี้เมื่อได้สมาคมกับวาโยธาตุแล้ว ก็ไปกระจายข่าวให้คนทั้งหลายรู้ว่า ดอกไม้อยู่ที่นั่น น้ำหอมอยู่ที่นี้ ด้วยเหตุนี้ท่านฎีกาจารย์บางท่านจึงแก้คำว่า “สฺฐเจติ” ว่า “อิทเมตฺถ อตฺถิติ เปสฺสณฺณํ กโรนฺตํ วีย โหติ” คันธารมณฺ์นี้มีสภาพคล้ายกับส่อว่าวัตถุสิ่งของนั้นๆอยู่ที่นี้

4. รสสารมณฺเฑ มีวจนัตถะแสดงว่า รสียติ อสฺสาทียตีติ = รโสะ รูปไฉตชีวหา
 วิญญูณพินฺนิตีพอใจ ฉะนั้น รูปที่เป็นที่พอใจของชีวหาวิญญูณนั้น ชื่อว่า รสะ
 อธิบายว่า รสสารมณฺเฑอันได้แก่รสต่าง ๆ นั้น จะเป็นรสที่ดีก็ตาม ไม่ดีก็ตามย่อม
 เป็นที่พอใจแก่ชีวหาวิญญูณทั้งสิ้น คำว่า พอใจ ในที่นี้หมายถึงการรูรสนั้นเอง มิได้
 มุ่งหมายถึงบุคคล เพราะธรรมตาบุคคลนั้นยอมพอใจแต่ในรสที่ดี ๆ เท่านั้น รสที่ไม่ดีก็
 ย่อมไม่พอใจสำหรับชีวหาวิญญูณนั้นรสดีก็ตามไม่ดีก็ตาม ก็ยอมยินดีที่จะลิ้มรสนั้น ๆ
 ทั้งสิ้น

5. โผฏฐัพพารมณฺเฑ มีวจนัตถะแสดงว่า ผุสฺสิตพฺพนฺติ = โผฏฐพฺพ รูปไฉต
 กายปสาทพินฺนิตีพอใจ ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า โผฏฐัพพะ

โผฏฐัพพารมณฺเฑ มี 3 อย่าง คือ

- 1) ปถวีโผฏฐัพพารมณฺเฑ ได้แก่ อ่อน แข็ง
- 2) เตโชโผฏฐัพพารมณฺเฑ ได้แก่ เย็น ร้อน
- 3) วาโยโผฏฐัพพารมณฺเฑ ได้แก่ หย่อน ตึง

ฉะนั้น โผฏฐัพพารมณฺเฑทั้ง 3 นี้ ก็ได้แก่ มหาภูตรูป 3 เว้นเอาไปนั้นเอง

สำหรับเอาไปนั้น กายปสาทกระทบไม่ได้ ฉะนั้น จึงไม่เข้าอยู่ในโผฏฐัพพารมณฺเฑ

ในน้ำธรรมดาหรือน้ำแข็ง มีอาโปธาตุมากที่สุด แต่ในเวลาที่เราเอามือไปจุ่มน้ำ
 และรู้สึกว่าย็น ร้อน อ่อน แข็ง ได้นั้น ก็เป็นเพราะปถวี เตโชที่อยู่ในน้ำนั้นเอง
 สำหรับเอาไปที่อยู่ในน้ำนั้น ไม่ใช่เป็นรูปที่กระทบได้ ฉะนั้น จึงรู้ด้วยกายวิญญูณ
 ไม่ได้ รู้ได้โดยการนึกคิดเอาเท่านั้น ดังเช่นในเวลาที่เราแลเห็นวัตถุสิ่งของที่มีรูปร่าง
 เหลี่ยม กลม ยาว ได้นั้น ความจริงเราไม่ได้แลเห็นเหลี่ยม กลม ยาว ของวัตถุนั้น ๆ
 เลย เราเห็นแต่สีต่างๆที่อยู่ในวัตถุนั้นๆต่างหาก และที่รู้ว่าวัตถุนั้นเป็นรูปสี่เหลี่ยม
 วัตถุนั้นเป็นรูปกลมเหล่านี้ เรารู้ได้ด้วยการนึกคิดเอาหนึ่งเอง เพราะเหลี่ยมหรือกลม
 เหล่านี้ไม่ใช่เป็นรูปารมณฺเฑ เป็นธรรมารมณฺเฑ ฉะนั้น จึงเห็นด้วยตาไม่ได้ รู้ได้ด้วยใจ
 เท่านั้น

ดังที่ยกตัวอย่างแสดงมานี้ ก็ทำให้เห็นว่าอาโปธาตุที่อยู่ในน้ำก็เช่นเดียวกันคือ
 กระทบไม่ได้ เพราะไม่ใช่เป็นโผฏฐัพพารมณฺเฑ แต่เป็นธรรมารมณฺเฑ ซึ่งจะรู้ได้ด้วยอาศัย
 การคิดนึกเท่านั้น

รูปารมณฺเฑ สัททารมณฺเฑ คันธารมณฺเฑ รสสารมณฺเฑ และโผฏฐัพพารมณฺเฑ 3 รวม 7 รูป
 นี้ชื่อว่า วิสยรูป เพราะเป็นรูปชนิดที่เป็นอารมณ์ของจิต เจตสิก ที่เกิดทางตา หู จมูก
 ลิ้น กายโดยตรง และที่เรียกว่า โคจรรูป นั้น ก็เพราะเป็นที่โคจรแห่งจิต เจตสิก ที่เกิด
 ในทวารทั้ง 6 ดังแสดงวจนัตถะว่า คาโว จรฺนฺติ เอตฺถาติ = โคจโร, โจรสทิสฺสาติ =

โคจร โคทั้งหลายย่อมท่องเที่ยวไปในที่นั้น ฉะนั้น ที่นั้นจึงชื่อว่า โคจร ได้แก่สถานที่
ที่โคทั้งหลายท่องเที่ยวไป รูปเหล่านี้เป็นที่ยกไปแห่งฉทวาริกจิต เหมือนเป็นที่
เที่ยวไปแห่งโคทั้งหลาย ฉะนั้น รูปเหล่านั้น ชื่อว่า โคจร

วจนัตถะตามที่แสดงมานี้ เป็นการแสดงโดยสทิสูปจารนัย คือแสดงโดยการ
เปรียบเทียบ

อีกนัยหนึ่ง แสดงโดยมุขยนัย ดังนี้

กาโว จรณติ เอตถาติ = โคจร อินทรีย์ทั้งหลายมีจักขุนทรีย์เป็นต้น ย่อม
ท่องเที่ยวอยู่ในอารมณ์มีรูปารมณเป็นต้นนั้น ฉะนั้น อารมณมีรูปารมณเป็นต้นนั้น ชื่อ
ว่า โคจร

ในที่นี้คำว่า “โค” แปลว่า อินทรีย์ คำว่า “โคจร” กับ “อารมณ” มีความหมาย
อย่างเดียวกัน

ภาวรूप 2

1. อิตถิภาวะ มีวจนัตถะแสดงว่า อิตถิยา ภาโว = อิตถิภาโว รูปใดเป็นเหตุแห่ง
ความเป็นหญิง ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า อิตถิภาวะ
  2. ปุริสภาวะ มีวจนัตถะแสดงว่า ปุมสฺส ภาโว = ปุมภาโว รูปใดเป็นเหตุแห่ง
ความเป็นชาย ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า ปุมภาวะ หรือ ปุริสภาวะ
- ร่างกายของสัตว์ทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้ ที่จะรู้ได้ว่าเป็นเพศหญิงหรือเพศชาย
นั้นก็อาศัยมีเครื่องแสดงให้รู้ 4 อย่าง คือ

- 1) ลិងฺค รูปร่างสัณฐาน มีแขน ขา หน้า ตา เพศ เป็นต้น
- 2) นิमितฺต เครื่องหมาย เช่น หนวด เครา เป็นต้น
- 3) กุตุต นิสัย เช่น การเล่น การกระทำต่างๆ
- 4) อากฺขปฺป กิริยาอาการ เช่น การเดิน ยืน นั่ง นอน การกิน การพูด เป็นต้น

เครื่องแสดงให้รู้ถึงเพศ 4 อย่างนี้ ย่อมปรากฏเป็นไปตามภาวรूपทั้ง 2 ถ้าทั้ง 4
อย่างนี้เกิดขึ้น โดยอาศัยอิตถิภาวรूपเป็นผู้ปกครองแล้ว ก็ย่อมมีรูปร่างสัณฐานกิริยา
อาการเป็นหญิงและถ้าทั้ง 4 อย่างนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยปุริสภาวรूपเป็นผู้ปกครองแล้ว ก็
มีรูปร่างสัณฐาน กิริยาอาการเป็นชาย

หทยรูป 1

มีวจนัตถะแสดงว่า หทฺหนฺติ สตุตฺตา ตํตํ อตุตฺถํ วา อนตุตฺถํ วา ปุเรนฺติ เอเตนาติ =
หทย สัตว์ทั้งหลายย่อมทำสิ่งที่ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ให้เกิดขึ้นโดยอาศัย

รูปนั้น ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายทำสิ่งที่ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ จึงชื่อว่า หทยรูป

การทำงานของสัตว์ทั้งหลายที่กระทำกันอยู่ทุกวันนี้ ถ้าทำในสิ่งที่ดีที่เป็นประโยชน์ก็เรียกว่า กุศลกรรม ถ้าทำในสิ่งที่ไม่ดีไม่เป็นประโยชน์ก็เรียกว่า อกุศลกรรม กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมก็ตาม จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยหทยวัตถุรูปเกิดสำหรับในปัจจุโวการภูมินั้นถ้าไม่มีหทยวัตถุรูปแล้ว ผู้นั้นย่อมทำการงานต่าง ๆ ตลอดจนการนึกคิด รู้เรื่องราวต่าง ๆ ไม่ได้เลย คล้ายกับเป็นรูปหุ่นไป ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุให้สำเร็จในการงานต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น จึงชื่อว่า หทยรูป

หทยรูปนี้ มี 2 อย่าง คือ

1) มังสหทยรูป ได้แก่ รูปหัวใจมีลักษณะคล้ายดอกบัวตูม

2) วัตถุหทยรูป ได้แก่ กัมมชรูปชนิดหนึ่งที่เกิดอยู่ภายในมังสหทยรูป คำว่าหทยรูปในที่นี้ มุ่งหมายเอาสัตถุหทยรูป หรือที่เรียกว่า หทยวัตถุรูป ที่ตั้งของหทยรูป ตั้งอยู่ในช่องที่มีลักษณะเหมือนบ่อ โตะประมาณเท่าเมล็ดดอกบุนนาค ภายในหัวใจ ภายในช่องนี้มีโลหิตหล่อเลี้ยงอยู่ประมาณ 1 ช่องมือเป็นที่อาศัยเกิดของมโนธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ

ชีวิตรูป 1

มีวจนัตถะแสดงว่า ชีวนุตติ สหชาตธมฺมา เอเตนาติ = ชีวิตํ สหชาตรูปทั้งหลาย ย่อมเป็นอยู่ได้ด้วยการอาศัยรูปนั้น ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุให้สหชาตรูปทั้งหลายเป็นอยู่ได้นั้น จึงชื่อว่า ชีวิตรูป

คำว่า สหชาตรูปทั้งหลายในที่นี้ได้แก่ กัมมชรูป และกัมมชรูปทั้งหลายเกิดขึ้นติดต่อกันได้ และตั้งอยู่ได้นั้น ก็เพราะมีชีวิตรูปเป็นผู้รักษา และกัมมชรูปนี้แม้ว่าจะป็นรูปที่เกิดจากกรรมก็จริง แต่กรรมไม่ใช่เป็นผู้รักษา เพราะกรรมที่เป็นสมมุติฐานของรูปเหล่านี้ เป็นอดีตล่วงไปแล้ว จึงไม่มีอำนาจในการรักษารูปที่เกิดจากตจได้ ฉะนั้น จึงต้องมีรูปโดยเฉพาะเป็นผู้รักษา คือ ชีวิตรูปนั่นเอง

ส่วนจิตตชรูปอุตฺตชรูป อาหารชรูป นั้นไม่ต้องมีรูปโดยเฉพาะ เป็นผู้รักษา เพื่อให้เกิดขึ้นติดต่อกัน และตั้งอยู่ได้จนถึงอายุของตน เพราะรูปเหล่านี้มีสมมุติฐานของตนนั้นแหละเป็นผู้รักษา

อาหารรูป 1

มีวจนัตถะแสดงว่า กพพิ กรียตีติ = กพพิกาโร โภชนะไต อัมบุคคฺลกระทำไให้ เป็นคำ หรือกระทำไให้เป็นของกิน ฉะนั้น โภชนะนั้นชื่อว่า กพพิการ

อาหริยตีติ = อาหาโร โภชนะไดอันบุคคลกลืนกิน ฉะนั้น โภชนะนั้นชื่อว่า
อาหาร

กพพีการโ จ โส อาหาโร จาติ = กพพีการหาโร โภชนะอันบุคคลกระทำให้เป็น
คำนั้นด้วย กลืนกินได้ด้วย ฉะนั้น โภชนะนั้นชื่อว่า กพพีการอาหาร

คำว่า กพพีการอาหาร นี้ เป็นชื่อของอาหารทั้งหมด แต่ในที่นี้กำลังแสดงถึง
อาหารรูป ฉะนั้น กพพีการอาหารจึงได้แก่โอชา ที่อยู่ในอาหารต่าง ๆ

วจนัตถะของคำว่า โอชา อตตโน อุทยานนุตร รุปิ ชเนตีติ = โอชา ธรรมชาติ
ไดยังรูปให้เกิดขึ้นติดต่อกันพร้อมกับความเกิดขึ้นของตน ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า
โอชา

โอชารูปนี้ เมื่อเข้าไปอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายแล้ว แยมทำให้อาหารช
รูปเกิดขึ้นทันที หมายความว่า โอชารูปนี้ทำให้ร่างกายของสัตว์ทั้งหลายมีกำลังและ
เติบโตขึ้นได้สร้างกายของสัตว์ที่เจริญเติบโตสุดขีด ไม่โตต่อไปอีกแล้ว โอชานี้ก็ทำ
หน้าที่นำมาซึ่งอาหารรูป ทำให้ร่างกายสมบูรณ์และมีชีวิตอยู่ได้

ปริจเฉทรูป 1

มีวจนัตถะแสดงว่า น กสฺสตีติ อกาโส, อกาโสเยว อากาโส ที่ขีดเขียนไม่ได้
ฉะนั้น ที่นั้นชื่อว่า อากาส, ที่ขีดเขียนไม่ได้นั้นแหละ ชื่อว่า อากาส ได้แก่ ท้องอากาส
อากาสมี 4 อย่าง คือ

- 1) อชฎากาส ได้แก่ อากาสที่ว่างเปล่า ข้างล่างนับตั้งแต่ใต้พื้นแผ่นดิน
และน้ำที่รองรับพื้นแผ่นดินนั้นลงไป ข้างบนนับตั้งแต่รูปภูมิขึ้นไป
- 2) ปริจฉินนากาส ได้แก่ ช่องว่างที่มีขอบเขตกำหนดไว้ เช่น ช่องประตู
ช่องหน้าต่าง ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก เป็นต้น
- 3) กสิรฺคฺชวภูมิกาส ได้แก่ อากาสที่เพิกแล้วจากกสิณทั้ง 9
- 4) ปริจเฉทากาส ได้แก่ ช่องว่างที่คั่นระหว่างรูปกลาปต่อรูปกลาป คือ
ปริจเฉทรูปนั่นเอง

ในอชฎากาสก็ดี ปริจฉินนากาสก็ดี กสิรฺคฺชวภูมิกาสก็ดี เหล่านี้ ย่อมมีปริจเฉ
ทากาส คือ ปริจเฉทรูป อยู่ด้วยเสมอ

อนึ่ง ในบรรดาสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลายนั้น ถ้าไม่มีช่องว่าง คือ
ปริจฉินนากาสแล้ว สิ่งเหล่านั้นก็จะไม่สามารถทำให้รู้ถึงรูปร่างสัณฐานและจำนวนได้
เลย ที่เรารู้ได้ถึงรูปร่างสัณฐานและนับจำนวนได้นั้น ก็ด้วยปริจฉินนากาสนั่นเอง ฉน
ใดก็ดี บรรดารูปที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลายนั้น ถ้าไม่มีปริจเฉทรูปแล้ว จำนวนรูป
กลาปก็มีไม่ได้ ที่สุดของรูปก็มีไม่ได้ เขตแดนของรูปก็มีไม่ได้ รูปเหล่านั้นจะติดกัน

เป็นพื่อไปหมด เมื่อเป็นเช่นนี้อุทกยัพพญาณ และ ภังคญาณ ที่เกี่ยวข้องด้วยรูปธรรมก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะไม่สามารถจะแลเห็นความเกิดดับของรูปได้

วิญญูติรูป 2

มีวจนัตถะแสดงว่า อธิปายํ วิญญาเปตตีติ = วิญญตติ รูปใด ทำให้ผู้อื่นรู้ถึงความประสงค์ ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า วิญญูติ หรือ วิญญาตตีติ = วิญญตติ รูปที่พึงรู้ได้ด้วยตนเอง ฉะนั้น ชื่อว่า วิญญูติ หรือ วิญญาเปนุติ ชนา วิญญาปนุติ วา ชเนหิ อญวมณฺณสส จิตฺตานิ เอตยาตติ = วิญญตติ ชนทั้งหลายทำให้รู้จิตใจซึ่งกันและกันได้โดยอาศัยรูปนั้น หรือชนทั้งหลายรู้จิตใจซึ่งกันและกันได้โดยอาศัยรูปนั้น ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า วิญญูติ

ผู้ใดผู้หนึ่งเมื่อเวลาแสดงกิริยาอาการกวั๊กมือ หรือพูดขึ้นแล้ว ผู้อื่นย่อมรู้ความมุ่งหมายของผู้นั้นได้ ก็เพราะว่าการกวั๊กมือหรือการพูดนั้น มีอาการพิเศษเกิดอยู่ด้วยอาการพิเศษนี้เรียกวินญูติรูป และถ้าไม่มีวิญญูติรูปแล้ว การเคลื่อนไหวของสัตว์ทั้งหลายก็ไม่ผิดอะไรกับการเคลื่อนไหวของใบไม้ และเสียงที่พูดของสัตว์ทั้งหลาย ก็ไม่ผิดอะไรกับเสียงฟาร้องฝนตก เมื่อเป็นเช่นนี้ชนทั้งหลายก็จะรู้จิตใจซึ่งกันและกันไม่ได้ ฉะนั้น อาการพิเศษที่เกิดอยู่ในการเคลื่อนไหว และการพูดของสัตว์ทั้งหลาย จึงชื่อว่า วิญญูติรูป

1. กายวิญญูติรูป มีวจนัตถะว่า กาเยน วิญญตติ = กายวิญญตติ อาการพิเศษที่ทำให้รู้ความประสงค์ได้ด้วยการเคลื่อนไหว ฉะนั้น อาการพิเศษคือการเคลื่อนไหวร่างกายนั้น จึงชื่อว่า กายวิญญูติ
2. วจีวิญญูติรูป มีวจนัตถะว่า วจียา วิญญตติ = วจีวิญญตติ อาการพิเศษที่ทำให้รู้ความประสงค์ได้ด้วยการพูด ฉะนั้น อาการพิเศษคือการพูดนั้นจึงชื่อว่า วจีวิญญูติ

วิญญูติรูป มี 2 อย่าง คือ

- 1) โพรทวิญญูติ หมายถึง การเคลื่อนไหวของร่างกายหรือวาจาที่ทำให้คนอื่นรู้ถึงความประสงค์ของตน
  - 2) ปวัตตนวิญญูติ หมายถึง การเคลื่อนไหวของร่างกายหรือวาจาที่เป็นไปตามปกติมิได้มุ่งหมายให้คนอื่นรู้ความประสงค์ของตน
- ฉะนั้น ในวิญญูติรูปทั้ง 2 นั้น จึงแบ่งออกได้เป็น 4 คือ
- 1.) โพรทกายวิญญูติ
  - 2.) ปวัตตนกายวิญญูติ
  - 3.) โพรทวจีวิญญูติ
  - 4.) ปวัตตนวจีวิญญูติ

vikararup 3

วิเสโส อากาโร = วิกาโร อากาโรอันเป็นพิเศษของนิปผันนรูป ชื่อว่า
vikara

วจนัตถะนี้แสดงให้เป็นที่เห็นว่า vikararup ไม่มีโดยเฉพาะ เป็นอาการพิเศษของนิ
ปผันนรูปที่เกิดขึ้นนั่นเอง ได้แก่

1. รูปลหุตา มีวจนัตถะว่า ลหุโน ภาโว = ลหุตา อาการที่เบา ชื่อว่า ลหุตา
, รูปสสุ ลหุตา = รูปลหุตา อาการเบาของนิปผันนรูป ชื่อว่า รูปลหุตา
2. รูปมุกุตา มีวจนัตถะว่า มุกุโน ภาโว = มุกุตา อาการที่อ่อน ชื่อว่า
มุกุตา, รูปสสุ มุกุตา = รูปมุกุตา อาการอ่อนของนิปผันนรูป ชื่อว่า รูปมุกุตา
3. รูปกัมมัฏฐตา มีวจนัตถะว่า กมฺมฺนิ สาธุ = กมฺมณฺณ ความดีในการ
งานต่าง ๆ ชื่อว่า กัมมัฏฐะ, กมฺมณฺณสสุ ภาโว = กมฺมณฺณตา สภาพที่เป็นความดีใน
การทำงานต่าง ๆ ชื่อว่า กัมมัฏฐตา, รูปสสุ กมฺมณฺณตา = รูปกมฺมณฺณตา สภาพที่เป็น
ความดีในการทำงานต่าง ๆ ของนิปผันนรูป ชื่อว่า รูปกัมมัฏฐตา

วิญญัตติรูป 2 ที่แสดงไปแล้วนั้นก็นับเข้าในvikararup เหมือนกัน ฉะนั้น vikararup
จึงมี 5 และvikararup ทั้ง 5 นี้ เป็นรูปที่เกิดเฉพาะแต่ในสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น สำหรับvikararup
รูป 3 นี้ เมื่อเกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้นพร้อมกัน และเมื่อเกิดขึ้นแล้วแสดงให้รู้ว่ากิริยาอาการ
ต่าง ๆ มีการเคลื่อนไหวอริยาบถใหญ่หรือการพูด ย่อมเป็นไปได้โดย
สะดวกสบาย ไม่มีการขัดข้องอย่างหนึ่งอย่างใด

lakkhonarup 4

ลกฺขณฺนิยฺหิตฺ วิณฺจณฺนิยฺหิตฺ ฐมฺมา อิมํ สงฺขตาติ เอเตนาติ = ลกฺขณํ ธรรมทั้งหลาย
อันบัณฑิตกำหนดวินิจฉัยได้ว่า ธรรมเหล่านั้นเป็นสังขตะด้วยการอาศัยรูปนี้ ฉะนั้นรูป
ที่เป็นเหตุแห่งการกำหนดวินิจฉัยได้นั้น จึงชื่อว่า ลกฺขณํ

ธรรมมี 2 อย่าง คือ สังขตธรรมอย่างหนึ่ง อสังขตธรรมอย่างหนึ่ง สังขตธรรม
หมายความว่า ธรรมทั้งหลายที่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย 4 คือ กรรม จิต อุตฺ อาหาร
ได้แก่ จิต เจตสิก รูป

อสังขตธรรม หมายความว่า ธรรมทั้งหลายที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย 4 ได้แก่
นิพพาน บัญญัติ

และในบรรดาธรรมทั้งหลายที่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย 4 นั้น ย่อมมีการเกิดขึ้น
คือชาติ การตั้ง คือชรตา และการดับไป คืออนิจจตา ซึ่งเป็นเครื่องหมายของธรรม
นั้นๆ

ส่วนธรรมทั้งหลายที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย 4 ย่อมไม่มีเครื่องหมายทั้ง 3 ดังกล่าวแล้วนั้น เครื่องหมายทั้ง 3 นี้แหละเป็นเหตุให้รู้ได้ว่า ธรรมเหล่านี้เป็นสังขตธรรม ธรรมเหล่านี้เป็นอสังขตธรรม ฉะนั้น จึงเรียกว่า ลักษณะ

ลักษณะของนามธรรม คือ จิและเจตสิก มี 3 อย่าง ดังกล่าวแล้วนั้น ส่วนลักษณะของรูปธรรม มี 4 อย่าง คือ ชาติ แยกเป็น 2 ได้แก่ อุปจยะ สันตติ สำหรับขรตา และ อนิจจตา นั้นเหมือนกัน ดังจะอธิบายต่อไปนี้

1. อุปจयरูป มีวจนัตถะว่า อาทิตฺ อฺปริโต จ จโยติ = อุปจโย การเกิดขึ้นครั้งแรกและการเกิดครั้งหลังๆ จนครบรูปที่ควรเกิดขึ้นได้ของนิปผันนรูปชื่อว่า อุปจยะ

ในปฏิสนธิขณะของสัตว์ทั้งหลาย กัมมชรูปที่เกิดขึ้นครั้งแรกนั้นก็ชื่อว่า อุปจยะ และต่อจากปฏิสนธิขณะเป็นต้นมา การเกิดขึ้นแห่งกัมมชรูป ที่ยังเกิดไม่ครบของคัพภเสยยกสัตว์นั้น ก็ย่อมเกิดขึ้นอยู่เรื่อยๆ ไปจนกระทั่งถึงสัปดาห์ที่ 11 กัมมชรูปจึงเกิดขึ้นครบบริบูรณ์ ฉะนั้น การเกิดขึ้นของกัมมชรูปในตอนหลังที่ต่อจากปฏิสนธิขณะเป็นต้นมา จนกระทั่งเกิดขึ้นครบบริบูรณ์นั้นก็ชื่อว่า ออุปจยะ

ส่วนพวกสัตว์ที่เป็นสังเสทชกำเนิดและโอปปาติกกำเนิดนั้น ในปฏิสนธิขณะกัมมชรูป เกิดครบอยู่แล้ว ฉะนั้น กัมมชรูปที่เกิดขึ้นในปฏิสนธิขณะเท่านั้น เรียกว่า อุปจยะ ส่วนกัมมชรูปที่เกิดขึ้นครั้งหลังๆ ต่อจากปฏิสนธิขณะเป็นต้นมานั้น ไม่เรียกว่า อุปจยะ

2. สันตติรูป มีวจนัตถะว่า สํ ปฺนุปฺปฺนํ ตติ = สนตติ ความเกิดขึ้นของนิปผันนรูปบ่อยๆ ชื่อว่า สันตติ หรือ สมุพฺนฺธา ตติ = สนตติ ความเกิดขึ้นสืบต่อกันของนิปผันนรูป ชื่อว่า สันตติรูป

จิตตชรูป อุตฺตชรูป อาหารชรูป ก็เช่นเดียวกัน คือ เมื่อเกิดขึ้นครั้งแรกก็ดี เมื่อเกิดขึ้นตอนหลังจนกระทั่งอวัยวะของสัตว์นั้นครบบริบูรณ์ก็ดี ชื่อว่าอุปจयरูป ต่อจากนั้นนับตั้งแต่อวัยวะครบถ้วนเป็นต้นมา รูปเหล่านี้เกิดขึ้นติดต่อกันเรื่อยๆ มาจนตลอดชีวิต ชื่อว่า สันตติรูป

ในอัฐฐสาลินี และวิสุทฺธิมรรคอรกถกา แสดงอุปมา อุปจयरูป และ สันตติรูปบ่อยเป็นครั้งแรก นี้เปรียบเหมือนอุปจयरูปที่เกิดขึ้นในตอนแรก ต่อมาน้ำนั้นก็ไหลเข้ามาในบ่อเรื่อยๆ จนกระทั่งเต็มบ่อ นี้เปรียบเหมือนอุปจयरูปที่เกิดในตอนหลัง ที่ต่อจากปฏิสนธิขณะเมื่อน้ำเต็มบ่อแล้วก็ไหลล้นออกจากบ่อไปตามพื้นดิน นี้เปรียบเหมือนสันตติรูป

3. ชรตารูป มีวจนัตถะว่า ชรณฺ ภวาโว = ชรตา ภาวะแห่งความแก่ของนิ
ปผันนรูป ชื่อว่า ชรตา

เมื่อจุดชนิปปผันนรูปทั้งหลายเกิดขึ้นแล้ว ยุของจตบนิปปผันนรูปเหล่านั้นมีอายุอยู่
ได้ 51 ขณะเล็ก ในจำนวน 51 ขณะนี้ เป็นขณะเกิด 1 ขณะ คือขณะที่ 1 นั้นเอง เป็น
ขณะดับ 1 ขณะ คือขณะที่ 51 ส่วนขณะที่ 2 ถึงขณะที่ 50 นั้น เป็นขณะตั้งอยู่ใน
จำนวน 49 ขณะที่เป็นขณะตั้งอยู่ของจุดชนิปปผันนรูปนั้นเอง ชื่อว่า ชรตารูป เพราะใน
ระหว่างนี้มีสภาพที่เป็นความแก่กิดอยู่ในนั้นแล้ว

4. อนิจจตารูป มีวจนัตถะว่า อนิจจานฺ ภวาโว = อนิจจตา ภาวะแห่งความ
ดับของนิปปผันนรูป ชื่อว่า อนิจจตา

รูปที่ชื่อว่า อนิจจตารูปนี้ หมายถึงระดับของรูป คือขณะที่ 51 นั้นเอง
ชรตารูปและอนิจจตารูป ทั้ง 2 นี้ มีอยู่ในนิปปผันนรูปที่เกิดขึ้น นับตั้งแต่ปฏิสนธิ
ขณะเป็นต้นไป จนกระทั่งสัตว์นั้นตายลง

ลักษณะรูป 4 ที่ได้แสดงมาแล้วนี้ แสดงตามปรมัตถนัย เรียกว่า ปรมัตถชาติ ชรา
มรณะ

ชาติ ชรา มรณะ ที่แสดงไว้ในพระสูตรนั้น ชื่อว่า สมมุติชาติ ชรา มรณะ คือสัตว์
ทั้งหลายขณะที่เกิดอยู่ในครรภ์มารดา เรียกว่า ชาติ ขณะตายเรียกว่า มรณะ ใน
ระหว่างเกิดกับตายนั้น เรียกว่า ชรา

ชรา มี 2 อย่าง คือ

ก. ปฏิจฉนฺนชรา หมายความว่า ความชราที่ไม่ปรากฏ

ข. ปากฺกชรา หมายความว่า ความชราที่ปรากฏ

สัตว์ทั้งหลาย เมื่อคลอดจากรครรภ์มารดาแล้ว จนกระทั่งเติบโตขึ้นเป็นหนุ่มเป็น
สาวและยังไม่ปรากฏอาการผมหงอก ฟันหัก เป็นต้นนั้น ในระหว่างนี้ความชราก็มีอยู่
แล้ว แต่เป็นความชราชนิต ปฏิจฉนฺนชรา คือความชราที่ไม่ปรากฏ เมื่อผู้นั้นพ้นจาก
วัยที่เป็นหนุ่มเป็นสาว เข้าสู่วัยที่มีอาการผมหงอก ฟันหัก เป็นต้น ปรากฏขึ้นแล้ว
ความชราในตอนนี้เรียกว่า ปากฺกชรา คือความชราที่ปรากฏ

แม้ในบรรดารูปทั้งหลายที่เป็นอนินทริยพัทธรูป คือรูปที่ไม่มีชีวิต เช่น ภูเขา
ต้นไม้ดิน น้ำ และวัตถุสิ่งของต่างๆที่มีอยู่ในโลกนี้ ก็ย่อมมีความชราเข้าครอบงำอยู่
ด้วยกันทั้งสิ้น และความชราของบรรดาอนินทริยพัทธรูปเหล่านี้ก็มีอยู่ 2 อย่างคือ ปฏิ
จฉนฺนชราและปากฺกชรา ในความชราทั้ง 2 อย่างนี้ รูปบางพวกก็มีแต่ปฏิจฉนฺนชรา
อย่างเดียว ไม่มีปากฺกชรา เช่น ดิน น้ำ ภูเขา พระอาทิตย์ พระจันทร์ ทอง เพชร แก้ว

เป็นต้น ชราที่อยู่ในรูปเหล่านี้เรียกว่า อวีจิชรา คือ ชราที่รู้ได้ยาก เพราะไม่มีโอกาสที่จะได้เห็นความชราของรูปประเภทนี้

ส่วนต้นไม้ และวัตถุสิ่งของต่างๆ ที่นอกจากดิน น้ำ ภูเขา พระอาทิตย์ พระจันทร์ ทอง เพชร แก้ว เหล่านี้ มีทั้งปฏิจุฉันทชรา และปากฎชรา ฉะนั้น ชราที่อยู่ในรูปประเภทนี้เรียกว่า สวีจิชรา คือชราที่รู้ได้ง่าย เพราะมีโอกาสได้เห็น

จบ รูปสมุทเทศนัย

3. ทวารรูป คือ รูปที่เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของปัญจทวารวิถิจิต และกายกรรม วจิกกรรม มี 7 ได้แก่ ปสาทรูป 5 วิญญูติรูป 2
- อทวารรูป คือ รูปที่ไม่เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของปัญจทวารวิถิจิต และกายกรรม วจิกกรรม มี 21 ได้แก่ รูปที่เหลือ 21
4. อินทริยรูป คือ รูปที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการเห็นเป็นต้น มี 8 ได้แก่ ปสาทรูป 5 ภาวรูป 2 ชีวิตรูป 1
- อนินทริยรูป คือ รูปที่ไม่เป็นใหญ่ ไม่เป็นผู้ปกครองในการเห็นเป็นต้น มี 20 ได้แก่ รูปที่เหลือ 20
5. โอปาริกรูป คือ รูปหยาบ หมายถึงรูปที่ปรากฏชัด มี 12 ได้แก่ ปสาทรูป 5 วิสยรูป 7
- สุขุมรูป คือ รูปละเอียด หมายถึงรูปที่ไม่ปรากฏชัด มี 16 ได้แก่ รูปที่เหลือ 16
6. สันติเกรูป คือ รูปไกล หมายถึงรูปที่รู้ได้ง่าย มี 12 ได้แก่ ปสาทรูป 5 วิสยรูป 7
- ทุเรรูป คือ รูปไกล หมายถึงรูปที่รู้ได้ยาก มี 16 ได้แก่ รูปที่เหลือ 16
7. สัปปฏิขรูป คือ รูปที่กระทบซึ่งกันและกันได้ มี 12 ได้แก่ ปสาทรูป 5 วิสยรูป 7
- อัปปฏิขรูป คือ รูปที่กระทบซึ่งกันและกันไม่ได้ มี 16 ได้แก่ รูปที่เหลือ 16
8. อุกาทินนรูป คือ รูปที่เกิดจากอกุศลกรรมและโลกียกุศลกรรม มี 18 ได้แก่ กัมมชรูป 18
- อนุกาทินนรูป คือ รูปที่ไม่ได้เกิดจากอกุศลกรรม และโลกียกุศลกรรม มี 40 ได้แก่ จิตตชรูป 15 อุตชรูป 13 อาหารชรูป 12
9. สนิทสสนรูป คือ รูปที่เห็นด้วยตาได้ มี 1 ได้แก่ รูปารมณ
- อนิทสสนรูป คือ รูปที่เห็นด้วยตาไม่ได้ มี 27 ได้แก่ รูปที่เหลือ 27
10. โคอจรรคคาหกรูป คือ รูปที่รับปัญจารมณได้ มี 5 ได้แก่ ปสาทรูป 5
- อคอจรรคคาหกรูป คือ รูปที่รับปัญจารมณไม่ได้ มี 23 ได้แก่ รูปที่เหลือ 23
11. อวินิพโภครูป คือ รูปที่แยกกันไม่ได้ มี 8 ได้แก่ มหาภูตรูป 4 รูปารมณ คันธารมณ รัสสารมณ อาหารรูป
- วินิพโภครูป คือ รูปที่แยกกันได้ มี 20 ได้แก่ รูปที่เหลือ 20

อธิบายในรูป 11 คู่ ตามลำดับ

คู่ที่ 1 อัชฌัตติกรูป กับ พาหิรรูป

รูปภายในกับรูปภายนอก คำว่า รูปภายในนี้ มิได้มุ่งหมายว่ารูปที่เกิดอยู่ภายในร่างกาย มุ่งหมายถึงประโยชน์ เพราะปสาทรูปทั้ง 5 นี้ มีประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายมาก ร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย ถ้าไม่มีปสาทรูปทั้ง 5 แล้ว ก็ไม่สามารถทำอะไรได้ ซึ่งไม่ผิดอะไรกับท่อนไม้หรือตุ๊กตา ฉะนั้น ปสาทรูป 5 เหล่านี้จึงนับว่าเป็นรูปที่มีประโยชน์มาก จึงตั้งชื่อว่า รูปภายใน เหมือนกับคนที่มีประโยชน์ช่วยเหลือในกิจการงานต่างๆ ได้มาก เราก็เรียกคนเหล่านั้นว่า คนภายในเช่นเดียวกัน

ส่วนรูปที่เหลืออีก 23 รูป เรียกว่า พาหิรรูป รูปภายนอกนั้นไม่มีความสำคัญในร่างกายเท่ากับปสาทรูป ฉะนั้น จึงตั้งชื่อว่า พาหิรรูป ซึ่งเปรียบเหมือนกับคนภายนอก ช่วยเหลือในกิจการงานไม่มากเท่ากับคนภายใน

คู่ที่ 2 วัตถุรูป กับ อวัตถุรูป

ธรรมจิต เจตสิกของสัตว์ทั้งหลายที่เกิดอยู่ในปัจจุโวการภูมินั้น จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมีที่อาศัยเกิด มิฉะนั้น จิต เจตสิกนั้นก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้และที่อาศัยเกิดของจิตเจตสิกนั้นก็ ได้แก่ ปสาทรูป 5 หทยรูป 1 นั้นเอง ฉะนั้น รูปทั้ง 6 รูปนี้จึงได้ชื่อว่า วัตถุรูปถ้าจะอุปมา ก็เหมือนหนึ่งคนธรรมดาที่ต้องการจะเดินทางไปทางอากาศ จำเป็นต้องอาศัยเครื่องบินเป็นพาหนะพาไปจึงจะไปได้ ขอนี้ฉันใด วัตถุรูปก็เป็นไปในการทำนองเดียวกันฉนั้น

ส่วนรูปที่เหลืออีก 22 รูปนั้น มิได้เป็นที่อาศัยเกิดของจิต เจตสิก ฉะนั้น จึงชื่อว่า อวัตถุรูป

คู่ที่ 3 ทวารรูป กับ อทวารรูป

การเกิดขึ้นของวิถิจิตก็ดี การเกิดขึ้นของกายกรรม วนิกรรมก็ดี เหล่านี้ต้องอาศัยทวารรูป 7 เป็นเหตุ กล่าวคือการเกิดขึ้นของปัจจุทวารวิถิจิตนั้น ต้องมีปสาทรูป 5 เป็นเหตุให้เกิด ฉะนั้น ปสาทรูป 5 นี้ จึงได้ชื่อว่า อุปัตติทวาร หมายความว่า รูปที่เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของปัจจุทวารวิถิจิต

ส่วนการเกิดขึ้นของการกระทำต่างๆ จะเป็นสุจริตก็ตาม ทุจริตก็ตาม ยกเว้นกายวิญญูติเสียแล้ว การกระทำนั้นๆ ก็เกิดขึ้นไม่ได้เป็นส่วนมาก และการกล่าววาจาต่างๆ ที่เป็นสุจริตหรือทุจริตนั้น จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยวจีวิญญูติ ยกเว้นวจีวิญญูติเสียแล้ว การพูดต่างๆ ก็เกิดขึ้นไม่ได้ ฉะนั้น วิญญูติรูปทั้ง 2 นี้ จึงได้ชื่อว่า กัมมทวาร หมายความว่า รูปที่เป็นเหตุให้เกิด กายกรรม วจิกรรม

ส่วนรูปที่เหลือ 21 นั้น ไม่ใช่เป็นรูปที่ให้เกิด กายกรรม วจีกรรม ฉะนั้น จึงชื่อว่า อทวารรูป

คู่ที่ 4 อินทริยรูป กับ อนินทริยรูป

การเห็นจะเกิดขึ้นได้นั้น ต้องอาศัยจักขุประสาทเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง ถ้าขาดจักขุประสาทเสียแล้ว การเห็นก็เกิดขึ้นไม่ได้ประการหนึ่ง

อีกประการหนึ่ง การเห็นนี้จะเห็นชัดหรือไม่ชัด เห็นได้ไกลหรือไม่ไกลนั้น แล้วแต่จักขุประสาท ถ้าจักขุประสาทดีมีกำลังมาก ก็แลเห็นได้ชัดเจน และเห็นได้ไกล สิ่งของที่เล็ก ๆ น้อย ๆ ก็สามารถเห็นได้ ฉะนั้น จักขุประสาทนี้จึงเป็นใหญ่ในการเห็นทั้งหมด จึงได้ชื่อว่า อินทริยรูป

โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้
อิตถิภวารูป เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในร่างกายของเพศหญิง

ปฐิสภวารูป เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในร่างกายของเพศชาย เพราะร่างกายและอวัยวะของสัตว์ทั้งหลายนั้น ย่อมเกิดขึ้นตามภวารูปทั้ง 2 นี้ ถ้าสัตว์ใดในขณะที่เกิดที่แรกนั้นมีอิตถิภวารูปเกิดอยู่ด้วยแล้ว ร่างกายและอวัยวะของสัตว์ที่เกิดขึ้นในตอนหลัง ๆ นั้น ก็จะเป็นไปตามอิตถิภวารูป และถ้าสัตว์ใดในขณะที่เกิดที่แรกมีปฐิสภวารูปเกิดอยู่ด้วยแล้ว ร่างกายและอวัยวะของสัตว์ที่เกิดขึ้นในตอนหลัง ๆ นั้นก็จะเป็นไปตามปฐิสภวารูป ฉะนั้น ภวารูปทั้ง 2 นี้ จึงได้ชื่อว่าเป็น อินทริยรูป

ชีวิตรูป เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในการรักษากัมมชรูปที่เกิดพร้อมกันกับตน ให้ตั้งอยู่ได้จนถึง 51 ขณะเล็ก แต่การเกิดขึ้นของกัมมชรูปนั้นมิได้เกิดขึ้นโดยอาศัยชีวิตรูปเป็นผู้ให้เกิด เกิดขึ้นได้ด้วยการอาศัยอดีตกรรม ต่อเมื่อกัมมชรูปปรากฏเกิดขึ้นแล้ว ชีวิตรูปจึงทำหน้าที่รักษารูปที่เกิดขึ้นนั้นแทนอดีตกรรมทันที ฉะนั้น ชีวิตรูปนี้จึงเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในการรักษากัมมชรูป และได้ชื่อว่า อินทริยรูป

ส่วนรูปที่เหลือ 20 เหล่านั้น ไม่มีการเป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในกิจใดๆเลย ฉะนั้นจึงชื่อว่า อนินทริยรูป

คู่ที่ 5 โอปาริกรูป กับ สุขุมรูป

ปสาทรูป 5 กับวิสัยรูป 7 รวม 12 รูป เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นรูปหยาบ แต่คำว่ารูปหยาบในที่นี้ไม่ได้หมายเอาความหยาบของรูป หมายถึงปรากฏชัด คือรูปเหล่านี้เมื่อพิจารณาด้วยปัญญาแล้วก็ปรากฏชัดเจนาาก จึงชื่อว่า โอปาริกรูป

ส่วนรูปที่เหลือ 16 นั้น เมื่อพิจารณาด้วยปัญญาแล้วก็ไม่ปรากฏชัด ฉะนั้น จึงชื่อว่า สุขุมรูป

คู่ที่ 6 สันติเกสรกับ ทูเรสร

ปสาทรูป 5 วิษยรูป 7 รวม 12 รูปเหล่านี้ เมื่อพิจารณาด้วยปัญญาแล้วรู้ได้ง่าย ฉะนั้น จึงชื่อว่า สันติเกสร

ส่วนรูปที่เหลือ 16 นั้น เมื่อพิจารณาด้วยปัญญาแล้วก็รู้ได้ยาก ฉะนั้น จึงชื่อว่า ทูเรสร

คู่ที่ 7 สัปปฏิสรกับ อัปปฏิสร

ปสาทรูป 5 วิษยรูป 7 รวม 12 รูปเหล่านี้ เป็นรูปที่กระทบซึ่งกันและกันตามสภาวะได้ เช่น จักขุปสาท กับรูปารมณ เป็นสภาพที่กระทบกันได้ โสตปสาท กับสัททารมณ เป็นสภาพที่กระทบกันได้ ฉานปสาท กับคันธารมณ เป็นสภาพที่กระทบกันได้ ชิวหาปสาท กับรสารมณ เป็นสภาพที่กระทบกันได้ กายปสาท กับโณฏฐัพพารมณ เป็นสภาพที่กระทบกันได้ ฉะนั้นรูปเหล่านั้น จึงชื่อว่า สัปปฏิสร

ส่วนรูปที่เหลือ 16 นั้น เป็นรูปที่กระทบกันและกันไม่ได้ตามสภาวะ ฉะนั้นจึงชื่อว่า อัปปฏิสร

คู่ที่ 8 อุปาทินรูปกับ ออนุปาทินรูป

กัมมรูป 18 ชื่อว่า อุปาทินรูป ก็เพราะเป็นผลที่เกิดมาจากอกุศลกรรม และโลภียกุศลกรรม อันมีต้นเหตุ และ ทิณฐิเข้าไปกระทำเป็นอารมณ์ ฉะนั้น กัมมรูป 18 เหล่านี้ จึงชื่อว่า อุปาทินรูป

ส่วนจิตตชรูป 15 อุตุชรูป 13 อาหารชรูป 12 เหล่านี้ ไม่ใช่ผลที่เกิดจากอกุศลกรรม และโลภียกุศลกรรม เป็นผลที่เกิดจากจิต อุตุ และอาหาร ฉะนั้น จึงชื่อว่า ออนุปาทินรูป

คู่ที่ 9 สนิทสรกับ อนิทสร

รูปารมณ คือ สีต่างๆอย่างเดียวกันนั้น เป็นรูปที่เห็นได้ด้วยตา ฉะนั้น จึงชื่อว่า สนิทสร ส่วนรูปที่เหลือ 27 นั้น ไม่ใช่เป็นรูปที่เห็นได้ด้วยตา ฉะนั้น จึงชื่อว่า อนิทสร

คู่ที่ 10 โคจรคคาหรูปกับ อจรคคาหรูป

ปสาทรูป 5 ชื่อว่า โคจรคคาหรูป เพราะเป็นรูปที่รับปัญจารมณได้ เช่น จักขุปสาทรับรูปารมณทำให้เกิดการเห็นได้ โสตปสาทรับสัททารมณ ทำให้เกิดการรู้รสได้ กายปสาท รับโณฏฐัพพารมณ ทำให้เกิดการรู้ถูกต้องได้

ในบรรดาโคจรคคาหรูปทั้ง 5 นั้น แบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ

- 1) อสัมปัตตโคจรคคาหกรูป หมายความว่า รับอารมณ์ที่ยังมาไม่ถึง ได้แก่ จักขุ
ปสาท โสตปสาท
- 2) สัมปัตตโคจรคคาหกรูป หมายความว่า รับอารมณ์ที่มาถึงแล้ว ได้แก่ ฆานปสาท
ชีวหาปสาท กายสารถ

อธิบายว่า จักขุปสาทย่อมรับได้แต่เฉพาะรูปารมณียังมาไม่ถึงเท่านั้น ถ้ารู
มณีนั้นเข้ามาถึงแล้ว จักขุปสาทก็ไม่สามารถรับรูปารมณีนั้นได้ หมายความว่า ไม่แล
เห็นนั่นเองเช่นเมื่อเรายกมือขึ้นตรงหน้าเราในระยะอันสมควร ตาของเราก็มองเห็น
มือได้ แต่ถ้าเราเอามือนั้นเข้ามาจนถึงตาแล้ว เราก็ไม่สามารถมองเห็นมือได้

โสตปสาทก็เช่นเดียวกัน ย่อมรับได้แต่เสียงที่ยังมาไม่ถึง ถ้าเสียงนั้นเข้าถึง
โสตปสาทที่อยู่ภายในช่องหูนั้นแล้ว โสตปสาทก็ไม่สามารถรับเสียงนั้นได้ คือไม่ได้ยิน
ที่ได้ยินนั้นไม่ใช่เสียงที่เข้าถึงโสตปสาท เป็นเสียงที่อยู่ในระยะอันสมควรแก่กาได้ยิน
เท่านั้น ฉะนั้น จักขุปสาทและโสตปสาททั้ง 2 นี้ จึงชื่อว่า อสัมปัตตโคจรคคาหกรูป

ส่วนฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท ทั้ง 3 นี้ ต้องรับเอาอารมณ์ที่มาถึง
แล้วถ้าอารมณ์นั้นยังไม่มาถึงก็ไม่สามารถรับได้ เช่น ฆานปสาทต้องรับเอาคันธารมณ
ที่เข้ามาถึงแล้วจึงจะรู้สึกได้ ถ้าคันธารมณหรือกลิ่นนั้นยังไม่เข้ามากระทบถึงฆาน
ปสาทแล้ว ก็ไม่สามารถรู้สึกได้

ชีวหาปสาทต้องรับเอารสารมณียังมาถึงแล้ว จึงจะรู้สึกได้ ถ้ารสารมณหรือรส
นั้นยังไม่เข้ามากระทบถึง ชิวหาปสาทก็ไม่สามารถรู้สึกได้

กายปสาทต้องรับเอารสารมณียังมาถึงแล้ว จึงจะรู้สึก เย็น ร้อน อ่อน แข็ง
หย่อน ตึง ได้ ถ้าโณฏฐัพพารมณียังไม่เข้ามากระทบถึงกายปสาทแล้ว ก็ไม่
สามารถรู้ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง ได้ ฉะนั้น ปสาทรูปทั้ง 3 นี้ จึงชื่อว่า
สัมปัตตโคจรคคาหกรูป

ส่วนรูปที่เหลือ 23 ชื่อว่า อโคจรคคาหกรูป เพราะไม่สามารถรับอารมณ์ได้

คู่ที่ 11 อวินิพโกครูป กับ วินิพโกครูป

มหาภูตรูป 4 รูปารมณ คันธารมณ รสารมณ อาหารรูป รวม 8 รูปนี้ ชื่อว่า อวิ
นิพโกครูป เพราะทั้ง 8 รูป เหล่านี้ แยกจากกันไม่ได้ ต้องเกิดอยู่ร่วมกันเสมอ แม้ใน
รูปที่เล็กที่สุด เช่น ปริมาณเม็ดหนึ่ง ก็ต้องประกอบด้วยอวินิพโกครูป 8 นี้ รวมความ
ว่าในบรรดารูปทั้งหมดที่มีอยู่ในโลกนี้ จะขาดเสียซึ่งอวินิพโกครูป 8 ไม่ได้เลย อย่าง
น้อยที่สุดก็ต้องประกอบด้วยรูป 8 รูปนี้เสมอไป

ส่วนรูปที่เหลืออีก 20 รูปนั้น เป็นรูปที่แยกจากกันเกิดขึ้นได้ ไม่ได้เกิดร่วมกัน ทั้ง 20 รูป คงเกิดขึ้นร่วมกันได้แต่เฉพาะหมู่ของตนเท่านั้น ฉะนั้น รูป 20 รูปเหล่านี้ จึงชื่อว่า วินิพโภครูป และวินิพโภครูปเหล่านี้แม้ว่าจะแยกกันเกิดขึ้นก็จริง แต่ก็ต้อง เกิดรวมกันกับอวินิพโภครูป 8 เสมอไป

จบ รูปวิภาคหัย

หมวดที่ 3

รูปสมุฏฐานมัย

แสดงธรรมที่เป็นเหตุให้รูปเกิด

และ

การเกิดขึ้นของรูปโดยอาศัยเหตุเหล่านั้น

ธรรมที่เป็นเหตุให้รูปเกิดขึ้นนั้น มีอยู่ 4 อย่าง คือ

1. กรรม   2. จิต   3. อุตุ   4. อาหาร

1. กรรม หมายถึงการกระทำที่เกี่ยวด้วย กาย วาจา ใจ เป็นกุศลบ้าง เป็นอกุศลบ้าง ที่ได้ทำมาแล้วในภพก่อนหรือภพนี้ ได้แก่ กรรม 25 คือ เจตนาที่อยู่ในอกุศลจิต 12 มหากุศลจิต 8 รูปาวจรกุศลจิต 5 รวมกรรม 25 นี้ ทำให้กัมมชรูปเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ทุกๆ ขณะของจิต นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิต เป็นต้นมา
2. จิต ได้แก่ จิต 75 (เว้นทวิปัญญวิญญาณ 10 อรูปวิบาก 4 ปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย และจุติจิตของพระอรหันต์) เจตสิก 52 ที่ในปัจจุบันภพ ทำให้จิตตรรูปเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ทุกๆ อุปาทักขณะของจิตนับตั้งแต่ปฐมภวังค์ ที่ต่อจากปฏิสนธิจิต เป็นต้นมา
3. อุตุ ได้แก่ สิตเตโช ความเย็น อุณหเตโช ความร้อน ที่อยู่ภายในสัตว์และภายนอกสัตว์ ทำให้อุตุชรูปเกิดขึ้น สำหรับภายในสัตว์ให้เกิดขึ้นทุกๆ ขณะของจิต นับตั้งแต่วิวัตติขณะของปฏิสนธิจิต เป็นต้นมา ส่วนความเย็นและความร้อนที่อยู่ภายนอกสัตว์นั้น เวลาใดปรากฏเกิดขึ้นเรียบร้อยแล้ว เวลานั้นทำให้อุตุชรูปเกิดขึ้นได้เรื่อยๆ ไปไม่ขาดลาย
4. อาหาร ได้แก่ โอชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ ทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลายทุกๆ ขณะของจิต นับตั้งแต่ออชานของอาหารนั้นแผ่เข้าไปในร่างกายของสัตว์นั้นๆเรียบร้อยแล้ว

อธิบายในสมุฏฐานทั้ง 4 ที่ทำให้รูปเกิด

1. กรรมสมุฏฐาน กรรมทั้งหมดมีจำนวน 33 คือ อกุศลกรรม 12 กุศลกรรม 21 รวมเป็น 33 แต่ในกรรมสมุฏฐานเอาแต่กรรม 25 เว้นอรูปกุศลกรรม 4 โลกุตตรกุศลกรรม 4 รวม 8 ในการที่เว้นกุศลกรรมทั้ง 8 ออกเสียง ก็เพราะว่า กุศลกรรมเหล่านี้ไม่ได้ทำให้รูปเกิดคือ อรูปกุศลกรรม 4 เป็นกรรมที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการเจริญกรรมฐานชนิดรูปวิราคภาวนา คือ การปราศจากความ

ยินดีในรูป ฉะนั้นด้วยอำนาจแห่งรูปวิราดภาวนานี้แหละ จึงไม่ทำให้กัมมชรูปเกิด

ส่วนในโลกุตตรกุศลกรรมทั้ง 4 นั้น เป็นกรรมที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการเจริญกรรมฐานชนิดที่เห็นไตรลักษณ์ในรูปนามขั้น 5 เป็นกรรมชนิดที่ทำให้ลายภพชาติและกัมมชรูปนั้นก็เป็นตัวภพตัวชาติอยู่แล้ว ฉะนั้นโลกุตตรกุศลกรรมทั้ง 4 นี้ จึงไม่ทำให้กัมมชรูปเกิด

2. จิตตสมุฏฐาน จิตทั้งหมดมีจำนวน 89 แต่ในจิตตสมุฏฐานนี้เอาแต่จิต 75 เว้นออกเสีย 14 ดวง คือ ทวิปัญญาวิญญาณ 10 อรูปจิลสก 4 และปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย จุติจิตของพระอรหันต์

ในการที่เว้นจิต 14 ดวงออกเสีย ก็เพราะว่า ทวิปัญญาวิญญาณ 10 นั้น มีกำลังอ่อนไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้ อรูปวิปากจิต 4 นั้น เป็นผลที่เกิดจากรูปกุศล และเป็นตัวรูปภพที่ปราศจากรูปอยู่แล้ว ฉะนั้น จึงไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดได้

ส่วนปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย และจุติจิตของพระอรหันต์นั้น ไม่มีจำนวนจิตที่จะยกเว้นโดยเฉพาะ มุ่งหมายเอาขณะที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิและจุติเท่านั้น หมายความว่า จิตที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิมี 19 ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณจิต 2 มหาวิปากจิต 8 รูปวิปากจิต 5 อรูปวิปากจิต 4 เหล่านี้ สำหรับอรูปาวจรวิปากจิต 4 ได้อธิบายแล้วข้างต้น ส่วนปฏิสนธิจิตที่เหลือ 15 ดวงนั้น ในขณะที่เกิดขึ้นครั้งแรกในภพใหม่ นั้น ยังมีกำลังอ่อนอยู่จึงไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดได้ และจุติจิตของพระอรหันต์มี 13 ดวง คือ มหาวิปากญาณสัมปยุตตจิต 4 รูปวิปากจิต 5 อรูปวิปากจิต 4 เหล่านี้ สำหรับอรูปวิปากจิต 4 นั้น มีข้อความเช่นเดียวกันกับที่ได้อธิบายข้างต้นนั้น ส่วนจุติจิตที่เหลืออีก 9 ดวง เป็นจุติจิตของพระอรหันต์ที่ปราศจากกิเลสโดยสิ้นเชิงแล้ว ฉะนั้น จึงไม่ทำให้จิตตชรูปเกิด แต่จิต 9 ดวงนี้ ถ้าทำหน้าที่จิตของบุคคลอื่นที่นอกจากพระอรหันต์แล้ว สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้

อนึ่ง จิต 75 ดวงที่ทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้นั้น ก็ตรงที่อุปาทกขณะของตณฺเฑาะนั้น ส่วนฐิติขณะ และภังคกขณะของตณฺเฑาะนั้น ไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้ ก็เพราะธรรมชาตินามธรรมทั้งหลาย ย่อมมีกำลังตรงที่อุปาทกขณะ ขณะเดียว เมื่อถึงฐิติขณะและภังคกขณะนั้นกำลังอ่อนลงแล้ว ฉะนั้นจิต 75 ดวงเหล่านี้ จึงทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้ที่อุปาทกขณะของตณฺเฑาะเท่านั้น

3. อุตฺตสมุฏฐาน สำหรับคำอธิบายในอุตฺตสมุฏฐานนี้ แสดงชัดเจนอยู่แล้วในตอนต้น จึงไม่ต้องแสดงอีก

4. อาหารสมบูรณ์ฐาน โอลิซาร์ที่ทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นนั้น ไม่ใช่เฉพาะแต่โอลิซาร์ที่อยู่ในอาหารต่างๆเท่านั้น แม้ในยาบางชนิด เช่น วิตามินต่างๆก็มีโอลิซาร์อยู่ด้วยเหมือนกัน ฉะนั้น เมื่อใช้ฉีดหรือกินหรือทาแล้ว ก็ทำให้อาหารชรูปเกิดแก่ผู้นั้นได้ เช่นเดียวกัน และโอลิซาร์นี้มีอยู่ทั้งภายในสัตว์และภายนอกสัตว์ เรียกว่า อัมมัตตโอลิซาร์ และ พหิททโอลิซาร์ สำหรับโอลิซาร์ที่แสดงแล้วในตอนต้นนั้นเป็นพหิททโอลิซาร์ ส่วนอัมมัตตโอลิซาร์ นั้น ได้แก่ กัมมชโอลิซาร์ และ อุตุชโอลิซาร์ ที่เกิดอยู่ภายในร่างกายของสัตว์นั่นเอง ในโอลิซาร์ทั้ง 2 อย่างนี้ อัมมัตตโอลิซาร์ทำหน้าที่อุปถัมภ์ช่วยให้อาหารชรูปเกิดขึ้น เรียกว่า อุปถัมภกสัตติ ส่วนพหิททโอลิซาร์ทำหน้าที่ให้อาหารชรูปเกิดขึ้นโดยตรง เรียกว่า ชนกสัตติ อัมมัตตโอลิซาร์ทั้ง 2 คือ กัมมชโอลิซาร์ และ อุตุชโอลิซาร์นั้น กัมมชโอลิซาร์สำคัญมาก ในการทำงานที่ช่วยอุปถัมภ์ให้อาหารชรูปเกิดมากกว่าอุตุชโอลิซาร์

ในวิสุทธิมรรคอรรถกถาแสดงว่า ในมนุษย์โลกผู้ที่ได้กินอาหารเต็มทีครั้งหนึ่งแล้วจะรักษาร่างกายของผู้นั้นให้อยู่ได้ภายใน 7 วัน โดยไม่ต้องกินอะไรอีก สำหรับในเทวโลกนั้นอาหารทิพย์ของพวกเทวดาที่เสวยครั้งหนึ่งนั้น จะรักษาร่างกายให้อยู่ได้ตลอดหนึ่งเดือนหรือสองเดือน โดยไม่ต้องเสวยอีกเช่นเดียวกัน ที่เป็นได้เช่นนี้ก็เพราะว่า โอลิซาร์ที่อยู่ในอาหารที่กินเข้าไปนั้นเข้าไปผสมกับกัมมชโอลิซาร์ที่อยู่ภายในร่างกาย แล้วก็ทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นตลอด 7 วันในมนุษย์โลก และเกิดขึ้นตลอดหนึ่งเดือนหรือสองเดือนในเทวโลก สำหรับทารกที่อยู่ในครรภ์มารดานั้น เมื่อมารดา กินอาหารเข้าไปแล้วภายใน 2 สัปดาห์ หรือ 3 สัปดาห์ โอลิซาร์ก็แผ่ซึมซาบเข้าสู่ร่างกายของทารกที่ยังเป็นอัมพุทะหรือเปสินั้น แล้วก็ทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นแก่ทารกนั้นได้

ในมูลปัณณาสอรรถกถาแสดงว่า ธรรมดาอาหารต่างๆนั้น เมื่อเข้าไปในปากของผู้ที่กินนั้นแล้ว ก็ทำให้อาหารชรูปชรูปกกลาปเกิดขึ้นได้ เมื่อเคี้ยวและกลืนลงไปแล้ว โอลิซาร์ที่อยู่ในอาหารเมล็ดหนึ่งๆนั้น ทำให้อาหารชรูปชรูปกกลาปเกิดขึ้นได้

ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า อาหารชรูปที่เกิดอยู่ในร่างกายของสัตว์ที่ทั้งหลายนั้นย่อมเกิดตลอดเวลาติดต่อกันไม่ขาดสายตราบจนสิ้นชีวิต

แสดงจำนวนรูป ที่เกิดจากสมบูรณ์ฐานทั้ง 4

1. อัญจารส ปนุรล	เตรส ทูวาทสาติ จ
กมุจิตโตตุกาหาร-	ชานิ โหนติ ยถากุภม
2. ชายมานาทิรูปาน	สภาวตุตา หิ เกวล
ลกขณานิ น ชายนติ	เกหิจิตี ปกาสิตี

1. รูปที่เกิดจากกรรม จิต อุตุ อาหาร มีจำนวนตามลำดับดังนี้คือ กัมมชรูปมี 18 จิตตชรูปมี 15 อุตุชรูปมี 13 อาหารชรูปมี 12
2. ส่วนลักษณะรูปทั้ง 4 นั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงว่าไม่ได้เกิดขึ้นโดยอาศัย สมุฏฐานอย่างหนึ่งอย่างใดเลย เพราะลักษณะรูปทั้ง 4 นั้น เป็นสภาพของรูป กลายที่กำลังเกิดขึ้นเป็นต้นเท่านั้น ไม่มีสมุฏฐานโดยเฉพาะ
กัมมชรูป รูปที่เกิดจากกรรม 18 คือ
ปสาทรูป 5 ภาวรูป 2 หทยรูป 1 ชีวิตรูป 1 อวินิพโกครูป 8 ปริจเฉทรูป 1
รวมเป็น 18

จำแนกกัมมชรูป 18 โดยแน่อน (เอกัณฑะ)

และโดยไม่แน่อน(อเนกัณฑะ)

ปสาทรูป 5 ภาวรูป 2 หทยรูป 1 ชีวิตรูป 1 รวม 9 รูปนี้ เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานโดยแน่อน

อวินิพโกครูป 8 ปริจเฉทรูป 1 รวม 9 รูปนี้ เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานไม่แน่อน

หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ความเป็นหญิง ความเป็นชาย หัวใจชีวิต ทั้ง 9 นี้ เกิดเฉพาะแต่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายเท่านั้น เพราะรูปเหล่านี้เกิดมาจากอกุศลกรรม และโลกียกุศลกรรมโดยส่วนเดียว ส่วนรูปที่เหลือ 9 นั้น เกิดในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายก็ได้ เกิดในสิ่งที่ไม่มีชีวิตทั้งหลายก็ได้ เพราะเป็นรูปที่เกิดมาจากสมุฏฐานอื่นๆก็มี

จิตตชรูป รูปที่เกิดจากจิต 15 คือ

วิญญัตติรูป 2 สัททารมณ 1 วิการรูป 3 อวินิพโกครูป 8 ปริจเฉทรูป 1 รวมเป็น 15

จำแนกจิตตชรูป 15 โดยแน่อน (เอกัณฑะ)

และโดยไม่แน่อน (อเนกัณฑะ)

วิญญัตติรูป 2 เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานโดยแน่อน ส่วนรูปที่เหลืออีก 13 รูป มีสัททารมณเป็นต้นนั้น เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานไม่แน่อน

หมายความว่า การเคลื่อนไหวร่างกาย หรือการพูดจา ทั้ง 2 อย่างนี้ย่อมเกิด อยู่แต่ในสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น เพราะเป็นรูปที่เกิดขึ้นโดยอาศัยจิตและเจตสิกโดยส่วนเดียว

ส่วนรูปที่เหลือ 13 นั้น ไม่ได้เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว เกิดจากอุตุก็มี เกิดจากอาหารก็มี เช่น เสียง ถ้าเป็นเสียงคนพูดหรือเสียงของสัตว์ทั้งหลายที่ร้องขึ้น

นั้น มีสมุฏฐาน 2 อย่าง คือ จิตตสมุฏฐาน และอุตฺตสมุฏฐาน ถ้าเป็นเสียงฟ้าร้อง ลมพัด น้ำไหลใบไม้ไหว เสียงรถ เรือ ระฆัง เป็นต้น เหล่านี้ ย่อมเกิดจากอุตฺตเป็นสมุฏฐาน

ความเบาของร่างกาย ความอ่อนของร่างกาย และความควรแก่การทำงานของร่างกายในการทำ การพูด ทั้ง 3 รูปนี้ เกิดจากจิตที่มี เกิดจากอุตฺตก็มี เกิดจากอาหารก็มี เช่นเวลาที่จิตใจสบาย ร่างกายก็รู้สึกเบา คล่องแคล่ว ไม่ขัดข้องในการทำงาน หรือถ้าได้รับอากาศที่ดี ๆ ได้รับอาหารที่ดี ๆ ร่างกายก็รู้สึกเบา คล่องแคล่ว ไม่ขัดข้องในการทำงาน เช่นเดียวกัน

วิการรูป 3 นี้ เมื่อเกิดย่อมเกิดพร้อมกัน และเกิดได้แต่ในสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น ส่วนอวินิพฺโภครูป 8 ปริจเฉทรูป 1 รวม 9 รูปนี้ เป็นรูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานไม่แน่นอน เช่นเดียวกับมชรูป 9 ที่ไม่แน่นอน

อุตฺตชรูป รูปที่เกิดจากอุตฺต 13 คือ

สัททารมณ 1 วิการรูป 3 อวินิพฺโภครูป 8 ปริจเฉทรูป 1 รวมเป็น 13 ในจำนวนอุตฺตชรูป 13 นี้ รูปที่เกิดจากอุตฺตเป็นสมุฏฐานอย่างเดี่ยวไม่มี ฉะนั้น อุตฺตชรูปโดยแน่นอนจึงไม่มี ทั้ง 13 รูป เหล่านี้ เป็นอุตฺตชรูปโดยไม่แน่นอนทั้งสิ้น

อาหารชรูป รูปที่เกิดจากอาหาร 12 คือ

วิการรูป 3 อวินิพฺโภครูป 8 ปริจเฉทรูป 1 รวมเป็น 12 ในจำนวนอาหารชรูป 12 นี้ รูปที่เกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐานอย่างเดี่ยวไม่มี ฉะนั้น อาหารชรูปโดยแน่นอนจึงไม่มีทั้ง 12 นี้ เป็นอาหารชรูปโดยไม่แน่นอนทั้งสิ้น

ส่วนลักษณรูปทั้ง 4 นั้น ไม่ได้เกิดมาจากสมุฏฐานอย่างหนึ่งอย่างใด เป็นสภาพของนิปผันนรูป 18 ที่เกิดขึ้นมากจากสมุฏฐานทั้ง 4 เท่านั้น และเมื่อเวลาที่นิปผันนรูป 18 เกิดขึ้นโดยอาศัยสมุฏฐานทั้ง 4 อย่างหนึ่งอย่างใดแล้ว ในตัวของนิปผันนรูปนั้นแหละย่อมมีลักษณรูปทั้ง 4 ปรากฏติดอยู่ด้วย คือ การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การดับไป ของรูปเหล่านั้นนั่นเองเหมือนกับคนเราที่เกิดมาคนหนึ่ง ๆ นั้น ย่อมมีลักษณะ 4 ประการ ติดประจำตัวมาด้วยแล้ว คือ การเกิดขึ้นอย่างหนึ่ง การเติบโตขึ้นอย่างหนึ่ง การแก่อย่างหนึ่ง การตายอย่างหนึ่ง ซึ่งการเกิด การเติบโต การแก่ การตาย เหล่านี้ ไม่ใช่มีขึ้นได้โดยเฉพา ต้องอาศัยร่างกายของคนหรือสัตว์ที่เกิดขึ้นมานั่นเองจึงจะเรียกได้ว่าการเกิด เมื่อร่างกายของคนหรือสัตว์นั้นค่อย ๆ เติบโตขึ้นมาจนถึงที่สุดก็เรียกได้ว่าการเติบโต เมื่อร่างกายของคนหรือสัตว์นั้นเริ่มแก่ลงก็เรียกได้ว่าการแก่ และเมื่อคนหรือสัตว์นั้นตายก็เรียกได้ว่าการตาย ถ้าไม่มีร่างกายของคนหรือสัตว์ปรากฏขึ้นแล้ว เครื่องหมายทั้ง 4 อย่างนี้ก็จะไม่ปรากฏมีขึ้นได้ และข้อนี้ฉัน

ใด ร่างกายของคนหรือสัตว์ก็เปรียบเหมือนกับนิปผันนรูปที่เกิดมาจากสมุฏฐานทั้ง 4 อย่างหนึ่งอย่างใด การเกิด การเติบโต การแก่ การตาย ของคนหรือสัตว์นั้น ก็เปรียบเหมือนลักขณรูปทั้ง 4 ฉะนั้น ฉะนั้น ลักขณรูปทั้ง 4 เหล่านี้ จึงไม่ได้เกิดขึ้นด้วยการอาศัยสมุฏฐานอย่างหนึ่งอย่างใด เรียกว่า นกฺโตจิสมุฏฐานนิกฺรูป

จำแนกรูป 28 โดยจำนวนสมุฏฐาน

1. เอกสมุฏฐานนิกฺรูป = รูปที่เกิดจากสมุฏฐานอย่างเดียว มี 11 คือ

ปสาทรูป	5	}	9 รูปนี้เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว
ภาวรูป	2		
หทยรูป	1		
ชีวิตรูป	1		
วิญญูติรูป	2		
2. ทวิสมุฏฐานนิกฺรูป = รูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง 2 ได้ มี 1 คือ
สัททารมณฺ์ เกิดจากจิต หรือ อุตุ เป็นสมุฏฐาน
3. ตติสมุฏฐานนิกฺรูป = รูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง 3 ได้ มี 3 คือ
วิการรูป 3 เกิดจากจิต อุตุ อาหาร เป็นสมุฏฐาน
4. จตุสมุฏฐานนิกฺรูป = รูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง 4 ได้ มี 9 คือ

มหาภูตรูป	4	}	เกิดจากกรรม จิต อุตุ อาหาร เป็นสมุฏฐาน
รูปารมณฺ์			
คันธารมณฺ์			
รสารมณฺ์			
อาหาร			
ปริจเฉทรูป			
5. นกฺโตจิสมุฏฐานนิกฺรูป = รูปที่ไม่ได้เกิดจากสมุฏฐานอย่างหนึ่งอย่างใด มี 4 คือ
ลักขณรูป 4

ความเป็นไปของรูปทั้ง 4 ที่อยู่ในร่างกาย

ในร่างกายของมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายที่มีรูปร่างสัณฐานอวัยวะต่างๆ ปรากฏขึ้นได้นั้น ย่อมอาศัยกัมมชรูปเป็นพื้นก่อน แล้วรูปอื่นๆจึงช่วยปรับปรุงให้รูปร่างสัณฐานและอวัยวะปรากฏชัดเจนนั่นได้ ถ้าไม่มีกัมมชรูปเป็นพื้นรองรับอยู่แล้ว ร่างกายของสัตว์นั้นๆก็ไม่ผิติดอะไรกับต้นไม้ หรือท่อนไม้ รูปที่เป็นผู้ช่วยปรับปรุงให้รูปร่างสัณฐานอวัยวะปรากฏได้ชัดเจนนั้น ได้แก่ อุตุชรูป 4 อย่าง และอาหารชรูป

อตุรูป มี 4 อย่าง คือ

1. กัมมปัจจัยอตุรูป = รูปที่เกิดจากอตุ ที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน
2. จิตปัจจัยอตุรูป = รูปที่เกิดจากอตุ ที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน
3. อตุปัจจัยอตุรูป = รูปที่เกิดจากอตุ ที่มีอตุเป็นสมุฏฐาน
4. อาหารปัจจัยอตุรูป = รูปที่เกิดจากอตุ ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน

ด้วยเหตุนี้ ในร่างกายของมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย จึงมีอตุรูปปกคลุมอยู่ทั่วไปหมด ฉะนั้น เมื่อสัตว์นั้นตายก็ตาม อตุรูปก็ยังคงปรากฏอยู่ตลอดไป ส่วนกัมมรูปและอาหารรูปนั้น ปรากฏอยู่ได้ในระหว่างที่สัตว์ยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น เมื่อสัตว์นั้นตายลงแล้วรูปทั้ง 2 นี้ก็ดับสิ้นไปหมด

สำหรับจิตตรูปนั้นปรากฏขึ้นไม่ได้โดยเฉพาะตนเอง ต้องอาศัยกัมมรูป อตุรูปอาหารรูป ทั้ง 3 นี้เป็นที่ตั้งจึงเกิดขึ้นได้ หมายความว่า จิตตรูปนี้ต้องอาศัยร่างกายของสัตว์เกิดขึ้นนั่นเอง ถ้าไม่มีร่างกายแล้ว จิตตรูปก็เกิดไม่ได้

จิตตรูป มี 7 อย่าง คือ

1. จิตตรูปสามัญ
  2. จิตตรูปที่เกี่ยวกับการหัวเราะ
  3. จิตตรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้
  4. จิตตรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย
  5. จิตตรูปที่เกี่ยวกับการพูด
  6. จิตตรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4
  7. จิตตรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4 ตั้งมั่น
1. จิตตรูปสามัญ หมายถึง จิตตรูปที่เป็นไปอย่างธรรมดา เช่น การหายใจเข้าออก
  2. จิตตรูปที่เกี่ยวกับการหัวเราะ ได้แก่ การหัวเราะ การยิ้ม
  3. จิตตรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้ ได้แก่ การร้องไห้นั่นเอง
  4. จิตตรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย ได้แก่ การคู้เหยียด ก้ม เงย เหลียวซ้าย แลขวา เดินหน้า ถอยหลัง กะพริบตา อ้าปาก เคี้ยว เป็นต้น
  5. จิตตรูปที่เกี่ยวกับการพูด ได้แก่ การพูด อ่านหนังสือ ร้องเพลง
  6. จิตตรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4 ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง นอน
  7. จิตตรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4 ตั้งมั่น ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง นอน ได้เป็นปกติ

ในจำนวนจิตตชรูป 7 อย่างที่กล่าวมานี้ เมื่อก้าวโดยองค์ธรรมแล้ว ก็ได้แก่ จิตตชรูป 15 นั้นเอง แต่ในจิตตชรูป 15 นี้ รูปที่ปรากฏสังเกตได้มี 10 รูป คือ วัณณะ สัททะ โผฏฐัพพะ 3 วิการรูป 5 ส่วนรูปที่เหลืออีก 5 คือ อาโป คันธะ รสอาหาระ ปริจเจทะ เหล่านี้ไม่ปรากฏ

จำแนกจิต 75 โดยจิตตชรูป 7 อย่าง

1. จิตที่ทำให้จิตตชรูปสามัญเกิดขึ้นได้นั้น ได้แก่ จิต 75 ทั้งหมด
2. จิตที่ทำให้การหัวเราะเกิดขึ้นได้ มี 13 ดวง คือ โลกมูลโสมนัส 4 โสมนัสหสิตุปปาตจิต 1 มหากุศลโสมนัส 4 มหากริยาโสมนัส 4
3. จิตที่ทำให้การร้องไห้เกิดขึ้นได้ มี 2 ดวง คือ โทสมูลจิต 2
4. จิตที่ทำให้การเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อยเกิดขึ้นได้ มี 32 ดวง คือ มโนทวาราส์ชชนจิต 1 กามชวนะ 29 อภิญญาจิต 2
5. จิตที่ทำให้การพูดเกิดขึ้นได้ มี 32 เหมือนกับข้อ 4
6. จิตที่ทำให้อิริยาบถใหญ่ทั้ง 4 เกิดขึ้นได้ มี 32 เหมือนกับ ข้อ 4
7. จิตที่อุดหนุนให้อิริยาบถใหญ่ทั้ง 4 ตั้งมั่น มี 58 คือ มโนทวาราว์ชชนจิต 1 กามชวนะ 29 อภิญญาจิต 2 อัปปนาชวนะ 26

หมายเหตุ ในจำนวนจิต 58 ดวง ที่อุดหนุนอิริยาบถใหญ่ทั้ง 4 ให้ตั้งมั่นนั้นนับ อภิญญาจิต 2 โดยเฉพาะอีก ถ้าไม่นับอภิญญาจิตโดยเฉพาะอีกแล้วคงมีแต่เพียง 56 ดวงเท่านั้น คือ มโนทวาราว์ชชนจิต 1 กามชวนะ 29 อัปปนาชวนะ 26 ทั้งนี้เพราะว่า อภิญญาจิต 2 ดวงนั้น สงเคราะห์เข้าอยู่ในอัปปนาชวนะ 26 ดวงแล้ว คือ รูปาวจรปัญญาจ্ঞมฌานกุศลจิต 1 กริยาจิต 1 นั้นเอง แต่ที่นับโดยเฉพาะอีก ก็เพราะรูปาวจรปัญญาจ্ঞมฌานกุศลจิตและกริยาจิต 2 ดวงนี้ เป็นชนิดสามัญไม่มีการรู้พิเศษก็มี มีการรู้พิเศษก็มี ฉะนั้น จึงได้รับโดยเฉพาะอีก

จำแนกจิตตชรูป 7 อย่าง ตามประเภทของจิต

1. จิตตชรูปที่เกิดจากโลกมูลโสมนัสสหคตจิต 4 ดวง ประกอบด้วยเจตสิก 22 ดวงมี 6 อย่าง คือ
  - จิตตชรูปสามัญ
  - จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหัวเราะ
  - จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย
  - จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
  - จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง 4

จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4 ตั้งมั่น

2. จิตตชรูปที่เกิดจากตลภมูลอุเบกขาสหคจิต 4 ดวง ประกอบด้วยเจตสิก 21 ดวง มี 5 อย่าง คือ
  - 1) จิตตชรูปสามัญญ
  - 2) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย
  - 3) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
  - 4) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4
  - 5) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4 ตั้งมั่น
3. จิตตชรูปที่เกิดจากโทสมูลจิต 2 ประกอบด้วยเจตสิก 22 ดวง มี 6 อย่าง คือ
  - 1) จิตตชรูปสามัญญ
  - 2) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้
  - 3) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย
  - 4) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
  - 5) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4
  - 6) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4 ตั้งมั่น
4. จิตตชรูปที่เกิดจากโมหมูลจิต 2 ประกอบด้วยเจตสิก 16 ดวง มี 5 อย่าง คือ

จิตตชรูปสามัญญ

จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย

จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด

จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4

จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4 ตั้งมั่น
5. จิตตชรูปที่เกิดจากทวิปัญญาวิญญาณจิต 10 ประกอบด้วยเจตสิก 7 ดวงไม่มี
6. จิตตชรูปที่เกิดจากสัมปฏิจฉนจิต 2 สันตীরณจิต 3 ปัญจทวาราวัชชนจิต 1 รวม 6 ดวง ประกอบด้วยเจตสิก 11 ดวง มี 1 คือ จิตตชรูปสามัญญ
7. จิตตชรูปที่เกิดจากมโนทวาราวัชชนจิต 1 ประกอบด้วยเจตสิก 11 ดวง มี 5 อย่าง คือ
  - 1) จิตตชรูปสามัญญ
  - 2) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย
  - 3) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
  - 4) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4
  - 5) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4 ตั้งมั่น

8. จิตตชรูปที่เกิดจากหสิตุปปาทจิต 1 ประกอบด้วยเจตสิก 12 ดวง มี 6 อย่าง คือ
- 1) จิตตชรูปสามัญญ
  - 2) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหัวเราะ
  - 3) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย
  - 4) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
  - 5) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4
  - 6) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4 ตั้งมั่น
9. จิตตชรูปที่เกิดจากมหากุศลโสมนัสสหคตจิต 4 มหากิริยาโสมนัสสหคตจิต 4 ประกอบด้วยเจตสิก 38 ดวง มี 6 อย่าง คือ
- 1) จิตตชรูปสามัญญ
  - 2) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหัวเราะ
  - 3) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย
  - 4) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
  - 5) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4
  - 6) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4 ตั้งมั่น
10. จิตตชรูปที่เกิดจากมหากุศลอุเบกขาสหคตจิต 4 มหากิริยาอุเบกขาสหคตจิต 4 ประกอบด้วยเจตสิก 37 ดวง มี 5 อย่าง คือ
- 1) จิตตชรูปสามัญญ
  - 2) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย
  - 3) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
  - 4) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4
  - 5) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4 ตั้งมั่น
11. จิตตชรูปที่เกิดจากมหาวิปากจิต 8 ประกอบด้วยเจตสิก 33 ดวง มี 1 คือ จิตตชรูปสามัญญ
12. จิตตชรูปที่เกิดจากอัปนาชวนะ 26 (เวทนาภิญญาจิต 2) คือ รูปาวจรกุศลจิต 5 รูปาวจรกิริยาจิต 5 อรูปาวจรกุศลจิต 4 อรูปาวจรกิริยาจิต 4 โลกุตตรจิต 8 ประกอบด้วยเจตสิก 38 ดวง มี 2 อย่าง
- 1) จิตตชรูปสามัญญ
  - 2) จิตตชรูปให้อริยาบถทั้ง 3 (การยืน การนั่ง การนอน)ที่เกิดจากมโนทวาราวชชนจิต 1 กามชวณจิต 29 อภิญญาจิต 2 ตั้งมั่นอยู่ได้นาน

13. จิตตชรูปที่เกิดจากรูปาวจรวิปากจิต 5 ประกอบด้วยเจตสิก 35 ดวง มี 1 คือ
จิตตชรูปสามัญ
14. จิตตชรูปที่เกิดจากรูปาวจรวิปากจิต 4 ดวง ประกอบด้วยเจตสิก 30 ดวง ไม่มี
15. จิตตชรูปที่เกิดจากอภิญญาจิต 2 ประกอบด้วยเจตสิก 30 ดวง มี 5 อย่าง คือ
จิตตชรูปสามัญ
จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย
จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4
จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4 ตั้งมั่น

จำแนกโสมนัสกามชวนะ 13

ที่ทำให้การหวัระะเกิดโดยบุคคล 3 จำพวก

ปุถุชนหวัระะด้วยจิต 8 ดวง คือ โลภมูลโสมนัส 4 มหากุศลโสมนัส 4
ผลเสขบุคคล 3 หวัระะด้วยจิต 6 ดวง คือ ทิฏฐิจิตวิปปยุตตโสมนัส 2 มหากุศล
โสมนัส 4

พระอรหันต์หวัระะด้วยจิต 5 ดวง คือ หลีตูปาทจิต 1 มหากริยาโสมนัส 4

จบ รูปสมุฏฐานหัย

หมวดที่ 4

รูปกลาปหัย

การแสดงรูปที่เกิดขึ้นเป็นหมวด ๆ

คำว่า “กลาป” แปลว่า หมวด หมู่ มัด ฉะนั้น คำว่า รูปกลาป จึงหมายถึงรูปที่เป็นหมวด ๆ เป็นหมู่ ๆ และในรูปกลาปหนึ่ง ๆ นั้นจะต้องมีสภาพความเป็นไปพร้อมกัน 3 อย่าง ที่ เรียกว่า สหวุตติ คือ

1. เอกุปปาตะ เกิดพร้อมกัน
2. เอกนิโรธะ ดับพร้อมกัน
3. เอกนิสสยะ มีที่อาศัย คือ มหาภูตรูปอย่างเดียวกัน

เมื่อมีความเป็นไปพร้อมกันทั้ง 3 อย่างนี้แล้ว จึงเรียกว่า รูปกลาป

รูปกลาป มีอยู่ 23 กลาป คือ

กัมมชกกลาป	9	}	รวม 23 กลาป
จิตตชกกลาป	8		
อุตุชกกลาป	4		
อาหารชกกลาป	2		

ดังมีคาถาแสดงว่า

กมฺมจิตฺโตตฺตูกาหาร	สมฺภูจฺจนา ยถากุภํ
นวุจฺจ จตฺุโร เทวติ	กลาปา หิ เตสึสฺสติ

รูปกลาป ที่มี กรรม จิต อุตุ อาหาร เป็นสมุฏฐานเหล่านี้ เมื่อบุคคลโดยจำนวนที่แท้จริงแล้ว มีตามลำดับดังนี้ คือ กัมมชกกลาป 9 จิตตชกกลาป 8 อุตุชกกลาป 4 อาหารชกกลาป 2 รวมเป็น 23 กลาป

ในจำนวนรูปกลาป 23 เหล่านี้ เมื่อนับจำนวนรูปแล้วได้รูป 23 คือ ในจำนวนรูป 28 นั้น ยกเว้นปริจเฉทรูป 1 และลักขณรูป 4 คงเหลือ 23

ที่เว้นปริจเฉทรูป 1 นี้ ก็เพราะปริจเฉทรูปเป็นรูปที่กำหนดขอบเขตระหว่างรูปกลาปต่อรูปกลาป ฉะนั้น จึงไม่นับเข้าอยู่ในองค์กลาป

ส่วนลักขณรูป 4 ก็เป็นรูปที่เป็นเครื่องหมายของรูปกลาป ฉะนั้น จึงไม่นับเข้าอยู่ในองค์กลาป เช่นเดียวกัน ดังแสดงคาถาว่า

กลาปานิ ปริจเฉท	ลกฺขณตฺตา วิจฺกฺขณา
น กลาปงฺคมิจฺจาหุ	อากาสํ ลกฺขณานิ จ

อากาศรูป 1 และลักษณะรูป 4 บัณฑิตทั้งหลายไม่แสดงว่าเป็นองค์ของกลาป เพราะรูปทั้ง 5 เหล่านี้ เป็นเพียงส่วนแยกของรูปกลาป และเป็นเครื่องหมายของรูปกลาปเท่านั้น

กัมมชกลาป 9 คือ

1. จักขุทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป 10 มี จักขุปสาท เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป 8 ชีวีตรูป 1 จักขุปสาท 1
2. โสตทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป 10 มี โสตปสาท เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป 8 ชีวีตรูป 1 โสตปสาท 1
3. ฆานทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป 10 ฆานปสาท เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป 8 ชีวีตรูป 1 ฆานปสาท 1
4. ชิวหาทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป 10 ชิวหาปสาท เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป 8 ชีวีตรูป 1 ชิวหาปสาท 1
5. กายทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป 10 กายทสกกลาป เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป 8 ชีวีตรูป 1 กายทสกกลาป 1
6. อิตถีกาวทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป 10 อิตถีกาวรูป เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป 8 ชีวีตรูป 1 อิตถีกาวรูป 1
7. ปุริสภาวะทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป 10 ปุริสภาวะรูป เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป 8 ชีวีตรูป 1 ปุริสภาวะรูป 1
8. วัตถุทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป 10 ทวยวัตถุรูป เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป 8 ชีวีตรูป 1 ทวยวัตถุรูป 1
9. ชีวีตนวกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป 10 ชีวีตรูป เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป 8 ชีวีตรูป 1 ชีวีตรูป 1

อธิบาย กัมมชกลาปทั้ง 9 นี้ได้แก่รูปที่เกิดจากกรรม คือ กัมมชรูป 17 (เว้น ปริจเจทรูป 1) นั่นเอง ฉะนั้น กัมมชกลาป 9 นี้ จึงเกิดได้เฉพาะแต่ในสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น ในคนๆหนึ่งเกิดได้อย่างมาก 8 กลาป เพราะอิตถีกาวทสกกลาปและปุริสภาวะทสกกลาปทั้ง 2 นี้ จะเกิดพร้อมกันในคนๆเดียวกันไม่ได้ ถ้าเป็นหญิงก็ต้องเว้น ปุริสภาวะทสกกลาปออก และถ้าเป็นชายก็ต้องเว้นอิตถีกาวทสกกลาปออก ฉะนั้น จึงเหลือเพียง 8 เท่านั้น นี้มุ่งหมายเอาแต่กัมมชกลาปโดยแท้ ไม่ได้มุ่งหมายเอากัมมปัจจัยอุตุชกลาป คือ รูปกลาปที่เกิดจากอุตุที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน หมายความว่า

ในกัมมชกลาปทั้ง 9 นั้น มีอตุอยู่ใหนักนั้นด้วย คือ เตโชธาตุนั้นเอง อตุ ชนิดนี้เกิดขึ้น โดยอาศัยกรรม ฉะนั้น เรียกว่า กัมมชรูป ส่วนรูปที่เกิดจากอตุที่อยู่ในกัมมชกลาป เหล่านี้ไม่ใช่เป็นกัมมชรูปโดยตรง เรียกว่า กัมมบัพปอตุชรูป ฉะนั้น อวัยวะต่างๆที่ปรากฏอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย มีผม ขน เล็บ ฟัน เขา งา แขน ขา เป็นต้นนั้น ล้วนแต่เป็นอตุชรูปต่างๆทั้งนั้น คือ กัมมบัพัจจยอตุชรูปบ้าง จิตตบัพัจจยอตุชรูปบ้าง อตุบัพัจจยอตุชรูปบ้าง อาหารบัพัจจยอตุชรูปบ้าง แต่มีกัมมบัพัจจยอตุชรูปเป็นประธาน อตุชรูปที่เหลือ 3 ชนิดนั้นเป็นส่วนประกอบ จะรู้ชัดได้ในเวลาที่สัตว์ทั้งหลายตายลง เพราะตามธรรมดาสัตว์ทั้งหลายเมื่อตายแล้ว กัมมชรูป จิตตชรูป อาหารชรูป ทั้ง 3 นี้ ย่อมดับสิ้นไม่มีเหลือ คงเหลือแต่อตุชรูปเท่านั้น อตุชรูปที่เหลืออยู่นี้แหละเป็นอตุชรูป 4 ชนิด ที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ในคนหนึ่งๆมีกัมมชกลาปเพียง 8 กลาปเป็นอย่างมากดังนี้

จำแนกกัมมชกลาป 9 โดยกาย 3 ส่วน

ในร่างกายของคนเราแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ

1. อูปริมกาย กายเบื้องบน นับตั้งแต่คอขึ้นไปตลอดศีรษะ
2. มัชฌิมกาย กายเบื้องกลาง นับตั้งแต่คอลงมาถึงสะดือ
3. เหมฐิมกาย กายเบื้องต่ำ นับตั้งแต่สะดือลงมาถึงเท้า

ในอูปริมกาย มีกัมมชกลาปเกิดได้ 7 กลาป คือ

- 1.จักษุทสกกลาป 2.โสตทสกกลาป 3.ฆานทสกกลาป 4.ชีวหาทสกกลาป 5. กายทสกกลาป 6.ภาวทสกกลาป 7.ชีวิตนวกกลาป

ในมัชฌิมกาย มีกัมมชกลาปเกิดได้ 4 กลาป คือ

- 1.กายทสกกลาป 2.ภาวทสกกลาป 3.วัตถุทสกกลาป 4.ชีวิตนวกกลาป

ในเหมฐิมกาย มีกัมมชกลาปเกิดได้ 3 กลาป คือ

- 1.กายทสกกลาป 2.ภาวทสกกลาป 3.ชีวิตนวกกลาป

จิตตชกลาป 8 คือ

มูตกลาป	{	1. สุธัมมชกกลาป	หมายถึง	กลาปที่มีจำนวนรูป 8 ได้แก่ อวินิพโกครูป 8 โดยเฉพาะ		
		2. สัททนวกกลาป	"	"	9	" " สัททะ 1
		3. กายวิญญูตตินวกกลาป"	"	"	9	" " กายวิญญูตติ 1
		4. วจวิญญูตติสัทททสกกลาป	"	"	10	" " วจวิญญูตติ 1 สัททะ 1
มูตีกลาป	{	5. ลหุตาทีเอกาทสกกลาป	"	"	11	" " วิการรูป 3
		6. สัททลหุตาทีทวาทสกกลาป	"	"	12	" " สัททะ 1 วิการรูป 3
		7. กายวิญญูตติลหุตาทีทวาทสกกลาป	"	"	12	" " กายวิญญูตติ 1 วิการรูป 3
		8. วจวิญญูตติสัททลหุตาทีเตรสกกลาป	"	"	13	" " วจวิญญูตติ 1 สัททะ 1 วิการรูป 3

อธิบาย จิตตชกกลาป 8 ที่แสดงมานี้ แสดงตามวิสุทธิมรรคอรรรถกถา สำหรับใน อภิธัมมัตถสังคหะ แสดงเพียง 6 กลาปเท่านั้น คือ เว้นสัทททวนกกลาป และ สัททลหุ ตาทิทวาทสกกลาป และจิตตชกกลาปทั้ง 8 นี้ ได้แก่ จิตตชรูป 14 (เว้นปริจเฉทรูป 1) นั้นเอง ฉะนั้น จิตตชกกลาปเหล่านี้ย่อมเกิดได้เฉพาะในสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น

ในจิตตชกกลาปทั้ง 8 นั้น

1. สุทธิภูฏกกลาป เกิดขึ้นเมื่อเวลาที่ไม่ได้เกี่ยวกับการเคลื่อนไหว การพูด หรือมีเสียงอย่างหนึ่งอย่างใดปรากฏออกมา และในขณะที่จิตใจอ่อนเพลีย หรือไม่เข้มแข็ง ได้แก่อาการที่หายใจเข้าออก มีลักษณะอาการพองขึ้น ยุบลงที่ท้อง ในเวลาที่เสียใจ โกรธ มีลักษณะอาการ หน้าแดง หน้าซีด ในเวลาที่เกลียดกลัว มีลักษณะอาการขนลุก ขนพอง เป็นต้น

สุทธิภูฏกกลาปนี้ เมื่อมีวิธีการรูป 3 เกิดร่วมอยู่ด้วย ก็เรียกว่า ลหุตาทิ เอกาทสกกลาป เกิดขึ้นในเวลาจิตใจสบายหรือเข้มแข็ง ได้แก่ อาการที่หายใจเข้าออก ในเวลาที่ดีใจมีลักษณะอาการหน้าตาชื่นบาน ในเวลาที่ปีติเกิด มีลักษณะอาการขนลุก ขนพอง เป็นต้น

2. สัทททวนกกลาป เกิดเมื่อเวลาที่มีเสียงปรากฏโดยไม่เกี่ยวกับการพูดและเกิดในเวลาจิตใจอ่อน ท้อถอย ไม่เข้มแข็ง ได้แก่ เสียงที่เกิดจากลมหายใจเข้าออก เสียงไอ จาม เรอ หาว เสียงละเมอที่ไม่รู้เรื่อง

สัทททวนกกลาปนี้ เมื่อมีวิธีการรูป 3 เกิดร่วมอยู่ด้วย ก็เรียกว่า สัททลหุ ตาทิทวาทสกกลาป และเกิดในเวลาจิตใจสบาย เข้มแข็ง ได้แก่ เสียงชนิดเดียวกันกับสัทททวนกกลาปแต่เสียงนั้นแจ่มใสกว่า และเสียงละเมอก็เป็นเรื่องเป็นราว

3. กายวิญญูตินวกกลาป เกิดเมื่อเวลาเคลื่อนไหวร่างกายต่างๆ ที่ไม่เป็นปกติ คือในเวลาจิตใจอ่อน ไม่เข้มแข็ง ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง นอน กู้ เหยียด เหลี้ยวซ้าย แลขวา เดินหน้า ถอยหลัง กะพริบตา เป็นต้น

กายวิญญูตินวกกลาปนี้ เมื่อวิธีการรูป 3 เกิดร่วมอยู่ด้วย ก็เรียกว่า กายวิญญูติลหุตาทิทวาทสกกลาป และเกิดในเวลาจิตใจสะดวกสบาย หรือ เข้มแข็ง ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง นอน เป็นต้น ที่คล่องแคล่วสะดวก สบาย

4. วจิวินญูติสัทททสกกลาป เกิดเมื่อเวลาพูด อ่านหนังสือ ร้องเพลง สวดมนต์ เป็นต้น ที่ไม่เป็นปกติ คือในเวลาที่ไม่รู้สึกไม่ค่อยสบาย หรือ ในเวลาที่จิตใจท้อถอย ไม่เต็มใจพูด ไม่เต็มใจอ่าน เป็นต้น

วจิวินญูติสัทททสกกลาปนี้ เมื่อมีวิธีการรูป 3 เกิดร่วมอยู่ด้วย ก็เรียกว่า

วชิวิญญูตีสัททลหุตาทีเตรสกกลาง เกิดในเวลาปกติ หรือเวลาที่จิตใจสบาย การพูด การอ่าน เหล่านี้ ก็เป็นไปได้โดยสะดวก

จำแนกจิตตชกกลาง 8 โดยกาย 3 ส่วน

ในอุปริมกาย มีจิตตชกกลางเกิดได้ทั้ง 8 กลาง

ในมัชฌิมกาย และเหตุภูมิกาย มีจิตตชกกลางเกิดได้ 4 กลาง คือ

1. สุทฐัญญูกกลาง
2. กายวิญญูตินวกกลาง
3. สหุตาทีเอกาทสกกลาง
4. กายวิญญูตีสหุตาทีทวาทสกกลาง

อุตฺชกกลาง 4 คือ

มูกกลาง	{	1. สุทฐัญญูกกลาง	หมายถึง	กลางที่มีจำนวนรูป	8	ได้แก่	อวินิพโกรูป 8	โดยเฉพาะ
		2. สัททนวกกลาง	"	"	9	"	"	สัททะ 1
มุสิกกลาง	{	3. สหุตาทีเอกาทสกกลาง	"	"	11	"	"	วิการรูป 3
		4. สัททลหุตาทีทวาทสกกลาง	"	"	12	"	"	สัททะ 1 วิการรูป 3

อธิบาย อุตฺชกกลางทั้ง 4 นี้ ได้แก่ อุตฺชรูป 12 (เว้นปริจเฉทรูป 1) นั้นเอง และในอุตฺชกกลางทั้ง 4 นี้ ย่อมเกิดภายในร่างกายของสัตว์ได้ทั้งหมด ส่วนภายนอกสัตว์ คือในสิ่งที่ไม่มีชีวิตนั้น เกิดได้เพียง 2 กลาง คือ สุทฐัญญูกกลาง กับ สัททนวกกลาง เท่านั้น

อุตฺชกกลาง 4 ที่เกิดภายในสัตว์

1. สุทฐัญญูกกลาง ได้แก่ ร่างกายของสัตว์ทั้งหลายนั้นเอง เพราะอุตฺชกกลางนี้เป็นกลางที่เป็นพื้นรองรับกลางอื่นๆอีกทีหนึ่ง ถ้าไม่มีอุตฺชกกลางแล้ว กลางอื่นๆ มีกัมมชกกลาง เป็นต้น ก็ไม่สามารถปรากฏขึ้นได้ และสุทฐัญญูกกลางนี้เกิดเมื่อเวลาที่ร่างกายของสัตว์นั้นๆไม่เป็นปกติ เช่น อ่อนเพลีย ไม่สบาย

สุทฐัญญูกกลางนี้เมื่อมีวิการรูป 3 เกิดร่วมอยู่ด้วย ก็เรียกว่า สหุตาทีเอกาทสกกลาง ได้แก่ ร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย เวลาที่เป็นปกติสบาย

2. สัททนวกกลาง เกิดเมื่อเวลาที่มีเสียงปรากฏออกมาจากร่างกายบางส่วน เช่น ท้องร้อง กรน หรือเสียงที่เกิดจากการตบมือ ดัดมือ และเสียงที่เกิดจากการตีลงในส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกาย แต่เสียงเหล่านั้นไม่สู้จะชัดเจนนัก

สัททนวกกลางนี้ เมื่อมีวิการรูป 3 เกิดร่วมอยู่ด้วย ก็เรียกว่า สัททลหุตาทีทวาทสกกลาง ได้แก่เสียงต่างๆที่กล่าวในสัททนวกกลางนั่นเอง แต่เสียงนั้นปรากฏแจ่มใสชัดเจน

อุตฺชกกลาง 2 ที่เกิดภายนอกสัตว์

1. สุธรรณกกลากาป ได้แก่ วัตถุสิ่งของต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกนี้ และภูเขาดิน ต้นไม้ แม่น้ำ ไฟ ลม พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาว แสงสว่าง เงาม เป็นต้น
2. สัทททวกลากาป ได้แก่ เสียงลมพัด เสียงฟ้าร้อง เสียงน้ำไหล เสียงรถ เรือ ระฆัง เหล่านี้เป็นต้น

จำแนกอุตุชกลากาป 4 โดยกาย 3 ส่วน

ในกาย 3 ส่วนนั้น อุตุชกลากาปทั้ง 4 ย่อมเกิดได้ สำหรับสุทธรรณกกลากาป หรือสัทททวกลากาปนั้น เกิดเป็นประจำอยู่แล้ว ส่วนสัทททวกลากาปหรือสัททลหุตาทิวาทสกลากาปนั้น เกิดเป็นประจำอยู่แล้ว ส่วนสัทททวกลากาปหรือสัททลหุตาทิวาทสกลากาป ทั้ง 2 นี้ เกิดเป็นบางเวลา ไม่ใช่เป็นประจำ

อาหารชกลากาป 2 คือ

มูลกลากาป 1. สุธรรณกกลากาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป 8 ได้แก่ อวินิพโกครูป 8 โดยเฉพาะ

มูลกลากาป 2. สัทททวกลากาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป 11 ได้แก่ อวินิพโกครูป 8 วิกการรูป 3

อธิบาย อาหารชกลากาปทั้ง 2 นี้ ได้แก่ อาหารชรูป 11 (เว้นปริจเฉทรูป 1) นั้นเอง และอาหารชกลากาปทั้ง 2 นี้ ย่อมเกิดเฉพาะภายในร่างกายของสัตว์เท่านั้น และความเป็นไปของอาหารชกลากาปทั้ง 2 มีดังนี้ คือ

1. สุธรรณกกลากาป เกิดเมื่ออาหารต่างๆ หรือ ยาต่างๆ จะดีก็ตาม ไม่ดีก็ตาม เมื่อกินลงไปแล้วไม่ทำให้ร่างกายรู้สึกสดชื่น แข็งแรง กระปรี้กระเปร่า หรือ เมื่อกินลงไปแล้วทำให้ร่างกายรู้สึกไม่สบาย แน่น อึดอัด เช่นนี้ หมายความว่า อาหารชกลากาปที่เกิดจากยาหรือ อาหารเหล่านี้ ยังไม่ได้ประกอบด้วยวิกการรูปทั้ง 3
2. สัทททวกลากาป เกิดเมื่ออาหารต่างๆ หรือ ยาต่างๆ เมื่อกินลงไปแล้ว ทำให้ร่างกายรู้สึกสดชื่น แข็งแรง กระปรี้กระเปร่า สบาย เช่นนี้ หมายความว่า อาหารชกลากาปที่เกิดจากยา หรือ อาหารเหล่านี้ ประกอบด้วยวิกการรูปทั้ง 3

อาหารชกลากาปทั้ง 2 นี้ เกิดภายนอกสัตว์ไม่ได้ เพราะอาหารชกลากาปจะเกิดได้ นั้นต้องอาศัยกัมมชโอชาที่อยู่ในร่างกายของสัตว์เป็นผู้อุปการะแก่พหิททชโอชา คือ โอชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ นั้นอีกทีหนึ่ง ฉะนั้น รูปกลากาปที่อยู่ในอาหารต่างๆ ที่ยังไม่ได้บริโภคนั้น ไม่ใช่เป็นอาหารชกลากาป เป็นอุตุชกลากาปทั้งสิ้น

ต้นไม้อื่นๆ ที่เจริญงอกงามเติบโต ออกดอก ออกผลได้ โดยอาศัยดิน น้ำ และปุ๋ย เหล่านี้ เข้าใจกันว่า ดิน น้ำ และปุ๋ยนั้น ทำให้อาหารชกลากาปเกิดแก่ต้นไม้มาก ความจริง ดิน น้ำ และปุ๋ยเหล่านั้น ไม่ได้ทำให้อาหารชกลากาปเกิดแก่ต้นไม้อันใดแต่อย่างใดเลย เพียงแต่ทำให้อุตุชกลากาปเกิดต่างหาก เพราะต้นไม้อันใดบริโภคน้ำอาหารอย่างสัตว์

ไม่ได้ ดิน และน้ำ หรือปุ๋ยที่รดให้ต้นไม้ นั้น ย่อมซึมเข้าไปในลำต้นโดยทางรากแก้ว และรากฝอยของต้นไม้ที่เป็นไปตามธรรมชาติเท่านั้น ถ้าจะเรียกก่าต้นไม้กินอาหารก็เรียกได้ แต่เรียกตามโวหาร หาใช่เป็นสภาวะปรกติไม่ ทำนองเดียวกันกับที่เราพูดกันว่า “รถคันนี้กินน้ำมันมาก รถคันนี้กินน้ำมันน้อย” ซึ่งความจริงนั้นรถหาได้กินน้ำมันเข้าไปได้ไม่ ไช้กล่าวเรียกกันโดย โวหารสมมุติ เท่านั้น

จำแนกอาหารชกลाप 2 โดยกาย 3 ส่วน

ในกายทั้ง 3 ส่วนนั้น อาหารชกลापทั้ง 2 ย่อมเกิดได้

จบ รูปกลापนัย

หมวดที่ 5

รูปวัตติกมณัย

แสดงความเกิดขึ้นพร้อมด้วยความดับของรูปตามลำดับ

คาถาแสดงรูปที่เกิดขึ้นและไม่ได้ใน 31 ภูมิ

อภุจวิสติ กาเมสุ

โหนติ เตวีสุ รูปิสุ

สตุตฺรเสวสณฺณินํ

อรูเป นตฺถิ กิณฺณจิปิ

ในกามภูมิ 11 รูปทั้ง 28 ย่อมเกิดได้ ในรูปภูมิ 15 (เว้นอสังขยสังขตภูมิ) รูป 23 (เว้น ฆานะ ชิวหา กายะ ภาวรูป 2) ย่อมเกิดได้ ในอสังขยสังขตภูมิ 1 รูป 17 (เว้น ปสาทรูป 5 สัททรูป 1 ภาวรูป 2 ททรูป 1 วิญญูติรูป 2) ย่อมเกิดได้ ในอรูปภูมิ ไม่มีรูปอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดเลย

อธิบาย คาถาที่แสดงนี้ เป็นหลักที่แสดงถึงจำนวนรูปที่เกิดขึ้นและเกิดไม่ได้ใน 31 ภูมิ และผู้ที่เกิดอยู่ในกามภูมิ 11 นั้น รูปทั้ง 28 ย่อมเกิดได้โดยบริบูรณ์ในวัตติกกาล ไม่ยิ่งไม่หย่อนไปกว่านี้ แต่เมื่อว่าโดยบุคคลแล้ว ถ้าเป็นเพศหญิง ก็ต้องเว้นปฐิสภาวรูปออกเสียถ้าเป็นเพศชาย ก็ต้องเว้นอิตถิภาวรูปออกเสีย และถ้าผู้ใดมีอวัยวะ เช่น ตา หู จมูก เพศ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือ 2-3 อย่าง ขาดตกบกพร่องแล้ว ก็ต้องเว้นรูปนั้นๆออกตามสมควรแต่อย่างไรก็ตาม เมื่อว่าโดยส่วนรวมแล้ว ในกามภูมิ 11 รูปทั้ง 28 ย่อมเกิดได้ ดังคาถาที่แสดงว่า อภุจวิสติ กาเมสุ

ในรูปภูมิ 15 (เว้นอสังขยสังขตภูมิ) อันเป็นที่เกิดของพวกพรหมทั้งหลายนั้น ฆานะ ชิวหา กายะ และภาวะทั้ง 2 ย่อมไม่เกิด เพราะรูปทั้ง 5 นี้ เป็นรูปที่สนับสนุนในกามคุณอารมณ์โดยส่วนเดียว ส่วนพรหมนั้นเป็นบุคคลที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของรูปฌาน ซึ่งปราศจากกามฉันทะ ฉะนั้น รูปทั้ง 5 นี้ จึงเกิดไม่ได้แก่พวกพรหม

สำหรับ จักขุ และโสตะ ที่เกิดได้กับพวกพรหมนั้น ก็เพราะรูปทั้ง 2 นี้มิได้มีแต่โทษอย่างเดียว ย่อมมีคุณประโยชน์ได้เป็นอย่างมาก คือ ตา มีคุณประโยชน์ในการที่จะได้แลเห็นผู้ที่ทรงคุณอันประเสริฐ มีพรมัมมพุทฺธเจ้า เป็นต้น เรียกว่า ทัสสนานุตตริยคุณ หู มีคุณประโยชน์ในการที่จะได้ฟังธรรมอันประเสริฐเรียกว่า สวานนุตตริยคุณ ฉะนั้นรูปทั้ง 2 คือ ตา และหูนี้ จึงเกิดได้แก่พวกพรหม และรูปทั้งหมดที่เกิดกับพวกพรหมนั้น มีจำนวน 23 รูปด้วยกัน รูปที่ขาดตกบกพร่องแก่พวกพรหมนั้นไม่มี ดังคาถาที่แสดงว่า โหนติ เตวีสุ รูปิสุ

ในอสังขยัตตปฏิภน ย่อมมีรูปเกิดได้เพียง 17 เท่านั้น คือ อวินิพโกรูป 8 ปริจเฉทรูป 1 ชีวิตรูป 1 วิการรูป 3 ลักษณะรูป 4 ที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะว่าพวกอสังขยัตตพรหมทั้งหลายนี้เป็นพรหมที่ไม่มีนามธรรม คือ จิตและเจตสิกเกิดขึ้นเลย ด้วยเหตุนี้ รูปอันเป็นที่อาศัยเกิดของจิตและเจตสิกจึงไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นแก่พรหมเหล่านี้ ส่วนภาวรูป 2 แม้ว่าจะไม่ใช่เป็นรูปที่เกิดจากจิต เจตสิก คือไม่ใช่จิตตชรูปก็จริง แต่สำหรับพวกพรหมทั้งหลายนั้นปราศจากกามราคะอยู่แล้วแลภาวรูป 2 นี้ ก็เป็นรูปที่ทำให้เกิดกามราคะเป็นส่วนมาก ฉะนั้นจึงไม่จำเป็นสำหรับพวกพรหมทั้งหลาย ฉะนั้นพวกอสังขยัตตพรหมทั้งหลายจึงมีรูปเกิดได้เพียง 17 รูปเท่านั้น ดังคาถาที่แสดงว่า สตุตฺรเสวสญฺญินํ

ในอรูปภูมิ 4 อันเป็นที่เกิดของพวกอรูปพรหมทั้งหลาย ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอำนาจการเจริญภาวนาที่เกี่ยวข้องด้วยรูปวิราดภาวนา คือความปราศจากการยินดีในรูป ฉะนั้นพวกอรูปพรหมทั้งหลายจึงไม่มีรูปเกิดขึ้น ตลอดจนกระทั่งในภูมิที่อยู่ ก็ไม่มีรูปอย่างหนึ่งอย่างใดเกิดขึ้นเช่นเดียวกัน ดังคาถาที่แสดงว่า อรูปเ นตฺถิ กิณฺณจิปิ

จำแนกรูป 28 ที่เกิดในกามภูมิ 11 โดยสมุฏฐานทั้ง 4

รูป 28 ที่เกิดได้ในกามภูมิทั้งหมดนั้น เมื่อจำแนกโดยสมุฏฐานแล้ว ก็ได้ครบทั้ง 4 สมุฏฐาน ทั้งจำนวนรูปสมุฏฐานก็เกิดได้ครบ คือ

กัมมชรูป 18 จิตตชรูป 15 อุตฺตชรูป 13 อาหารชรูป 12 รวมเป็น 58 และในจำนวนรูปสมุฏฐานทั้ง 4 สมุฏฐานเหล่านี้ แต่ละสมุฏฐานๆย่อมมีลักษณะรูปทั้ง 4 ประการอยู่ด้วยทุกๆสมุฏฐาน คือ ในกัมมชรูป 18 ก็มีลักษณะรูปทั้ง 4 ได้แก่ อุปจยกัมมชรูป สันตติกัมมชรูป ชรตาทกัมมชรูป อนิจจตาทกัมมชรูป รวมเป็น 4

ในจิตตชรูป อุตฺตชรูป อาหารชรูป ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ ฉะนั้น เมื่อรวมลักษณะรูปทั้ง 4 ที่อยู่ในรูป 4 อย่าง ดังกล่าวมาแล้ว จึงเป็น 16 และเมื่อนับรวมเข้ากับจำนวนรูป 58 จึงเป็นจำนวนรูปที่เกิดได้ในกามภูมิ 74 ในจำนวนรูป 74 เหล่านี้ ถ้านับอย่างสามัญแล้ว ก็คงมีจำนวน 28 นั่นเอง

จำแนกรูป 23 ที่เกิดในรูปภูมิ 15

(เว้นอสังขยัตตปฏิภน) โดยสมุฏฐานทั้ง 4

รูป 23 ที่เกิดได้ในรูปภูมิ 15 นั้น เมื่อจำแนกโดยสมุฏฐานแล้ว ย่อมได้เพียง 3 สมุฏฐาน (เว้นอาหารสมุฏฐาน) เพราะบรรดารูปพรหมทั้งหลายไม่ได้กินอาหารอย่างพวกมนุษย์หรือเทวดา รูปพรหมทั้งหลายย่อมอิมอยู่ได้ด้วยปีติ ฉะนั้น ปีติจึงเท่ากับ

เป็นอาหารของพวกรูปพรหม ด้วยเหตุนี้ในจำนวน 23 นั้น จึงไม่มีอาหารรูปอยู่ด้วยเลย

ในจำนวนรูปสมุฏฐานทั้ง 3 นั้น กัมมชรูปย่อมเกิดได้ 13 (เว้น ฆานะ ชิวหา กายะ ภาวะ) จิตตชรูปเกิดได้ทั้งหมด 15 อุตฺตชรูปเกิดได้ทั้งหมด 13 รวมเป็น 41 และเมื่อรวมกับลักขณรูป 12 แล้ว คงเป็นจำนวนรูปที่เกิดได้ในรูปภูมิ 53 ถ้านับอย่างสามัญแล้วก็คงได้จำนวนรูป 23 นั้นเอง

จำแนกรูป 17 ที่เกิดในอสังขยสัตตภูมิ โดยสมุฏฐานทั้ง 4

รูป 17 ที่เกิดได้ในอสังขยสัตตภูมินั้น เมื่อจำแนกโดยสมุฏฐานแล้ว ย่อมได้เพียง 2 สมุฏฐาน คือ กัมมสมุฏฐาน และอุตฺตสมุฏฐาน เพราะพวกอสังขยสัตตพรหมเป็นพรหมที่ไม่มีจิต และเจตสิก ฉะนั้น รูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานจึงไม่มี ส่วนรูปที่เกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐานนั้น ไม่มีเป็นธรรมดาสำหรับพวกพรหมอยู่แล้ว

ในจำนวนรูปสมุฏฐานทั้ง 2 นั้น กัมมชรูปย่อมเกิดได้ 10 คือ อวินิพโภครูป 8 ปริจเฉทรูป 1 ชีวีตรูป 1 อุตฺตชรูปเกิดได้ 12 (เว้นสัททะ) รวมเป็น 22 และเมื่อรวมกับลักขณรูป 8 แล้ว คงเป็นจำนวนรูปที่เกิดได้ในอสังขยสัตตภูมิ 30 ถ้านับอย่างสามัญแล้ว ก็คงได้จำนวนรูป 17 นั้นเอง

หมายเหตุ ที่นับลักขณรูป 4 เข้าไปรวมกับรูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง 4 นั้น นับโดยส่วนรวม คือ กัมมชรูป 18 รวมกับลักขณรูป 4 เป็น 22 จิตตชรูป 15 รวมกับลักขณรูป 4 เป็น 19 ดังนี้เป็นต้น แต่ถ้าจะนับเอาลักขณรูป 4 ที่เกิดอยู่กับนิปผันนรูป โดยเฉพาะๆ แล้ว ในกัมมชรูป 18 นั้น มีนิปผันนรูป 17 (เว้นปริจเฉทรูป) ในนิปผันนรูป 17 นั้น รูปหนึ่งๆมีลักขณรูป 4 เกิดอยู่ด้วย ฉะนั้น จึงรวมเป็นลักขณรูป 68 และเมื่อรวมกับกัมมชรูป 18 แล้วจึงคงเป็นกัมมชรูป 86

ในจิตตชรูป 15 มีนิปผันนรูป 9 คือ อวินิพโภครูป 8 สัททรูป 1 นิปผันนรูป 9 รูปหนึ่งๆมีลักขณรูป 4 รวมเป็นลักขณรูป 36 และเมื่อรวมกับจิตตชรูป 15 แล้ว คงเป็นจิตตชรูป 51

ในอุตฺตชรูป 13 มีนิปผันนรูป 9 เช่นเดียวกัน ฉะนั้น ลักขณรูปจึงมี 36 และเมื่อรวมกับอุตฺตชรูป 13 แล้ว คงเป็นอุตฺตชรูป 49

ในอาหารชรูป 12 มีนิปผันนรูป 8 คือ อวินิพโภครูป 8 ฉะนั้น ลักขณรูปคงมี 32 และเมื่อรวมกับอาหารชรูป 12 แล้ว คงเป็นอาหารชรูป 44 ดังนี้

คาถาแสดงรูปที่เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาล

แต่เกิดได้ในปัตติกาล

สัทโท วิกาโร ชรตา   มรณญโจปตติย
 น ลพฺภนฺติ ปวตฺเต ตฺ   น กิณฺจิปิ น ลพฺภติ

สัททรูป 1 วิการรูป 5 ชรตารูป 1 อนิจจตารูป 1 รวม 8 รูปนี้ เกิดไม่ได้ใน
 ปฏิสนธิกาล คือ อุปาทักขณะของปฏิสนธิจิต ส่วนในปวัตติกาลนั้น รูปใดรูปหนึ่ง
 จะเกิดไม่ได้นั้น ไม่มีเลย ย่อมเกิดได้ทั้งหมด

อธิบาย อุปาทักขณะของปฏิสนธิจิตนั้น เรียกว่า ปฏิสนธิกาล ตั้งแต่จิตฺติขณะ
 ของปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา จนถึงจิตฺติขณะของจติจิต เรียกว่า ปวัตติกาล นี้เป็นไปตาม
 สภาวนัย

รูป 8 รูปที่เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาลนั้น หมายความว่า ในปฏิสนธิขณะของสัตว์
 ทั้งหลายนั้น เสียงยังไม่มี การเคลื่อนไหวร่างกาย การพูด ก็ยังไม่มี รูปเบา รูปอ่อน
 รูปอันควรแก่การงาน รูปที่กำลังแก่ รูปที่กำลังดับ ก็ยังมีไม่ได้ ข้อนี้อุปมาเหมือนหนึ่ง
 หม้อข้าวที่เริ่มตั้งบนเตา จะให้ข้าวเดือดทันทีย่อมไม่ได้ ฉะนั้น ปฏิสนธิขณะของสัตว์
 ทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ดังกล่าวแล้วนั้น

คาถาสังคหะนี้ แสดงแต่เฉพาะรูป 8 รูป มี สัททะ เป็นต้น เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิ
 กาล ฉะนั้น จึงเป็นที่เข้าใจได้ว่า รูปที่เหลืออีก 20 รูป ย่อมเกิดได้ในปฏิสนธิกาล ใน
 จำนวนรูป 20 รูปเหล่านี้ กัมมชรูปก็อยู่ในจำนวนนี้ จิตตชรูป อุตฺตชรูป อาหารชรูป ก็
 อยู่ในจำนวนนี้ แต่พวก จิตตชรูป อุตฺตชรูป อาหารชรูป ทั้ง 3 พวกนี้ ย่อมเกิดไม่ได้ใน
 ปฏิสนธิกาล เกิดได้แต่ในปวัตติกาลเท่านั้น ฉะนั้น รูป 20 รูปที่เกิดได้ในปฏิสนธิกาล
 จึงคงเป็นพวกกัมมชรูปพวกเดียว คือ ปสาทรูป 5 ภาวรูป 2 ทพยรูป 1 ชีวิตรูป 1
 อวินิพโภครูป 8 ปริจเฉทรูป 1 อุปจยรูป 1 สันตติรูป 1 รวม 20

ในอภิธัมมัตถสังคหะ แสดงจำนวนรูป 8 รูป ที่เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาล แต่ถ้า
 แสดงตามนัยแห่งอรรถกถาและฎีกาแล้ว รูปที่เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาลจะต้องมี 9 รูป
 คือ เพิ่มสันตติรูปอีกรูปหนึ่ง ฉะนั้น ในจำนวนรูป 28 จึงคงเป็นรูปที่เกิดไม่ได้ใน
 ปฏิสนธิกาล 9 รูปเกิดได้ 19 รูป

ส่วนในปวัตติกาลนั้น รูป 28 ที่เป็น กัมมชระ จิตตชระ อุตฺตชระ อาหารชระ ย่อม
 เกิดได้ทั้งหมด

กัมมชรูป 19 ที่เกิดได้ในปฏิสนธิกาลนั้น ถ้าจัดเป็นกลาปแล้ว ก็ได้แก่กัมมช
 กลาป 9 นั่นเอง และในกัมมชกลาป 9 นั้น ไม่ได้เกิดขึ้นทั้งหมดแก่สัตว์ทั้งหลายทั่วไป
 ในปฏิสนธิขณะต้องแล้วแต่กำเนิดของสัตว์ และภูมิตามสมควร

กำเนิดหรือโยนิ

กำเนิดของสัตว์ทั้งหลาย มี 3 หรือ 4 คือ

1. สังเสทชะกำเนิด หมายถึง เกิดในที่มียางเหนียว
2. โอบปาติกะกำเนิด หมายถึง เกิดผุดขึ้นโตขึ้นทันที คล้ายกับว่าตกลงมาจากที่สูง
3. คัพภเสยยกะกำเนิด หมายถึง เกิดในครรภ์มารดา

คัพภเสยยกะกำเนิด แบ่งออกเป็น 2 อย่าง คือ

1. อัณฑชะกำเนิด หมายถึง เกิดในฟอง
2. ชลาพุชะกำเนิด หมายถึง เกิดในมดลูก

ฉะนั้น เมื่อรวมแล้วจึงได้กำเนิด 4 คือ 1.สังเสทชะกำเนิด 2.โอบปาติกะกำเนิด 3.อัณฑชะกำเนิด 4.ชลาพุชะกำเนิด

อธิบายในกำเนิดทั้ง 4

1. สังเสทชะกำเนิด สัตว์ทั้งหลายที่ปฏิสนธิด้วยสังเสทชะกำเนิดนี้ ไม่ต้องอาศัยมีบิดา มารดา อาศัยเกิดจากต้นไม้ ผลไม้ ดอกไม้ โลหิต น้ำโสโครก เป็นต้น เช่น นางจิณฺจมานวิกา เกิดจากต้นมะขาม นางเวพฺพวดี เกิดจากต้นไผ่ นางปทุมวดี เกิดจากดอกบัว โอรสของนางปทุมวดี 499 องค์ เกิดจากโลหิต พวกหนอนต่างๆที่เกิดจากผลไม้ หรือสิ่งโสโครก เหล่านี้เป็นต้น แต่สัตว์ที่เป็นสังเสทชะกำเนิดนี้ไม่ได้เกิดตติขึ้นมาก็เดียว ค่อยๆเติบโตคล้ายกับพวกคัพภเสยยกะ
2. โอบปาติกะกำเนิด สัตว์ที่ปฏิสนธิด้วยโอบปาติกะกำเนิดนี้ ไม่ต้องอาศัยอะไรทั้งหมด อาศัยอดีตรกรรมอย่างเดียว และเมื่อเกิดนั้นก็เติบโตขึ้นทีเดียว เช่น พวกสัตว์นรก เปรต เทวดา พรหม มนุษย์ในสมัยต้นกับ
3. อัณฑชะกำเนิด สัตว์ทั้งหลายที่ปฏิสนธิด้วยอัณฑชะกำเนิดนี้ ต้องอาศัยเกิดจากท้องมารดา แรกเมื่อปฏิสนธิที่แรกนั้น ต้องอยู่ในฟองเสียก่อน เมื่อมารดาคลอดฟองออกมาแล้ว สัตว์นั้นจึงจะคลอดจากฟองอีกทีหนึ่ง การเกิดของสัตว์พวกนี้ค่อยๆเติบโตขึ้นตามลำดับ ได้แก่ พวกไก่ เป็ด นก กา จิ้งจก ตู๊กแก งู เป็นต้น มนุษย์ที่เป็นอัณฑชะกำเนิดก็มี เช่น พระ 2 องค์ที่เรียกกันว่า ทเวพาติกเถระ ซึ่งเป็นลูกของโกนตะกนิรนั้น เมื่อเกิดทีแรกเกิดออกมาเป็นฟองไขก่อนแล้วจึงคลอดออกมาจากฟองอีกทีหนึ่ง เรื่องนี้แสดงไว้ในธัมมบท
4. ชลาพุชะกำเนิด สัตว์ทั้งหลายที่ปฏิสนธิด้วยชลาพุชะกำเนิดนี้ ต้องอาศัยเกิดจากท้องมารดาเช่นเดียวกัน แต่ไม่ต้องมีฟองหุ้มห่อเช่นอย่างพวกอัณฑชะ

กำเนิด และการเกิดของสัตว์พวกนี้ก็ค่อยๆเกิดเติบโตขึ้นตามลำดับ ได้แก่พวก
มนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน ที่นอกจากพวกอัมฤชชะกำเนิด

จำแนกภูมิโดยกำเนิด 4

นิริเย ภูมิฆเวชเชสุ

เทเวสุ จ น โยนิโย

ติสฺโส ปุริมิกา โหนติ

จตฺสฺโส ปี คตฺติตฺตเย

(มาในสัมโมหวิโนทนีอรรถกถา)

ในนิริยภูมิก็ดี ในเทวภูมิ 6 ชั้น เว้นพวกภูมิฆเวชเชเทเวดา ในนิชฌามัตถนิก
เปรตก็ดี (นิชฌามัตถนิกเปเตสุ จ) กำเนิด 3 คือ สังเสทชะกำเนิด อัมฤชชะกำเนิด
ชลาพุชะกำเนิด เหล่านี้ย่อมมีไม่ได้ ในคติทั้ง 3 คือ มนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน เปรต
กำเนิดทั้ง 4 ย่อมมีได้

คานานี้ไม่ได้แสดงถึงกำเนิดที่มีได้ในรูปภูมิ ทั้งนี้ก็เพราะว่า พวกรูปพรหม
เหล่านี้เกิดขึ้นด้วยอำนาจของรูปกุศลที่ถึงฉาน ฉะนั้น จึงมีกำเนิดหลายอย่างไม่ได้ คง
มีแต่โอปปาติกะกำเนิดอย่างเดียว ต่างกับพวกกามบุคคล ซึ่งมีกำเนิดหลายอย่างได้

เมื่อสรุปใจความแล้ว ผู้ที่เป็นพวกโอปปาติกะกำเนิดได้อย่างเดียวนั้น มี 24
พวก คือ สัตว์นรก 1 นิชฌามัตถนิกเปรต 1 เทเวดาที่อยู่ในจาตุมหาราชิกา 1 (เว้น
พวกภูมิฆเวชเชเทเวดา) เทเวดาที่อยู่ในเทวภูมิเบื้องบน 5 รูปพรหม 16

สำหรับมนุษย์ ภูมิฆเวชเชเทเวดา สัตว์เดรัจฉาน อสุรกาย เปรต (เว้น
นิชฌามัตถนิกเปรต) ได้กำเนิดทั้ง 4

จำแนกกำเนิด 4 โดยกัมมชกกลาก 9

1. พวกสังเสทชะกำเนิด และ โอปปาติกะกำเนิด ทั้ง 2 นี้ ในขณะที่ปฏิสนธิกัมมชก
กลากทั้ง 8 กลาป คือ จักขุทสกกลาก โสตทสกกลาก ฆานทสกกลาก ชิวหาท
สกกลาก กายทสกกลาก ภาวทสกกลาก วัตถุทสกกลาก ย่อมเกิดได้ด้วยการ
กำหนดไว้อย่างมากที่สุด นี้ว่าโดยออกกัณฐนัย

เมื่อว่าโดยโอมกนัยแล้ว กลาปที่ขาดตกบกพร่องได้นั้นมีดังนี้
จำพวกสังเสทชะกำเนิด กัมมชกกลากขาดได้ 4 คือ จักขุทสกกลาก โสตทสก
กลาก ฆานทสกกลาก และภาวทสกกลาก

พวกทุกคติโอปปาติกะกำเนิด กัมมชกกลากขาดได้ 3 คือ จักขุทสก
กลาก โสตทสกกลาก ภาวทสกกลาก

พวกสุคติโอปปาติกะกำเนิด ที่เป็นมนุษย์ กัมมชกกลากขาดได้ 1 คือ
ภาวทสกกลาก(ข้อนี้มุ่งหมายเอาเฉพาะมนุษย์ในสมัยต้นกับเท่านั้น
ต่อจากนั้นมาไม่มี)

ส่วนพวกโอบปาติกะกำเนิด ที่เป็นเทวดาทั้งหลาย ในขณะที่ปฏิสนธิ
กัมมชกกลากย่อมเกิดได้โดยไม่มีขาดตกบกพร่อง

2. พวกโอบปาติกะกำเนิด ที่เป็นรูปพรหมทั้งหลาย(เว้นอสังขยสัตตพรหม)
ในขณะที่ปฏิสนธิ กัมมชกกลาก 4 คือ จักขุทสกกลาก โสตทสกกลาก วัตถุทสก
กลาก ชีวิตนวกกลาก ย่อมเกิดได้
3. พวกโอบปาติกะกำเนิด ที่เป็นอสังขยสัตตพรหม ในขณะที่ปฏิสนธิ กัมมชกกลาก
ย่อมเกิดได้กกลากเดียว คือ ชีวิตนวกกลาก
4. พวกคัพภเสยยกะกำเนิด ในขณะที่ปฏิสนธิ กัมมชกกลากย่อมเกิดได้มากที่สุด(ว่า
โดยอุกัฏฐนัย) 3 กลาป คือ กายทสกกลาก ภาวทสกกลาก วัตถุทสกกลาก
เมื่อว่าโดยโอมกนัย คือ เกิดได้อย่างน้อยที่สุด 2 กลาป ได้แก่ กายทส
กกลาก วัตถุทสกกลาก ส่วนภาวทสกกลากนั้น อาจขาดตกบกพร่องได้

แสดงกัมมชกกลากที่เกิดในปวัตติกาลโดยเฉพาะตามกำเนิด

พวกสังเสทธะกำเนิด และ โอบปาติกะกำเนิด ที่เกิดอยู่ในกามภูมิ ในปวัตติ
กาล กัมมชกกลากเกิดได้ 1 คือ ชีวิตนวกกลาก

เมื่อรวมกัมมชกกลากที่เกิดขึ้นทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาลแล้ว มี 8

พวกโอบปาติกะกำเนิด ที่เกิดอยู่ในรูปภูมิ ในปวัตติกาล ไม่มีกัมมชกกลากที่
เกิดขึ้นโดยเฉพาะอีก คงมีแต่กัมมชกกลาก 4 สำหรับพวกอสังขยสัตตพรหม มี 1

พวกคัพภเสยยกะกำเนิด ในปวัตติกาล กัมมชกกลากเกิดได้ 5 คือ จักขุทสก
กลาก โสตทสกกลาก ฆานทสกกลาก ชิวหาทสกกลาก วคชีวิตนวกกลาก ใน
จำนวน 5 กลาปนี้ กลาปที่ขาดตกบกพร่องได้ มี 3 คือ จักขุ โสตะ ฆานะ

เมื่อรวมกัมมชกกลากที่เกิดขึ้นทั้งในปฏิสนธิ และปวัตติกาลแล้ว มี 8 ขาดตก
บกพร่องได้ มี 4

แสดงการเกิดขึ้นของกัมมชกกลากทั้ง 5

มีจักขุทสกกลากเป็นต้น ของพวกคัพภเสยยกะกำเนิด

ตโต ปรี ปวตติมิหิ

วทุตมมานสุส ชนตุโน

จกขุทสกกาทย โจ

จตุตาโร โหนติ สมภาวา

(ปรมัตถวินิจจัย)

ต่อจากปฏิสนธิกาลแล้ว ในปวัตติกาล กัมมชกกลากทั้ง 4 มีจักขุทสกกลาก เป็น
ต้น ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์ที่ค่อย ๆ เจริญขึ้นแล้วตามสมควรที่จะเป็นได้ ไม่จำกัดลงไปว่า
อะไรเกิดก่อน อะไรเกิดทีหลัง

จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป ชิวหาทสกกลาป ทั้ง 4 กลาปนี้เกิดขึ้นในสัปดาห์ที่ 11 คือ ระหว่าง 70 ถึง 77 วัน แต่การเกิดขึ้นของกลาปทั้ง 4 นี้ไม่ได้จำกัดลงไปว่า กลาปไหนเกิดก่อน กลาปไหนเกิดทีหลัง เพราะพระพุทธรองค์ทรงแสดงลำดับแห่งกัมมชกกลาปทั้ง 9 นั้น ไม่ใช่ทรงแสดงโดยอุปปัตติกมณัย เป็นการแสดงโดยเทสนากมณัย เช่นเดียวกับการแสดงชั้น 5 และสัจจะ 4 ดังที่ถาวัตถุอรธกลาแสดงว่า เสธานี จตตารี สตุตสตุตติ รตุติมิหิ ซายนุติ กัมมชกกลาป 4 ที่เหลือจากกายะ ภาวะ วัตถุ ชิวติระ ย่อมเกิดขึ้นในเวลา 77 วัน คือสัปดาห์ที่ 11

ส่วนชีวิตนวกกลาปนั้น เกิดขึ้นในสัปดาห์แรกหลังจากปฏิสนธิจิตเป็นต้นมาคือใน ระหว่าง 7 วัน

สำหรับชีวิตนวกกลาป ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ของพวกสังเสทชะกำเนิดและโอปปาติกะกำเนิดในกามภูมินั้น เกิดขึ้นตั้งแต่ฐิติขณะของปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา

แสดงคาถาที่กล่าวถึงความเจริญแห่งรูป

ตั้งแต่ปฏิสนธิ จนกระทั่งถึงมีอวัยวะครบถ้วน

ปรมภ์ กลลล์ โหติ	กลลา โหติ อพพุทฺ
อพพุทฺทา ซายเต เปสิ	เปสิ นิพพุตฺตตี ฆโน
ฆนา ปสาซา ซายนุติ	เกสา โลมา นขาปี จ

(สคาถาวัคค ยักขสังยุตตพระบาลี)

ในสัปดาห์แรกแห่งการปฏิสนธินั้น เกิดเป็นกลลรูป คือเป็นหยาดน้ำใสเหมือนน้ำมันงา

ในสัปดาห์ที่ 2 หลังจากกลลรูป เกิดเป็นอัพพุทฺรูป มีลักษณะเป็นฟองสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ

ในสัปดาห์ที่ 3 หลังจากอัพพุทฺรูป เกิดเป็นเปสิรูป มีลักษณะเหมือนชั้นเนื้อที่เหลว ๆ สีแดง

ในสัปดาห์ที่ 4 หลังจากเปสิรูป เกิดเป็นฆนรูป มีลักษณะเป็นก้อน มีสีฐานเหมือนไขไก่

ในสัปดาห์ที่ 5 หลังจากเปสิรูป เกิดเป็นปัญจสาขา คือ รูปนั้นแตกออกเป็นปุ่ม 5 ปุ่ม (ตโต ปร) ต่อจากนั้น คือ ระหว่างสัปดาห์ที่ 12 ถึงสัปดาห์ที่ 42 ผม ขน เล็บ เหล่านี้ก็ปรากฏ

แสดงการเกิดขึ้นของจิตตชรูป อุตฺชรูป และอาหารชรูป

ในภพหนึ่ง ๆ นั้น จิตดวงแรกที่เกิดขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลายนั้น ได้แก่ ปฏิสนธิจิต เมื่อปฏิสนธิจิตตั้งลงแล้ว จิตดวงที่ 2 ที่เกิดต่อจากปฏิสนธิจิต ได้แก่ ปฐมภวังค์ จิตตช

รูป ตั้งต้นขึ้นที่อุปาทักขณะของปฐมภวังคนี้ และย่อมเกิดขึ้นต่อไปทุก ๆ อุปาทัก
ขณะของจิตส่วนฐิติขณะและภังคักขณะของจิตนั้น จิตตชรูปไม่เกิด เพราะธรรมดาจิต
เจตสิกนั้นย่อมมีกำลังอยู่ที่ตรงอุปาทักขณะเท่านั้น

อตุชรูป ตั้งต้นเกิดขึ้นที่ฐิติขณะของปฏิสนธิจิต และย่อมเกิดขึ้นต่อไปทุก ๆ
ขณะของจิต เพราะอตุชรูปนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยอตุเป็นสมุฏฐาน มิใช่เกิดจากจิต เจตสิก
เป็นสมุฏฐาน ฉะนั้น จึงเกิดขึ้นได้ทุก ๆ ขณะของจิต

อาหารชรูป สำหรับสังเสทชะและโอปปกตะบุคคลนั้น เมื่อปฏิสนธิขึ้นแล้ว
ต่อจากนั้นก็กินอาหารได้ทันที ฉะนั้น อาหารชรูปของบุคคล 2 จำพวกนี้ จึงตั้งต้น
เกิดขึ้นที่มโนทวารวิถี ที่เกิดขึ้นหลังจากปฏิสนธิจิต และ ภวังคจิต และย่อมเกิดขึ้น
ต่อไปทุก ๆ ขณะของจิตเพราะอาหารชรูปเกิดขึ้นโดยอาศัยอาหารเป็นสมุฏฐาน ไม่ใช่
เกิดจากจิต เจตสิก เป็นสมุฏฐาน ฉะนั้น จึงเกิดขึ้นได้ทุก ๆ ขณะของจิตเช่นเดียวกัน
กับอตุชรูป

ส่วนอาหารชรูปที่เกิดในพวกคัพภเสยยกะบุคคล ย่อมเกิดขึ้นเมื่ออาหารต่าง ๆ
ที่มารดาบริโภคเข้าไปนั้น แผ่ซึมซาบไปในร่างกายของสัตว์ที่อยู่ในครรภ์มารดา
ระยะเวลาที่อาหารตั้งต้นแผ่ซึมซาบเข้าไปเลี้ยงร่างกายของสัตว์ที่ปฏิสนธิขึ้น ใน
สัปดาห์แรกที่ยังเป็นกลละสัตตาหะอยู่นั้น อาหารยังแผ่ไปไม่ได้ ต่อเมื่อถึงสัปดาห์ที่ 2
หรือสัปดาห์ 3 ที่เป็นอัพพุทะสัตตาหะและเปสิสัตตาหะ อาหารจึงจะเริ่มแผ่เข้าไปสู่
ร่างกายของสัตว์นั้นได้ และเมื่ออาหารชรูปเกิดขึ้นแล้ว ย่อมเกิดต่อไปทุก ๆ ขณะของจิต
ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในสคาถาวัคค ยักขสังยุตตพระบาลี ว่า

ยณฺจสฺส ภูยชฺติ มาตา   อนนฺ ปานณฺจ โภชนํ
เตน โส ตตฺถ ยาเปติ   มตุจฺจจฺฉิกโต นโรติ

มารดาของทารกนั้น บริโภคอาหารใดๆ จะเป็นข้าวหรือเครื่องดื่มก็ตาม ทารก
ที่เกิดอยู่ในครรภ์มารดา อันมีเครื่องหุ้มห่ออยู่นั้น ก็ได้อาศัยอาหารนี้ดำรงอัตตภาพให้
เป็นไปอยู่ในครรภ์มารดาได้

**แสดงความเป็นอยู่แห่งรูปทั้ง 4 ในกามภูมิ
ที่เหมือนกับแสงไฟ หรือกระแสน้ำ**

อิจฺเจวํ ปฏิสนธิมุปาทาย กมฺมสมุฏฺฐานา, หุติยจิตฺตมุปาทาย จิตฺตสมุฏฺฐานา, จิ
ติกาลมุปาทาย อตุสมุฏฺฐานา, โอชาผรณฺมุปาทาย อาหารสมุฏฺฐานา เจติ จตุสมุฏฺฐาน
รูปกาลาปสนฺหตติ กามโลเก ที่ปชาลา วिय, นทีโสโต วिय จ ยาวตายุกมพฺโพจฺฉิน
นาปวตฺตติ

โดยนัยดังที่กล่าวมาแล้วนั้น กัมมชรูปย่อมเกิดขึ้นแต่อุปาทกขณะของ ปฏิสนธิจิต จิตตชรูปเกิดขึ้นแต่อุปาทกขณะของปฐมภวังคจิต อุตฺตชรูปเกิดขึ้นแต่ จิตฺตขณะของปฏิสนธิจิตอาหารชรูปเกิดขึ้นแต่ขณะที่โอชาแผ่ซึ่มซาบทั่วไป รวม การสืบต่อแห่งรูปกลาปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง 4 ในกามภูมิ ย่อมเกิดขึ้นไม่ขาด สายตลอดชีวิต เสมือนหนึ่งแสงไฟและกระแสน้ำ ดังนี้

แสดงความดับของรูปทั้ง 4

1. มรณกาลे ปน จุติจิตฺโตปฺริสฺตฺตฺรสมฺจิตฺตสฺส จิตฺตีกาลมฺปาทาย กมฺมชรูปานิ น อุปฺปชฺชนฺติ, ปุเทรฺมฺปฺปฺนฺหานิ จ กมฺมชรูปานิ จุติจิตฺตสมฺกกาลเมว ปวตฺติ ติวา นิรุชฺฌนฺติ,
2. ตโต ปรี จิตฺตชฺาหารชรูปญจ โวจฺฉิชฺชติ,
3. ตโต ปรี อุตฺตสมุฏฐานรฺูปปรฺมฺปฺรา ยาว มตฺกเพวรสงฺขาทา ปวตฺตฺนิตฺติ

1. ส่วนเมื่อเวลาใกล้จะตาย ตั้งแต่จิตฺตขณะของจิตดวงที่ 17 ที่นับจากจุติจิต ขึ้นไปกัมมชรูปใหม่ไม่เกิดอีก และกัมมชรูปที่เกิดขึ้นที่อุปาทกขณะของ จิตดวงที่ 17 นี้ ย่อมตั้งอยู่ได้จนถึงจุติจิต แล้วดับลงพร้อมกับจุติจิตนั้น
2. ภายหลังจากกัมมชรูปดับลงแล้ว จิตตชรูป และอาหารชรูปก็ดับลง
3. หลังจากที่ติชรูป คือ กัมมชรูป จิตตชรูป อาหารชรูปดับลงแล้ว การ เกิดขึ้นติดต่อกันแห่งอุตฺตชรูปก็เกิดขึ้นตลอดจนถึงตาย เป็นซากศพ อธิบาย ในบาลีข้อที่ 1 ตั้งแต่ มาณกาลे ปน เป็นต้นจนถึง นิรุชฺฌนฺติ นั้น อธิบายว่า กัมมชรูปเมื่อเริ่มเกิดขึ้นแต่อุปาทกขณะของปฏิสนธิจิตแล้ว ก็เกิดขึ้น ติดต่อกันเรื่อย ๆ ไปไม่ขาดสายทุก ๆ ขณะของจิต ตลอดเวลาที่สัตว์นั้นยังมีชีวิตอยู่ จนกระทั่งสัตว์นั้นตายลงและในเวลาใกล้จะตาย กัมมชรูปเกิดเป็นครั้งสุดท้ายที่อุปาทกขณะของจิตดวงที่ 17 ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป แล้วก็ไม่ได้เกิดอีกต่อไป ส่วนกัมมชรูปที่เกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้ายนั้นเมื่อมีอายุเทียบเท่ากับ 17 ขณะของจิตครบแล้ว ก็ย่อมดับลง ฉะนั้น กัมมชรูปนี้จึงดับลงพร้อม ๆ กันกับจุติจิต

ในการที่กัมมชรูปเกิดเป็นครั้งสุดท้าย ที่อุปาทกขณะของจิตดวงที่ 17 นั้น ก็เพราะว่า ธรรมดาอายุของรูปหนึ่ง ๆ นั้นมีอายุเท่ากับจิต 17 ขณะแล้วก็ดับลงและจุติจิตกับกัมมชรูปก็ต้องดับลงพร้อมกัน จึงจะเรียกว่า สัตว์นั้นตาย จุติจิตเกิดขึ้นแล้วดับไปก่อนกัมมชรูปนั้นมิได้เลย ถ้ากัมมชรูปยังไม่ดับ จุติจิตก็

ยอมไม่เกิด นี่เป็นไปตามสภาวะ ไม่มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดในบังคับได้ ด้วยเหตุนี้การเกิดขึ้นครั้งสุดท้ายของกัมมชรูป จึงต้องเกิดที่อุปปาตักขณะของจิตดวงที่ 17 ที่นับถอยหลังจากจุดจิตขึ้นไปดังกล่าวแล้ว

ในบาลีข้อที่ 2 ที่ว่า ตโต ปริ เป็นต้น จนถึง โวจนิจชติ นั้น อธิบายว่า นอกจากจุดจิตของพระอรหันต์แล้ว จุดจิตของปุถุชน และพระเสกขบุคคลทั้งหลายนั้นยอมทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น การเกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้ายของจิตตชรูปจึงเกิดขึ้นที่อุปปาตักขณะของจุดจิต สำหรับพระอรหันต์นั้นจิตตชรูปเกิดเป็นครั้งสุดท้าย ที่อุปปาตักขณะของจิตดวงที่ 2 ที่นับถอยหลังจากจุดจิตขึ้นไป ข้อนี้แสดงให้เห็นได้ว่า แม้จุดจิตจะดับลงแล้ว คือผู้นั้นตายแล้วก็ตาม จิตตชรูปก็ยังคงตั้งอยู่ต่อไปได้อีกเท่ากับจิต 16 ดวง จึงดับลง ส่วนพระอรหันต์เมื่อปรินิพพานแล้ว จิตตชรูปยังคงตั้งอยู่ต่อไปได้อีกเท่ากับจิต 15 ดวง แล้วก็ดับลงที่กล่าวดังนี้กล่าวตามสภาวะความเป็นไปแห่งนามวิถิและรูปวิถิเท่านั้น ถ้ากล่าวโดยโวหารแล้ว กล่าวได้ว่าเมื่อตายแล้วจิตตชรูปก็ดับไปพร้อมกันด้วย ทั้งนี้ ก็เพราะว่าเวลาที่เทียบเท่ากับจิต 15 ดวง หรือ 16 ดวงนี้ ยังไม่ได้เท่ากับเศษหนึ่งส่วนร้อยของ 1 วินาที

สำหรับอาหารชรูปที่กล่าวไว้ว่า เกิดขึ้นทุกขณะของจิตนั้น เมื่อถึงภังคักขณะของจุดจิต อาหารชรูปก็ยังสามารถเกิดขึ้นได้เป็นครั้งสุดท้าย และเมื่อจุดจิตดับลงแล้ว หมายถึงผู้นั้นตายแล้ว สำหรับในกามบุคคล อาหารชรูปที่เกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้าย ยังคงตั้งอยู่ได้อีกเท่ากับจิต 17 ดวง แต่ไม่เต็มที คือเท่ากับ 50 ขณะเล็กเท่านั้น

ส่วนพรหมทั้งหลายนั้น ไม่มีอาหารชรูปเกิดอยู่แล้ว ฉะนั้น จึงไม่ต้องกล่าว

ในบาลีข้อที่ 3 ที่ว่า ตโต ปริ เป็นต้น จนถึง กเพชรสงฆาตา ปวตตุนติ ซึ่งมีข้อความว่า การเกิดขึ้นติดต่อกันแห่งอตุชรูปนั้น เกิดขึ้นตลอดจนถึงตายเป็นซากศพนั้นอธิบายว่า อตุชรูปนี้เกิดขึ้นได้เรื่อยๆตลอดไป แม้ว่าสัตว์นั้นจะตายแล้วก็ตาม อตุชรูปก็ยังคงเกิดได้อยู่ ซากศพของสัตว์นั้นก็ยังคงมีอตุชรูปเกิดอยู่ แม้ซากศพจะกลายเป็นกระดูกหรือขี้เถ้าหรือกลายเป็นดินก็ตาม อตุชรูปก็ยังคงเกิดอยู่เช่นเดียวกัน เพราะอตุชรูปนี้เกิดได้ตลอดไปจนกระทั่งถึงโลกถูกทำลาย จึงจะดับสิ้นลง ที่กล่าวมานี้หมายเอาอตุชรูปของสัตว์พวกสังเสทชะกำเนิด และคัพภเสยยกะกำเนิด สำหรับอตุชรูปของพวกโอปปาติกะกำเนิด ซึ่งได้แก่

สัตว์นรก เปรต อสุรกาย เทวดา พรหม เหล่านี้ เมื่อตายลงแล้ว อุกุขรูปย่อมดับลงพร้อมกัน เพราะพวกที่เป็นโอปปาติกะกำเนิดนี้ เมื่อตายลงไม่มีซากศพเหลืออยู่ เหมือนกับดวงไฟที่ดับไป

คาถาที่แสดงถึงความมวนเวียนอยู่ในวัฏกสังสารของรูป

อิฏฺเจวํ มตฺตตฺตานํ ปุณฺทเว ภวนฺตเร

ปฏิสนฺธิมุปาทาย ตถา รูปํ ปวตฺตติ

ในสันดานแห่งสัตว์ทั้งหลายที่ตายจากโลกนี้แล้ว รูปทั้ง 4 ย่อมเกิดอีกในภพใหม่ตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไป ทำนองเดียวกันกับภพนี้ ดังที่ได้บรรยายมาแล้ว

จบ รูปปวัตติกมณัย

ปัญหาในรูปปรมัตถ์

1. การแสดงรูปปรมัตถ์นี้ แบ่งออกเป็นกี่นัย คืออะไรบ้าง? และให้แสดงความหมายของนัยนั้นๆ มาด้วย
2. รูปมีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง? ให้แสดงชื่อของรูปเหล่านั้นตามลำดับ โดยเฉพาะๆ
3. รูป 28 นั้น เมื่อจัดเป็นประเภทใหญ่แล้ว มีเท่าใด คืออะไรบ้าง และเมื่อจัดเป็นประเภทเล็ก จะมีเท่าใด คืออะไรบ้าง?
4. ให้จำแนกรูป 28 โดยเป็นปรมัตถ์แท้และเทียม และให้แสดงความหมายของชื่อรูปดังต่อไปนี้ สภาวรูป อสภาวรูป สลักขณรูป อสลักขณรูป นิปผันนรูป อนิปผันนรูป รูปรูป อรูปรูป สัมมสนรูป อัมมสนรูป
5. ให้อธิบายความหมายของคำว่า มหาภูตรูป และอุปาทายรูป และให้แสดงองค์ธรรมของรูปดังต่อไปนี้ ปถวี อาโป เตตฺตช วาโย จักขุปสาท รูปารมณฺ์ โผฏฐัพพารมณฺ์ อิตถิภาวะ ชีวิต กายวิญญูติ ลหุตา อุปจยะ อนิจจตา
6. ให้แสดงที่เกิดของรูป 28 ในร่างกายของสัตว์
7. ให้แสดงสภาวลักษณะของรูปดังต่อไปนี้โดยสังเขป ปถวี อาโป เตโช วาโย และ อาโปธาตฺ เตโชธาตฺ วาโยธาตฺ แบ่งออกเป็นกี่อย่าง คืออะไรบ้าง?
8. ให้แสดงวณัตถะและอธิบายของรูปดังต่อไปนี้ จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท

9. เพราะเหตุใด สีต่าง ๆ จึงชื่อว่า รูปารมณ์ และกลิ่นต่าง ๆ จึงชื่อว่าคันธารมณ์?
10. ให้แสดงฉันทะและอธิบายใน ภาวรูปทั้ง 2 ทพยรูป 1 ชีวิตรูป 1 อาหารรูป 1
ปริจเฉทรูป 1
11. วิญญาณรูป 2 เมื่อแบ่งออกแล้วมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง? ให้แสดงความหมาย
ด้วย และให้แปลฉันทะดังต่อไปนี้
กาเยน วิณฺณตฺติ = กายวิณฺณตฺติ
วิเสโส อากาโร = วิกาโร
ลหุโน ภาโว = ลหุตา
รูปสฺส ลหุตา = รูปลหุตา
ลกฺขียนฺติ วิณฺจเียนฺติ ธมฺมา อิมเ สงฺขตาติ เอเตนาติ = ลกฺขณํ
12. รูป 28 นั้น เมื่อเรียกชื่อตามสภาวะแล้ว มีกี่ชื่อ คืออะไรบ้าง? และให้แสดง
ความหมายของชื่อนั้น ๆ ด้วย
13. อัชฌัตติกรุป วัตถุรูป ทวารรูป อินทริยรูป โอฬาริกรุป ที่เกิดได้ในศีรษะของ
ท่านั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง? ให้แสดงโดยเฉพา ๆ
14. ให้จำแนกรูป 28 โดยโอฬาริกรุป กับ สุขุมรูป อุปาทินนรูป กับ อนุปาทินนรูป
อวินิพโกกรุป กับ วินิพโกกรุป
15. ให้จำแนกทวารรูป 7 โดยอุปบัติทวาร และ กัมมทวาร พร้อมด้วยอธิบาย
16. โคจรคคาหกรุป หมายความว่าอะไร? และให้จำแนกโคจรคคาหกรุป
เหล่านั้น โดยสัมปัตตโคจรคคาหกรุป และสัมปัตตโคจรคคาหกรุป พร้อมด้วย
อธิบาย
17. ปสาทรูป 5 วิสยรูป 7 รวม 12 นี้ ชื่อว่า สัปปฏิขมรูป นั้นหมายความว่าอะไร
ให้อธิบาย และอินทริยรูป หมายความว่าอะไร มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง?
ให้อธิบาย และยกตัวอย่างมาให้เห็นสัก 1 รูป
18. ให้อธิบายในอวินิพโกกรุป กับ วินิพโกกรุป ตามความเข้าใจของท่านให้
ถูกต้องตามหลัก
19. ให้แสดงรูปดังต่อไปนี้
ก. รูปที่เป็นอินทริยรูปได้ แต่เป็นสุขุมรูปไม่ได้
ข. รูปที่เป็นสุขุมรูปได้ แต่เป็นอินทริยรูปไม่ได้
ค. รูปที่เป็นอินทริยรูป และ สุขุมได้ทั้ง 2
ง. รูปที่เป็นอินทริยรูป และ สุขุมรูปไม่ได้ทั้ง 2
จ. รูปที่เป็นอุปาทินนรูปได้ แต่เป็นวินิพโกกรุปไม่ได้

- จ. รูปที่เป็นวินิพโภครูปได้ แต่เป็นอุปาทินนรูปไม่ได้
 ข. รูปที่เป็นอุปาทินนรูป และ วินิพโภครูปได้ทั้ง 2
 ช. รูปที่เป็นอุปาทินนรูป และ วินิพโภครูปไม่ได้ทั้ง 2
20. ให้แสดงจำนวนของ กรรม จิต อุตฺ อาหาร ที่สามารถทำให้รูปเกิดขึ้นได้และกรรมจิต ที่ไม่สามารถทำให้รูปเกิดขึ้นได้นั้น ได้แก่กรรมชนิดไหน และจิตชนิดไหน? ให้อธิบายโดยเฉพาะๆ
21. รูปที่เกิดจากเจตสิกที่ดับไปแล้วก็มี รูปที่เกิดจากเจตสิกที่เกิดขึ้นใหม่ก็มี รูป 2 พวกนี้เป็นรูปชนิดไหน และทำไมรูปเหล่านั้นพระพุทธรองค์จึงไม่ทรงเรียกว่าเจตสิกขรูป? ให้อธิบาย
22. โอบาที่ทำให้อาหารขรูปเกิดขึ้นนั้น มีกี่ชนิด คืออะไรบ้าง และโอบาชนิดไหน ที่ทำให้อาหารขรูปเกิดโดยตรง ชนิดไหนที่เป็นเพียงแต่ช่วยอุปถัมภ์?
23. ให้แปลในคาถาต่อไปนี้
อฏฺจารส ปนฺนรส	เตรส ทฺสารถสชาติ จ
กมฺมจิตฺโตตฺตูกาหาร	ชานินฺโหนติ ยถากุภํ
- และให้จำแนกกัมมขรูป 18 โดย อัชฌัตติกรูป วัตถุรูป ทวารรูป อินทริยรูป โอบาริกรูป
24. ให้จำแนกรูปดังต่อไปนี้โดยสมุฏฐานทั้ง 4
- ก. สุขุมรูป 16
  - ข. เอกสมุฏฐานิกรูป 11
  - ค. ทวิสมุฏฐานิกรูป 2
  - ง. ดิสมุฏฐานิกรูป 3
  - จ. จตุสมุฏฐานิกรูป 9
25. ลักษณะรูปทั้ง 4 นั้น ท่านกล่าวว่า ไม่ได้เกิดจากสมุฏฐานอย่างหนึ่งอย่างใดเมื่อเป็นเช่นนี้ จะกล่าวได้ใหม่ว่า ลักษณะรูปทั้ง 4 นี้ เกิดขึ้นโดยพระเจ้าเป็นผู้สร้าง? ให้อธิบายตามความเข้าใจของท่านให้ถูกต้อง
26. อุตฺขรูป 4 อย่าง ที่เกิดอยู่ในร่างกายของท่านนั้น คืออะไร? ให้แสดงความหมายของอุตฺขรูปนั้นๆด้วย
27. ให้แสดงจิตที่ทำให้จิตตขรูปเกิดได้ดังต่อไปนี้
- 1) จิตตขรูปสามัญ
  - 2) จิตตขรูปที่เกี่ยวกับการหัวเราะ
  - 3) จิตตขรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้

- 4) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย
- 5) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
- 6) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4
- 7) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4 ตั้งมั่น

28. ให้แสดงจิตตชรูปที่เกิดจากจิตดังต่อไปนี้

โลภมูลจิต 8 โทสมูลจิต 2 โมหมูลจิต 2 มโนทวาราวชชนจิต 1
 หสิตุปปาทจิต 1 มหากุศลจิต 8 รูปาวจรกุศลจิต 5(เว้น
 อภิญญา) รูปาวนตวิปากจิต 5 อภิญญาจิต 2 อรูปาวจรกิริยาจิต 4 ผล
 จิต 4

29. ให้จำแนกโสมนัสสหคตจิต 13 ที่ทำให้การหัวเราะเกิดโดยบุคคล 3
 จำพวก

30. คำว่า กลาป หมายความว่าอะไร และ รูปกลาป มีจำนวนเท่าใด คือ
 อะไรบ้าง? ให้ยกหลักฐานแสดงด้วย

31. ทำไมพระอรุทธาจารย์จึงกล่าวว่า รูปที่เป็นรูปกลาปเดียวกันนั้นจะต้อง
 พร้อมด้วยองค์ 3 ที่เรียกว่า สหุตติ จะมากกว่า 3 หรือน้อยกว่า 3 ไม่ได้หรือ? ให้
 อธิบาย

32. รูปอื่นๆเป็นองค์กลาปได้ แต่ทำไมปริจเฉทรูป และลักขณรูป 4 จึงเป็น
 องค์กลาปไม่ได้? ให้อธิบาย และยกหลักฐานแสดงด้วย

33. ให้แสดงกัมมชกลาป 9 โดยลำดับ พร้อมด้วยความหมาย และองค์ธรรม

34. ในคนหนึ่งๆ มีกัมมชกลาปเกิดได้อย่างมากที่สุดเท่าใด และอดีตภาวทสก
 กลาป กับ ปุริสภาวทสกกลาป ทั้ง 2 นี้ เกิดขึ้นในคนๆ เดียวกันได้หรือไม่? ให้อธิบาย
 และจงจำแนกร่างกายทั้ง 3 ส่วนนั้น โดยกัมมชกลาป

35. ให้แสดงชื่อของจิตตชกลาป 8 ตามลำดับ และให้อธิบายในสัททนวกกลาป
 และ สัททลหุตาทิทวาทสกกลาป

36. ตั้งแต่คอลงมาจนถึงสะดือ มีจิตตชกลาปเกิดได้เท่าใด คืออะไรบ้าง และ
 จิตตชกลาปทั้ง 8 นั้น ได้แก่รูปพวกไหน มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง?

37. อุตฺตชรูป 13 เมื่อจัดเป็นรูปกลาปแล้ว ได้จำนวนกลาปเท่าใด คืออะไรบ้าง?
 และจงจำแนกอุตฺตชกลาปเหล่านั้นโดยการเกิดขึ้นภายในและภายนอก

38. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่าง เสียงร้องเพลง และเสียงดนตรี และ
 ระหว่างจิตตชสุทฺตชฎกกลาป กับ อุตฺตชสุทฺตชฎกกลาป

39. อาหารชกกลาก ทั้ง 2 นั้น เกิดภายนอกสัตว์ได้หรือไม่? ให้อธิบายตามความเข้าใจของท่านให้ถูกต้องตามหลัก

40. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้

อฏฐวีสติ กาเมสุ

โหนติ เตวีสุ รูปิสุ

สตุตฺรเสวสญญินํ

อรุเป นตฺถิ กิญฺจิปิ

41. ท่านกล่าวว่า กัมมชกกลาก ที่เกิดได้ในรูปพรหม มีเพียง 4 คือ จิกขุทสกกลาก โสตทสกกลาก วัตถุทสกกลาก ชีวิตนวกกลาก เมื่อเป็นเช่นนี้ในสรีระของรูปพรหมนั้น ก็มีแต่ ตา กับ หู เท่านั้น ไม่มี จมูก ลิ้น เช่นนั้นหรือ และในการที่รูปพรหมมี ตา และ หู เกิดได้นั้น เพราะเหตุใด? ให้อธิบาย

42. รูปที่เกิดอยู่ในอสังขยัตตพรหมนั้น มีกี่ชนิด รูปที่เกิดอยู่ในร่างกายของท่านมีกี่ชนิด คืออะไรบ้าง และรูปที่เกิดจากกรรม เมื่อนับโดยพิสดารแล้ว มีจำนวนเท่าใด อะไรบ้าง? และให้แสดงรูปที่เกิดในกามภูมิโดยพิสดาร

43. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้

สทฺโท วิกาโร ชรตา

มรณญโจบปตฺตติยํ

น ลพฺภนฺติ ปวตฺเต ตุ

น กิญฺจิปิ น ลพฺภติ

44. รูปที่เกิดในขณะปฏิสนธินั้น ได้แก่รูปชนิดไหน มีจำนวนเท่าใด อะไรบ้าง? และให้จำแนกกัมมชกกลากที่เกิดขึ้นในขณะปฏิสนธิของสังเสทชะกำเนิด คัพภเสยยกะกำเนิดและโอปปาติกะกำเนิดในรูปภูมิ(เว้นอสังขยัตตตะ)

45. กัมมชกกลากที่ขาดตลกพร่องได้แก่ผู้ที่เป็นสังเสทชะกำเนิด และคัพภเสยยกะกำเนิด ได้แก่กัมมชกกลากไหน ? และให้แสดงเวลาที่ ตา หู จมูก ลิ้น ชีวิตนวกกลากที่เกิดขึ้นแก่ร่างกายของท่าน

46. สัตว์ที่เกิดขึ้นโตที่เดียวได้แน่นอนนั้น มีกี่พวก คืออะไรบ้าง? และให้แสดงความเจริญแห่งร่างกายของท่านตามลำดับ นับตั้งแต่ปฏิสนธิขณะเป็นต้นมาจนถึงมีอวัยวะครบถ้วน

47. ให้แสดงการเกิดขึ้นครั้งแรก และ การเกิดขึ้นครั้งสุดท้ายของรูป
ดั่งต่อไปนี้ กัมมชรูป จิตตชรูป อุตฺตชรูป อาหารชรูป

48. รูปทั้ง 4 มีกัมมชรูปเป็นต้น ที่เกิดอยู่ในร่างกายของท่านจะดับเวลาไหน ให้แสดงโดยเฉพาะๆและท่านอรรถกาถาจารย์ ฎีกาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่าในมนุษย์ภูมิ กินอาหารครั้งหนึ่งแล้วอยู่ไปได้ 7 วัน ในเทวภูมินั้นกินอาหารครั้งหนึ่งแล้วอยู่ไปได้ 1 เดือน หรือ 2 เดือน แต่พระอนุรุทธาจารย์กล่าวว่า มนุษย์ไม่ได้กินอาหารก็อยู่ไป

ได้ตลอด 7 เดือน หรือ 10 เดือน ก็มี อธิบายว่า มนุษย์ชนิดนี้ได้แก่มนุษย์จำพวก ไหน อยู่ได้โดยอาศัยอะไร?

49. ให้อธิบายในบาลีทั้ง 2 ข้อ ต่อไปนี้

10. มรณกาลเ ปน จุติจิตโตปฐิตตสมจิตตสส จิติกาลมุปาทาย กมฺมชรูปานิ น
อุปฺปชฺชุนฺติ, ปุเรตรมิปปนฺหานิ จ กมฺมชรูปานิ จุติจิตตสมกาลเมว ปวตฺติติวา นิ
รชฺชุนฺติ

11. ตโต ปรี จิตฺตชาหฺรชรูปญจ โวจฉิชฺชติ

50. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ และใน 31 ภูมิ ทั้งหมดจะเป็นไปตามคาถานี้ได้
หรือไม่? ให้อธิบาย

อิจฺเจว มตฺตตฺตานํ

ปุณฺเทว ภาวนฺตเร

ปฏิสฺสณฺธิมฺปาทาย

ตถา รูปํ ปวตฺตติ

51. จงแสดงภาพรูปปรหมัตถ์ 28 มาโดยลำดับ

จบปัญหาในรูปปรหมัตถ์

ปริจเฉทที่ 6 นิพพานปรหมัตถ์

ปทมจฺจตมจฺจนฺตํ

อสงฺขตมฺนุตฺตรํ

นิพฺพานมิตฺติ ภาสฺสนฺติ

วานมฺตฺตา มฺहेสโย

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายผู้แสวงหาซึ่งคุณอันยิ่งใหญ่ คือ ศีลขันธ์ สมาธิ
ขันธปัญญาขันธ์ ผู้พ้นแล้วจากตัณหาเครื่องร้อยรัด ย่อมกล่าวสภาวะธรรมชนิดหนึ่ง
เข้าถึงได้ มีอยู่โดยเฉพาะ ไม่เกี่ยวข้องสังขตธรรม ไม่มีความตาย และก้าวล่วงไปจาก
ขันธ์ 5 เสียได้ ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย 4 ใดๆอย่างหนึ่ง เป็นธรรมที่ประเสริฐสุด
นั่นคือ นิพพาน

อธิบายในคาถาข้อนี้ว่า พระอนุรุทธาจารย์พรรณนาคุณของพระนิพพานและ
แสดงให้รู้ว่า นิพพานนั้นคืออะไร

การพรรณนาคุณของพระนิพพานในคาถานี้ มีอยู่ 5 บท คือ ปทํ บทหนึ่ง อจฺ
จฺจตํ บทหนึ่ง อจฺจนฺตํ บทหนึ่ง อสงฺขตํ บทหนึ่ง อนุตฺตรํ บทหนึ่ง รวมเป็น 5 บทเหล่านี้
เป็นสภาพของพระนิพพาน ฉะนั้น ธรรมใดมีสภาพของพระนิพพาน ฉะนั้น ธรรมใดมี
สภาพ 5 อย่างดังกล่าวนี้แล้ว ธรรมนั้นแหละชื่อว่า พระนิพพาน ตามคำกล่าวของพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย

คำว่า ปทฺ์ แปลว่า ส่วนหนึ่ง หมายความว่า สภาวธรรมชนิดหนึ่งที่เขาถึงได้ มี อยู่โดยเฉพาะ ไม่เกี่ยวข้องกับสังขตธรรม ได้แก่ พระนิพพาน

คำว่า อจฺจุตํ แปลว่า ธรรมที่ไม่ตาย หมายความว่า ไม่มีเกิด ไม่มีตาย เพราะ ความตายจะมีได้ก็ต่อเมื่อมีความเกิด เมื่อไม่มีความเกิดแล้วความตายก็มีไม่ได้ ได้แก่ พระนิพพาน

คำว่า อจฺจนฺตํ แปลว่า ธรรมที่ก้าวล่วงขั้น 5 ที่เป็นอดีต และอนาคต ได้แก่ พระนิพพาน หมายความว่า พระนิพพานนั้นก้าวล่วงจากขั้น 5 ที่ดับไปแล้ว คือ ปุพ พันตขั้น และก้าวล่วงขั้น 5 ที่จะเกิดข้างหน้า คือ อปรันตขั้น แม้ว่าไม่ได้แสดงการ ก้าวล่วงขั้น 5 ที่เป็นปัจจุบันก็จริง แต่เมื่อใดแสดงการก้าวล่วงจากขั้น 5 ที่เป็นอดีต และอนาคตแล้ว การแสดงการก้าวล่วงจากขั้น 5 ที่เป็นปัจจุบันก็สำเร็จไปด้วย เพราะถ้าขั้น 5 ที่เกิดไปแล้ว และที่จะเกิดต่อไปข้างหน้าไม่มีแล้ว ขั้น 5 ที่กำลังเกิด ก็มีไม่ได้ อุปมาเหมือนมีคนพูดว่า เราไม่เคยเห็นเลือดที่ในตัวยู และต่อไปข้างหน้า ก็จะไม่แลเห็นเช่นเดียวกัน การพูดเช่นนี้ก็หมายความว่า ในปัจจุบันนี้เขาไม่แลเห็น นั้นเอง

ขั้น 5 ที่เป็นปัจจุบันนี้แหละ เป็นอนาคตขั้นของขั้น 5 ที่ล่วงไปแล้วและจะ เป็นอดีตขั้นของขั้น 5 ที่จะเกิดต่อไปข้างหน้าอีก ฉะนั้น จึงไม่จำเป็นต้องแสดงการ ก้าวล่วงจากปัจจุบันขั้นโดยเฉพาะ และเป็นที่ยูได้ว่าพระนิพพานนี้ เป็นธรรมที่พ้น จากกาลทั้ง 3 เรียกว่า กาลวิมุต และเป็นธรรมที่พ้นจากขั้น 5 เรียกว่า ขั้นวิมุต

คำว่า อสฺงขตํ แปลว่า ธรรมชาติที่ไม่ได้ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย 4 อย่างใดอย่าง หนึ่งให้แก่ พระนิพพาน หมายความว่า พระนิพพานนี้เป็นธรรมที่ไม่ใช่จิต เจตสิก รูป เพราะ ธรรมดา จิต เจตสิก รูป เหล่านี้ เกิดขึ้นได้ก็โดยมีปัจจัย 4 คือ กรรม จิต อุดู อาหาร อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือ 2-3-4 เป็นผู้ปรุงแต่ง เรียกว่า สังขตธรรม

เมื่อพูดโดยสามัญแล้วคำว่า อสังขตธรรม ก็ได้แก่ บัญญัติด้วยเหมือนกัน แต่ สำหรับในที่นี้แสดงแต่เฉพาะปรมัตถธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่มีจริง ๆ ฉะนั้น อสังขตธรรม ในที่นี้จึงหมายเอาพระนิพพานเท่านั้น

คำว่า อนุตฺตํ แปลว่า เป็นธรรมที่ประเสริฐ ได้แก่ พระนิพพาน หมายความว่า ธรรมอื่น ๆ ที่จะประเสริฐกว่าพระนิพพานนั้นไม่มีเลย

เมื่อว่าโดยส่วนรวมแล้ว อนุตตรธรรม ก็ได้แก่ โลกุตตรจิตและเจตสิก 36 นิพพานแต่สำหรับในที่นี้หมายเอาพระนิพพานอย่างเดียว ก็เพราะคาถาที่กล่าวไว้ ข้างต้นนั้น แสดงถึงเรื่องพระนิพพานอย่างเดียว

แสดงวจนัตถะ และอธิบายในคำว่า นิพพาน

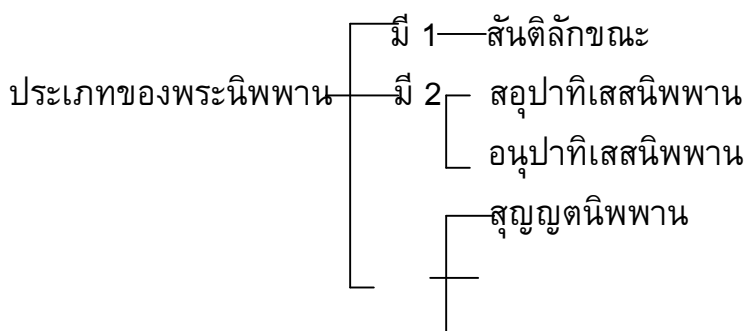
คำว่า นิพพาน เมื่อแยกออกแล้วมี 2 บท คือ นิ+วาน, นิ แปลว่า พ้น วาน แปลว่า ธรรมที่เป็นเครื่องเกี่ยวโยงไว้ หมายถึง ตัณหา เมื่อรวม 2 บทเข้ากันแล้วเป็น นีวาน แปลว่า ธรรมที่พ้นจากเครื่องเกี่ยวโยง หมายถึง พ้นจากตัณหา ดังมีวจนัตถะ แสดงว่า

วินติ สัสสิพพตีติ = วาน ธรรมชาติโดยย่อเป็นผู้เป็นผู้เกี่ยวไว้ ฉะนั้น ธรรมชาติ นั้นชื่อว่า วาน ได้แก่ ตัณหา วานโต นิขุขนตุนติ = นิพพาน ธรรมชาติโดยย่อพ้น จากเครื่องเกี่ยวโยง คือ ตัณหา ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า นิพพาน

ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายที่เกิดอยู่ในโลกนี้ ความเกิดและความตายในคนหนึ่ง ๆ ที่ ผ่านมาแล้วนั้นมากมายจนไม่สามารถจะคำนวณได้ว่า เคยเกิดเคยตายมาแล้วเท่าไร และต่อไปข้างหน้าความเกิดและความตายก็จะมีต่อไปเรื่อย ๆ กำหนดไม่ได้ว่าจะ สิ้นสุดลงเมื่อไร ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะอาศัยตัณหา คือความพอใจ ติดใจ ต้องการใจ อารมณ์ต่าง ๆ นั้นเอง เป็นผู้เกี่ยวสัตว์ไว้ไม่ให้หลุดพ้นจากความเกิดและความตายไป ได้ เหมือนหนึ่งช่างเย็บผ้าหลาย ๆ ชั้นมาเย็บให้ติดต่อกันฉนั้นใด ตัณหาก็ก็นับได้ เหมือนกับช่างเย็บผ้า คือเกี่ยวสัตว์ในภพเก่าให้ติดต่อกันกับภพใหม่เรื่อย ๆ ไป ด้วย เหตุนี้แหละตัณหาจึงได้ชื่อว่า วาน

สำหรับพระนิพพานนั้น เป็นธรรมชาติที่พ้นจากตัณหาไปแล้ว ฉะนั้น จึงชื่อว่า นีวาน คำว่า วาน เป็นชื่อของธรรมที่ไม่ดี แต่เมื่อมีคำว่า นิ ประกอบอยู่ข้างหน้าแล้วก็ กลายเป็นชื่อของธรรมชาติที่ดีที่สุดไป เช่นเดียวกับผู้ที่ได้ชื่อว่า พระชินสพ คำว่า ชินสพ นี้ เมื่อแยกออกแล้วได้ 2 บท คือ ชิน+อาสว, ชิน = หมด อาสว = ธรรมที่ ไหลไปได้ใน 31 ภูมิ ได้แก่ โลกะ ทิฏฐิ โมหะ ชื่อว่าอาสวะ เป็นชื่อที่ไม่ดี แต่เมื่อ เอาคำว่า ชินะ เติมลงข้างหน้าแล้ว กลายเป็นสิ่งที่ดีไป ว่าโดยบุคคล ได้แก่พระ อรหันต์ทั้งหลายมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น ดังนี้

แสดงประเภทของพระนิพพาน

มี 3 อนิมิตตนิพพาน อัปป์ณิหิตนิพพาน

นิพพาน มี 1

พระนิพพาน เมื่อว่าโดยสภาวะลักษณะแล้วมีอย่างเดียว คือ สันติลักษณะ หมายถึงสงลจากกิเลสและชั้น 5 ทั้งหลาย ที่กล่าวว่าพระนิพพานว่าโดยสภาวะลักษณะของตนแล้วมีอยู่อย่างเดียวนั้น ไม่เหมือนกับวัตถุสิ่งของที่มีสิ่งเดียว แต่มีเจ้าของหลายคน ฉะนั้น จะใช้สิ่งของนั้นพร้อมๆกันไม่ได้ จำเป็นจะต้องผลัดกันใช้ทีละคน ส่วนพระนิพพานหาเป็นเช่นนั้นไม่ พระอรหันต์ทั้งหลาย เมื่อปรินิพพานแล้ว ย่อมได้เข้าถึงสันติสุขด้วยกันทั้งสิ้น แสดงให้เห็นว่า นิพพาน คือ สภาวะสันติสุขนี้ไม่ถ้วน แล้วแต่จำนวนพระอรหันต์ที่ปรินิพพานไปแล้ว

นิพพาน มี 2

พระนิพพาน เมื่อว่าโดยปริยายแห่งเหตุ (การอุปจารณัย) แล้วมี 2 คือ

1. สอุปาทิเสสนิพพาน
  2. อนอุปาทิเสสนิพพาน
1. สอุปาทิเสสนิพพาน หมายความว่า นิพพานที่เป็นไปกับกับชั้น 5 คือ วิบาก และ กัมมชรูป ที่เหลือจากกิเลสทั้งหลาย ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ ดังแสดงวจนัตถะว่า
    - 1) กम्मกิเลสหิ อุปาทิยตีติ = อุปาทิ (วา) อารมมณกรณวเสน ตณฺหาทิกฺขุจฺจฺหิ อุปาทิยตีติ = อุปาทิ
 กรรมและกิเลสเหล่านี้ ย่อมยึดถือเอาชั้น 5 คือวิบาก และ กัมมชรูป ว่าเป็นของเรา ฉะนั้น ชั้น 5 คือ วิบาก และ กัมมชรูปนี้ ชื่อว่า อุปาทิ หรืออีกนัยหนึ่ง ตณฺหาและทิกฺขุจฺจฺหิเหล่านี้ ย่อมยึดถือเอาชั้น 5 คือ วิบาก และ กัมมชรูป โดยการกระทำให้เป็นอารมณ์ของเรา ฉะนั้น ชั้น 5 คือ วิบาก และกัมมชรูปนี้ ชื่อว่า อุปาทิ
    - 2) สิสฺสตี อวสิสฺสตีติ = เสโส , อุปาทิ จ เสโส จาติ = อุปาทิเสโส
 ชั้น 5 คือ วิบากและกัมมชรูป ชื่อว่า เสสะ เพราะยังเหลืออยู่จากกิเลส

ชั้น 5 คือ วิบากและกัมมชรูป เหล่านี้ชื่อว่า อุปาทิ ด้วย เพราะถูกถามกรรมและกิเลสยึดถือเอาว่าเป็นของเรา หรือถูกตณฺหา

และทิวฏฐียึดถือเอา โดยการกระทำให้เป็นอารมณ์ และเป็นธรรมที่ยังเหลือออกจากกิเลส ฉะนั้น ชั้น 5 คือวิบาก และ กัมมชรูป เหล่านี้ ชื่อว่า อูปาทิเสส

หมายความว่า วิบากและกัมมชรูปที่วนเวียนอยู่ในวัฏฏสงสาร เหล่านี้ ย่อมเกิดเกี่ยวเนื่องกันกับกิเลสอยู่เสมอ ครั้นเมื่ออรหัตตมรรคประหาณกิเลสทั้งหลายหมดสิ้นไปโดยไม่มีเหลือแล้ว แต่วิบากและกัมมชรูป ซึ่งเป็นผลของกิเลสเหล่านั้นยังเหลืออยู่ ฉะนั้น วิบาก และกัมมชรูปนี้แหละจึงได้ชื่อว่า อูปาทิเสส เมื่อว่าโดยบุคคลลาภิษฐานแล้ว ก็ได้แก่ร่างกายของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่นั้นเอง

3) สห อูปาทเสเสน ยา วตตตีติ = สอูปาทิเสสา

นิพพานใด ย่อมเกิดพร้อมด้วยวิบากและกัมมชรูปที่เหลือจากกิเลสทั้งหลาย ฉะนั้นนิพพานนั้น ชื่อว่า สอูปาทิเสส ได้แก่ นิพพานที่พระอรหันต์ทั้งหลายเข้าไปรู้แจ้ง

ในข้อที่ว่า นิพพานที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยวิบากและกัมมชรูปนั้น ไม่เหมือนกับจิตที่เกิดพร้อมด้วยเจตสิก มุ่งหมายเอาว่าวิบาก และกัมมชรูปที่ยังเหลืออยู่นั้นเป็นเหตุให้รู้ถึงพระนิพพาน

2. อนุปาติเสสนิพพาน หมายความว่า นิพพานว่า นิพพานที่ไม่มีชั้น 5 คือ วิบาก และกัมมชรูปเหลืออยู่ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ที่ปรินิพพานแล้ว ดังแสดงวจนัตตะว่า

นตฺถิ อูปาทิเสโส ยสฺสาติ = อนุปาติเสโส

ชั้น 5 คือ วิบากและกัมมชรูปที่เหลือไม่มีแก่นิพพานใด ฉะนั้น นิพพานนั้นชื่อว่า อนุปาติเสส

ในการที่ว่า เมื่อว่าโดยปริยายแห่งเหตุแล้ว นิพพานมี 2 อย่างนั้น หมายความว่า วิบาก กับ กัมมชรูป ยังคงเหลืออยู่ และไม่มีเหลืออยู่ ทั้ง 2 นี้ เป็นเหตุให้รู้ถึงสภาวะของพระนิพพาน ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงแสดงว่าพระนิพพานมี 2 ตามเหตุดังกล่าวนี้แต่ก็เป็นการแสดงโดยปริยายไม่ใช่โดยตรงทีเดียว

อนึ่ง สอูปาทิเสสนิพพานนั้น จะเรียกว่า ทิวฏฐัมมนิพพาน ก็ได้ เพราะพระอรหันต์ทั้งหลายผู้ซึ่งเข้าไปรู้แจ้งพระนิพพานนั้น ยังมีชีวิตอยู่ ยังไม่ได้ปรินิพพาน

อนุปาติเสสนิพพาน จะเรียกว่า สัมปรายิกนิพพาน ก็ได้ เพราะ พระอรหันต์ทั้งหลายเมื่อปรินิพพานแล้ว จึงเข้าถึงพระนิพพานนั้น

การแสดงพระนิพพานทั้ง 2 ที่เรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพาน และ อนุอุปาทิเสสนิพพาน นี้ เป็นการแสดงโดยอภิธรรมนัย

ส่วนการแสดงโดยสูตรต้นตานั้น มีแจ้งอยู่แล้วในปุจฉาวิสัยชาโชติกะ
หลักสูตรชั้นอาจารย์อภิธรรมกถิกะโท

นิพพาน มี 3

1. สุกญุตนิพพาน
2. อนิมิตตนิพพาน
3. อัปปณิหิตนิพพาน

1. สุกญุตนิพพาน หมายความว่า ความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้น สุกญุตสิ้นจากกิเลส และขั้นที่ 5 ไม่มีอะไรเหลืออยู่แล้ว ฉะนั้น จึงเรียกว่า สุกญุตนิพพาน

2. อนิมิตตนิพพาน หมายความว่า ความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้น ไม่มีนิมิต
เครื่องหมาย รูปร่างสัณฐาน สีสนัวรรณะอย่างใดเลย

ธรรมดารูปขันธ์นั้น ย่อมมีรูปกลาปเกิดรวมกันอยู่ ฉะนั้น รูปร่างสัณฐาน สีสนัวรรณะจึงปรากฏได้ ส่วนนามขันธ์ 4 แม้ว่า รูปร่างสัณฐาน สีสนัวรรณะ ปรากฏไม่ได้ เหมือนรูปขันธ์ก็จริง แต่ความเกดสืบต่อกันของนามขันธ์ ทั้ง 4 นี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และ ประจิตตวิฆานนอภิญญาลาภีบุคคลทั้งหลายย่อมเห็นได้ด้วยปัญญา คล้ายกับว่า นามขันธ์ 4 เหล่านี้ มีรูปร่าง สัณฐาน ฉะนั้น จึงมีนิมิตเครื่องหมาย ส่วนความเป็นอยู่ของพระนิพพานไม่เป็นเช่นนั้นแม้แต่ประการใดเลย ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า อนิมิตตนิพพาน

3. อัปฺปนฺนิตฺตนิพพาน หมายความว่า ความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้นไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลภะ และไม่มีตัวตักขณที่เป็นตัวต้องการอยู่ในนิพพานนั้น อธิบายว่า สังขตธรรมทั้งหลาย ที่เป็นรูปก็ตาม นามก็ตาม ต้องมีสภาพปฏิหิตะ คือ มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลภะ หรือมีตัวตักขณ ทั้ง 2 อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้ง 2 อย่างแม้ว่าโลกุตตรจิตเจตสิกเหล่านี้ จะไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลภะ และไม่มีตัวตักขณก็จริง แต่ก็ยังไม่พ้นจากความเป็นปณฺนิตตธรรม เพราะต้องเกิดอยู่กับบุคคล ส่วนนิพพานนั้นไม่ได้เกิดอยู่ภายในบุคคล เป็นธรรมภายนอกโดยส่วนเดียว ฉะนั้น จึงชื่อว่า อัปฺปนฺนิตฺต

ความปรารถนาพระนิพพานที่จัดว่าเป็นวิภวตักขณ

ผู้ที่ไม่เข้าใจในสภาวะความเป็นอยู่ของพระนิพพานดีพอ เมื่อได้ยินว่า พระนิพพานนั้นไม่มีความทุกข์กายทุกข์ใจแต่ประการใด มีแต่ความสุขล้วนๆ เพราะเป็นธรรมที่พ้นจากโลกเช่นนี้แล้วก็เกิดความอยากได้พระนิพพานเพราะต้องการความสุขภายในที่ไม่เกี่ยวกับโลกและไม่ต้องการความเกิด แก่ เจ็บ ตาย แต่คิดไม่ถึงว่า สภาพความไม่เกิดของพระนิพพานนั้นคืออะไร? (ธรรมดาความสุขกายสุขใจจะเกิดขึ้นโดยไม่เกี่ยวกับการเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม ที่อยู่ในโลกนั้นไม่มี)

ฉะนั้น ความปรารถนาพระนิพพานของบุคคลจำพวกนี้จัดเป็น วิภวตักขณ

จบ นิพพานปรมัตถ์

ปัญหาในนิพพานปรมัตถ์

1. ท่านกล่าวว่า ธรรมชาติที่สงบจากกิเลสและขั้น 5 นั้น ชื่อว่า นิพพาน เพราะเหตุใด เป็นธรรมชาติไหน เข้าไปรู้แจ้งด้วยญาณอะไร เป็นอารมณ์โดยตรงของธรรมไหน? ให้อธิบายและยกหลักฐาน พร้อมทั้งคำแปลประกอบด้วย
2. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ พร้อมทั้งอธิบาย โดยเฉพาะๆ

ปทมจตุตมจจนุตตี	อสงขตมมุตตริ
นิพพานมิตติ ภาสนุตติ	วานมุตตตา มหเสโย
3. คำว่า นิพพาน เมื่อตัดออกแล้วมีกี่บาท ? และให้แสดงความหมายของบาทนั้นๆ ด้วย และจงแปลในวจนัตถะดังต่อไปนี้

วินติ สัสสิพพตีติ = วานัน

วานโต นิกขนุตตงนิตติ = นิพพานัน
4. ตัณหา ชื่อว่า วาณะ เพราะเหตุใด และที่ตั้งชื่อว่า นิพพาน นั้น ก็ยกตัณหาขึ้นเป็นประธานอยู่ในชื่อนั้น ดูๆ ก็ไม่น่าจะเป็นชื่อของธรรมที่ประเสริฐ แต่ชื่อนิพพานนี้เป็นชื่อของธรรมอันประเสริฐ ฉะนั้น อยากทราบว่าเป็นไปได้เพราะเหตุใด? ให้อธิบาย
5. พระนิพพาน เมื่อว่าโดยสภาวะลักษณะแล้ว มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? ให้แสดงความหมายของสภาวะลักษณะนั้นด้วย
6. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่าง สอุปาทิเสสนิพพาน กับ อนุอุปาทิเสสนิพพาน และจงจำแนกนิพพานทั้ง 2 อย่างนี้โดยบุคคล
7. คำว่า อุปาทิ มีในบทว่า สอุปาทิเสสนิพพาน นั้น องค์ธรรมใดแก่อะไรจัดเป็นขั้นได้เท่าใด?
8. ให้แสดงความหมายในนิพพานทั้ง 2 คือ ทิฏฐุชัมมนิพพาน และ สัมปรายิกนิพพาน
9. นิพพาน เมื่อว่าโดยอาการที่เป็นอยู่แล้วมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง? และให้แสดงความหมายของนิพพานนั้นๆ โดยสังเขป
10. บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า ผู้ที่ยังมีความยินดีในการเกิดอยู่นั้น ไม่ควรปรารถนานิพพาน ประการหนึ่ง บัณฑิตบางพวกก็กล่าวว่า ผู้ที่ยังไม่เบือนร่างกายของเรา และของคนอื่นนั้น ก็ไม่ควรปรารถนานิพพาน และบัณฑิตบางพวกก็กล่าวว่า ผู้ที่ยังมีความยินดีพอใจใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส คิดนึก อยู่นั้น ก็ยังไม่ควรปรารถนานิพพาน คำกล่าวเหล่านี้มีเหตุผลอย่างไร? ให้อธิบายคำพูดทั้ง 3 ข้อนี้ โดยเฉพาะๆ

11. ธรรมดา จิต เจตสิก นั้น ไม่มีรูปร่างลักษณะ สี สันวรณะ เหมือนกับร่างกายของสัตว์อยู่แล้ว ฉะนั้น จิต เจตสิก เหล่านี้จะเรียกว่า อนิมิตตนิพพาน จะได้หรือไม่? ให้อธิบาย
12. อรมัตตผลจิตและเจตสิกที่ประกอบนี้ เป็นธรรมที่พ้นจากโลกทั้ง 3 ไม่ใช่เป็นอารมณ์ของตัณหา ไม่ได้ประกอบกับตัณหา และผู้ที่เป็นเจ้าของจิตนั้นก็ไม่มีกิเลสแล้วแต่ทำไมอรหัตตผลจึงเรียกว่า อัปณิหิตนิพพาน ไม่ได้? ให้อธิบาย
13. ให้แสดงองค์ธรรมในบทดังต่อไปนี้
  - 1.) สุขุณฺต 2.) นิमितฺต 3.) ปณฺหิต
14. ในขณะที่เข้าผลสมาบัติอยู่นั้น มีความรู้สึกคล้ายกับได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ได้รส ได้ถูกต้อง ได้นึกคิด หรือไม่? ให้อธิบายตามความเข้าใจของท่านให้ถูกหลัก
15. ความปรารถนาพระนิพพาน ที่จัดเป็นวิภวตัณหาได้นั้น เป็นอย่างไร? ให้อธิบาย
16. จงแสดงภาพนิพพานปรมัตถ์ 6 หรือ 5 มาโดยลำดับ

จบปัญหาในนิพพานปรมัตถ์

จบ

หลักสูตรชั้นอนุพหุอาภิธรรมิกะตรี